

Tidligere NS-ordførere gjenvalgt i Lom etter krigen

NS-regimet i Lom, overgangen fra okkupasjon til demokrati og resosialiseringen av landssvikdømte

KRISTIAN WALBERG OLSTAD

Masteroppgave i historie

Det humanistiske fakultet

Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2015

Forord

Arbeidet med en masteroppgave er stort og hadde vært uendelig mye større uten hjelp. I den forbindelse vil jeg takke veileder Øystein Sørensen, som under hele prosessen har kommet med verdifulle innspill og gitt meg troen på at jeg har hatt en rød tråd å holde i. Jeg vil også takke alle ved Oppland fylkesarkiv, Riksarkivet og Nasjonalbiblioteket for viktig hjelp i arbeidet med innsamling av empiri. Til slutt og ikke minst vil jeg takke mor, jobben som korrekturleser og diskusjonspartner har vært uvurderlig.

Oslo 8. mai 2015

«Demokrati er den verste styringsformen som finnes, bortsett fra alle de andre som er blitt prøvd opp gjennom tidene.»

Winston Churchill

© Kristian Walberg Olstad

2015

Tidligere NS-ordfører gjenvalgt i Lom etter krigen:

NS-regimet i Lom, overgangen fra okkupasjon til demokrati og resosialiseringen av landssvikdømte.

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven skal handle om særtrekk ved Lom kommune i Gudbrandsdalen under og etter den tyske okkupasjonen, og hvordan disse særtrekkene bidrar til å forstå at tidligere NS-ordfører Paal O. Aukrust kunne bli gjenvalgt som ordfører i Lom kommune i kommunevalget 8. oktober 1951. Gjennom å kartlegge Nasjonal Samlings posisjon i Lom under krigen og ved å se på innføringen av førerprinsippene i kommunen, finner jeg særtrekk ved bygda under krigen. Jeg gjør også rede for hvordan man organisatorisk løste overgangen fra tysk okkupasjonsstyre til norsk demokrati og hvordan lomværingene møtte utfordringene i etterkrigssamfunnet, hvor tidligere NS-medlemmer og ikke NS-medlemmer sammen skulle skape en framtid. Jeg forsøker også, så langt det er mulig, å finne ut hvem personen Paal O. Aukrust var.

Innhold	
Forord	ii
Sammendrag	iv
Tabell og figurer	viii
1. Innledning	1
Problemstillinger	2
Avgrensning og sentrale begreper	2
By og bygd	2
Resosialisering	2
Landssviklovgivningen	3
Kilder	3
Historiografi	4
Metode	5
Historiske åpenhet	6
Struktur	7
2. Nasjonal Samling i Gudbrandsdalen før innføringen av førerprinsippene 1. januar 1941 .	9
Nasjonal Samling	9
Opptakten til okkupasjon	14
3. NS-regime i Norge og Gudbrandsdalen og overgangen fra okkupasjon til demokrati.....	17
Gudbrandsdalen	22
Overgangen fra okkupasjon til demokrati	24
Rettsoppgjøret i Norge	27
4. Lom under okkupasjonen og de lokale NS-medlemmene	33
Lom under krigen	33
NS-ordfører	36
NS-medlemmene i Lom	38
Oppsummering	44
5. Lom etter okkupasjonen	47
Valg av nytt herredsstyre i Lom	47
Landssvikoppgjøret i Lom	49
NS-ordfører Aukrust	50
Lensmann Haugen	52

NS-lærerne	55
Distriktsveterinæren og tannlegen	57
Inntekt- og formuesutvikling	59
Inntektsutvikling	59
Formuesutvikling	62
Oppsummering	64
6. Resosialisering	69
Resosialiseringproblemet i Norge	69
Arbeidslivet	71
Lom og resosialiseringen	74
Resosialiseringen i et komparativt syn	77
Oppsummering	78
7. Avslutning	79
Forskjell mellom by og bygd	81
Forskjeller i bygde-Norge	83
Konklusjon	85
Veien videre	86
Noen avsluttende tanker	87
Kilder og litteratur	89
Aviser og tidsskrift	89
Arkivmateriale	89
Landssviksaker	90
Trykte kilder	93
Justis- og politidepartementet	93
Statistisk sentralbyrå	94
Internettkilder	94
Store norske leksikon, snl.no	95
Brev	95
Litteraturliste	97
Vedlegg 1 – Nasjonal Samlings partiprogram	103
Vedlegg 2 - Liste over de 25 største NS-kommunene i Norge	107
Vedlegg 3 – Liste over rettighetstap	109

Tabell og figurer

Tabell 2.1.....	13
Tabell 4.1.....	34
Tabell 4.2.....	36
Figur 4.1	39
Figur 5.1	49
Figur 5.2	60
Figur 5.3	62
Figur 6.1	75

Happy

1. Innledning

Denne oppgaven skal handle om særtrekk ved Lom kommune i Gudbrandsdalen under og etter den tyske okkupasjonen. Ved å gjøre rede for og analysere forholdene i Lom kommune håper jeg å finne forklaringer på hvordan det var mulig for Lom å få Norges eneste tidlige NS-ordfører Paal O. Aukrust gjenvalgt i kommunevalget 8.oktober 1951. Aukrust, lomværing og aktiv lokalpolitiker for Bondepartiet før krigen, var NS-ordfører fra 1.januar 1941 til 8.mai 1945. Han ble umiddelbart avsatt og fengslet da freden kom, og høsten 1945 ble han dømt til ni måneders fengsel for vervet som NS-ordfører, donasjoner til Den norske legion og et aktivt NS-medlemskap. I sine memoarer skriver han imidlertid følgende: «Eg var frikjend som landssvikar ved den høgste domstolen, mitt eige samvit».¹

Aukrust så på kommunevalget i 1951 som en mulighet for å bli renvasket av sambygdingene. Han lot seg derfor «presse» til å stille som ordfører kandidat for partiet Frie Velgere. Frie Velgere og Arbeiderpartiet fikk begge 12 representanter hver under kommunevalget i 1951. I det interne ordførervalget i herredsstyret, valgte imidlertid bygdas politiske representanter Frie Velgeres ordfører kandidat og tidligere NS-ordfører Paal O. Aukrust til Lom kommunes nye ordfører fra 1951.

For å finne ut hvordan det var mulig for Aukrust å ta skrittet fra NS-ordfører under krigen til demokratisk valgt ordfører i fredstid, er det flere forhold jeg må finne ut av. Jeg må kartlegge Nasjonal Samlings posisjon i Lom under krigen og innføringen av førerprinsippene, som medførte at Paal O. Aukrust ble innsatt som NS-ordfører i kommunen. Jeg må også finne ut hvordan man organisatorisk løste overgangen fra tysk okkupasjonsstyre til norsk demokrati, og hvordan lomværingene møtte utfordringene i etterkrigssamfunnet, hvor tidligere NS-medlemmer og ikke NS-medlemmer sammen skulle skape fremtiden. Mange sider er skrevet om krigen i Norge og tiden etterpå, alt fra store forskningsprosjekter i flere bind til personlige beretninger og referat fra rettssaker m.m. Jeg leter i mye av de samme kildene som forskere tidligere har lett. Allikevel håper jeg at denne oppgaven kan bli et lite bidrag til den store historien om krigen i Norge.

¹ Paal O. Aukrust, *Sjølviografi og kommunalsoge* (Lillehammer:1966), 35.

Problemstillinger

På bakgrunn av dette blir mine problemstillinger følgende:

- Hvilken posisjon hadde Nasjonal Samling i Lom under krigen?
- Hvordan løste man overgangen fra NS sine lokale førerprinsipper til norsk demokrati?
- Hvordan foregikk resosialiseringen av tidligere NS-medlemmer i Lom kommune etter krigens slutt?
- Hvordan var det mulig for Paal O. Aukrust å bli gjenvalgt etter krigen som landets eneste tidligere NS-ordfører?

Avgrensning og sentrale begreper

Analysen i oppgaven begrenser seg tidsmessig fra Nasjonal Samlings nyordning av kommune-Norge høsten 1940 og frem til kommune- og ordførervalget i Lom kommune 8.oktober 1951. Geografisk begrenser oppgaven seg til Gudbrandsdalen og Lom kommune, som i tillegg til å være bygda hvor tidligere NS-ordfører Aukrust ble gjenvalgt etter krigen, også var en bygd som lå over landsgjennomsnittet når det gjaldt NS-medlemmer i norske kommuner under krigen.² Allikevel er det deler i oppgavens bakgrunnskapitler som både tidsmessig og geografisk ligger utenfor analysens begrensning.

By og bygd

I deler av oppgavens analyse skilles det mellom by og bygd. I praksis betyr dette at det skilles mellom de personer som var registrert med bostedsadresse i en bykommune og de som var registrert i en bygdekommune. Med et slikt skille ønsker jeg å synliggjøre særtrekk i Lom kommune. Jeg ønsker også å få frem at det var andre forhold i byen enn i bygda, og at det var store lokale forskjeller bygdene imellom.

Resosialisering

Resosialisering er et lite brukt begrep i norsk etterkrigshistorie. Sosialiseringbegrepet brukes i sosiologien på de prosesser der menneskene forvandles fra biologiske vesen til samfunnsvesen. Man deler sosialisering inn i primær- og sekundær sosialisering, der primærsosialiseringen er prosessene fra et biologisk til et sosialt vesen, mens sekundærsosialiseringen «gjelder tilegnelse og innøvning av særlige ferdigheter innen et samfunn».³ Begrepet resosialisering, slik det er brukt i denne oppgaven, beskriver en

² Gudmund Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon», Hovedfagsoppgave i historie, Høgskolen i Lillehammer, 2004, 83.

³ Dag Østerberg, *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*, 7.utg. (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2012), 92.

sekundærsosialisering og blir en samlebetegnelse på de ulike politiske og sosiale prosessene som fant sted i Norge for å få norske landssvikere tilbakeført som gode samfunnsborgere inn i det norske samfunn.

Landssviklovgivningen

Landssviklovgivningen er en samlebetegnelse for lovbestemmelser vedtatt under og etter den andre verdenskrig, som et ledd i oppgjøret med nordmenn som hadde sveket sitt land under okkupasjonen.⁴ Okkupasjonen av Norge under andre verdenskrig skapte ekstraordinære forhold i Norge etter krigen. Selv om noen mente at norsk lovgiving kunne håndtere dette, ble det bestemt og vedtatt en rekke nye provisoriske anordninger.⁵ Disse ble vedtatt med hjemmel i Grunnlovens paragraf 17, som gir «Kongen adgang til å gi provisoriske anordninger på visse bestemte felter og for et visst tidsrom»,⁶ og de ble en del av rettsoppgjøret etter krigen.

Kilder

Oppgaven veksler mellom å bruke primærkilder og sekundærkilder i en narrativ fremstilling. Primærkildene består i all hovedsak av landssviksaker, herredsstyre- og skolestyreprotokoller fra Lom kommune, lignings- og skattebøker fra Lom kommune og lokalaviser fra Gudbrandsdalen.

Landssviksakene (L-sak) til tidligere NS-medlemmer fra Lom kommune finnes i Landssvikarkivet på Riksarkivet i Oslo. Ved fylkesarkivet i Oppland på Lillehammer har jeg gjennomgått lignings- og skattebøker, samt herredsstyre- og skolestyreprotokoller for Lom kommune. På Nasjonalbiblioteket og mikrofilmarkivet har jeg gått igjennom dagsavisen *Dagningen* i tidsperioden 16.mai 1945 til 16.oktober 1951. I tillegg er deler av avisen *Gudbrandsdølen* gjennomgått.

Sjølvbiografi og kommunalsoge er memoarene Paal O. Aukrust skrev kort tid før sin bortgang og er et resyme på 46 sider om hans liv. Dette heftet fikk han trykt på et lokalt trykkeri, og det finnes i dag i noen få eksemplarer. Memoarene er en kronologisk tekst der han tar for seg viktige epoker av livet sitt, og hvordan han før, under og etter krigen så på internasjonale, nasjonale og lokale spørsmål. Memoarene er Aukrusts forsøk på å gi et korrektiv til det han mener er den misvisende fremstillingen som norsk presse og norske historiebøker har av

⁴ *Store norske leksikon*, «landssviklovgivningen», <https://snl.no/landssviklovgivningen> (oppsøkt 16.02.2015)

⁵ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret: Innstilling fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra justisdepartementet til stortinget : Utvalget oppnevnt 22. Desember 1955, innstilling avgitt 11.januar 1962* (Oslo: Departementet, 1962) 36.

⁶ *Ibid.*, 80.

okkupasjonsårene 1940-1945.⁷ De er en viktig kilde for å forstå Lom og ikke minst Paal O. Aukrust. Memoarene er en beretning om Aukrusts liv og virke, men må ses på med et spesielt kritisk blikk siden han selv fører pennen.

Historiografi

Det er skrevet og forsket mye om krigen i Norge, Nasjonal Samling og rettsoppgjøret etter krigen, og jeg vil her presentere de viktigste bidragsyterne til denne oppgaven.

Johs Andenæs bok *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen* har jeg brukt for å finne fakta, og fordi den representerer hva man i ettertiden gjerne har sett på som den «offisielle» holdningen til det norske rettsoppgjøret. I bokens forord kan man lese:

Det dreier seg om en nøktern og saklig, men også spennende og velskrevet fremstilling, skrevet av en av våre aller fremste jurister. [...] Professor dr. juris Johs Andenæs' bok ble ved utgivelsen i 1979 karakterisert som en av de viktigste bøkene om 2. verdenskrig, og en anmelder kalte den «kanskje den endelige boken om rettsoppgjøret».⁸

Artikkelen til Bernt Hagtvet og Jan Petter Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945» og Stein Ugelvik Larsens artikkel «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945: An Analysis of Membership Data», begge i *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, bidrar med fakta om medlemsmassen til Nasjonal Samling og har vært nødvendig for å kunne si noen om hvem NS-medlemmene var og hvorfor Gudbrandsdalen endte opp som et kjerneområde for NS.

Et rettferdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945, redaktører Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, er en del av serien *Å overkomme fortiden*. Boka behandler ulike sider ved rettsoppgjøret i Norge og representerer den moderne norske historieskrivningen.

Ole Kristian Grimnes artikkel «Fra krig til fred» i boken *Danske tilstander, norske tilstander: Forskjeller og likheter under tysk okkupasjon 1940-45* er viktig vedrørende overgangen fra okkupasjon til fred og demokrati i Norge.

Synne Cornell viser i sin doktoravhandling *Krigens ettertid. Okkupasjonshistorien i norske historiebøker* hvordan man gjennom en patriotisk krigsfortelling og en historiefaglig tradisjon i årene etter krigen fikk en «vi»-fortelling om krigen, som la premissene for hva som skulle være med og hva som ikke skulle være med i en slik fortelling. De siste tiårene har man

⁷ Aukrust, *Sjølvsbiografi og kommunalsøge*, 3.

⁸ Johs Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen* (Oslo: Tano Aschehoug, 1998), 9.

derimot sett en tendens til at norsk historieskriving har distansert seg fra «vi»- historiene, noe som bidrar til en mer nyansert historieskriving vedrørende norsk okkupasjonshistorie og det norske rettsoppgjøret.⁹

Baard Borge er en av de historikere i Norge som i nyere tid har sett mest på de sosiale følgene av krigen og rettsoppgjøret i Norge. Borge har skrevet boken «*De kalte oss naziyngel*»: *NS-barnas historie 1940-2002* og doktoravhandlingen «I rettsoppgjørets lange skygger. Andre generasjons problemer i lys av moderne transisjonsteori». Han har også publisert en rekke artikler, blant annet «Fedrenes synder hjemsesøkes på barna. NS-barns erfaringer med assosiativ stigmatisering», *Sosiologisk Tidsskrift* 3/09, «Kva er det med Noreg og tyskarungane?», *Syn og Segn* 4-2007, «Krig, oppgjør og nasjonal konsensus: etterkrigsoppgjørenes sosiale virkninger i Nederland, Danmark og Norge», *Skriftserien ved Høyskolen i Harstad*, 1997 og «Landssvikoppgjøret - eit 'sosialt jordskjelv'» i *Syn og Segn* nr. 1/1997.

I tillegg har innstillingen *Om landssvikoppgjøret* fra undersøkelseskommissjonen, oppnevnt av Stortinget 22. desember 1955 og avgitt 11. januar 1962, fungert som et oppslagsverk vedrørende alle aspekter av landssvikoppgjøret. Innstillingen er en av de mest utfyllende faktautgivelsene om det norske landssvikoppgjøret som er skrevet. Jeg bruker også en rekke andre bøker, som blant annet Jon Elsters *Oppgjøret med fortiden*, Ivo de Figueiredo og Hans Olaf Brevigs *Den norske fascismen: Nasjonal samling 1933-1940*, Ingerid Hagens *Oppgjørets time: Om landssvikoppgjørets skyggesider* og Ivar Olstads hovedfagsoppgave «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland fylke» og Gudmund Morens «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon» Om landssvikoppgjøret er det skrevet store mengder litteratur. Mye av litteraturen handler om selve oppgjøret, rettspraksis og straff, lite er skrevet om tiden etterpå for de personer som ble dømt. Litteratur og forskning om behandlingen av NS-folk i etterkrigstiden, både politisk og sosialt, er stort sett knyttet opp mot storsamfunnet.

Metode

Arbeidet med oppgaven er basert på både kvalitativ og kvantitativ metode. Gjennom en kritisk og reflektert tolkning av primær- og sekundærkilder har jeg gjennom kvalitativ metode undersøkt Nasjonal Samling i Lom under krigen, hvilke konsekvenser rettsoppgjøret etter krigen fikk for Lom som bygdesamfunn, og hvordan oppgjøret påvirket livet for enkelte

⁹ Synne Corell, *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker* (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010).

tidligere NS-medlemmer i bygda.

I tillegg har jeg brukt kvantitativ metode for å problematisere og nyansere problemstillingene.¹⁰ Ved å gjennomgå landssviksakene til bygdas NS-medlemmer og kommunes ligningsbøker har jeg gjennom prosjektet laget en database over NS-medlemmene i Lom kommune. Databasen inneholder navn, fødselsår, kjønn, formue og inntekt i 1943, yrke under krigen og formue, inntekt og yrke i 1947, samt hvilken type straff NS-medlemmene fikk. For å forenkle databasen har jeg slått sammen 13 skatteklasser til 10 yrkesgrupper. I tillegg skiller databasen kun mellom frihetsstraff, bøter/erstatninger og henlagte saker når det kommer til spørsmålet om hvordan de tidligere NS-medlemmene ble straffet. Av informasjonen i databasen har jeg laget statistikk over NS-medlemmenes alder og kjønn i Lom (figur 4.1), hvilken type straff de fikk i rettsoppjøret (figur 5.1), oversiktsdiagrammer over inntekt- og formuesutviklingen til medlemmene (figur 5.2 og 5.3) og et diagram som forteller om arbeidssituasjonen til de tidligere NS-medlemmene under og etter okkupasjonen, basert på data fra landssviksakene og skatteklassene i ligningsbøkene (figur 6.1).

Historiske åpenhet

Det er 70 år siden okkupasjonen av Norge tok slutt. Med jevne mellomrom blir det skrevet bøker, artikler og kronikker om Quislings medhjelpere, Nasjonal Samling, landssvikoppjøret, frontkjempere og andre som gjorde valg det i ettertid er lett å kritisere. Nye historier skrives, ikke alle passer like godt inn i historiefortellertradisjonen etter krigen, og slik skrives den store historien litt om for hver gang.

En del av utgivelsene de siste årene har også brutt med konsensus i norsk historieskriving, som i årene etter krigen la vekt på historisk anonymitet. I norsk krigshistorie har heltene vært mange og taperne få. Kun i de situasjoner og historier man absolutt har sett viktigheten og nødvendigheten av et navn, skal navn nevnes. Et slikt valg bør være faglig begrunnet, og vedkommende bør ha hatt en sentral posisjon og et betydelig verv innenfor NS. I Norge ble historieskrivingen etter krigen en del av gjenoppbyggingen av landet, og de historiene som ikke passet inn i nasjonsbyggingen forble uskrevet i mange år. Ved å navngi og ved å fortelle de historier som så langt har vært gjemt og glemt, skapes en åpenhet som blant annet betyr at de som ikke var involvert slipper mistanke. En slik åpenhet gjør også arbeidet med å kontrollere de historiske opplysningene enklere.

¹⁰ Pat Hudson, *History by Numbers : An Introduction to Quantitative Techniques* (London: Arnold, 2000), 6.

Jeg mener samfunnet anno 2015 bør være klar for en åpenhet om hva som faktisk skjedde i Norge under og etter andre verdenskrig. En sønn eller datter kan skjemmes over de valg en far eller mor gjorde, men med barnebarnsgenerasjonen på vei inn i voksenlivet, er det på tide at historien fortelles med de mange ulike ståsteder og synsvinkler en slik historie har. Jeg tror at jo mer vi snakker om det, jo mer som kommer frem, jo lettere vil *alle* historiene bli en del av norsk krigs- og etterkrigshistorie. Knapt noen norsk mann eller kvinne i dag vil stille barn og barnebarn ansvarlig for de valg tidligere generasjoner måtte ha gjort. Derfor er tidligere NS-medlemmer i denne oppgaven navngitt der de er nevnt. Fordi bare med større åpenhet vil den skam som eventuelt fortsatte sitter i, bli borte.¹¹

Struktur

Kapitlene «Nasjonal Samling i Gudbrandsdalen før innføringen av førerprinsippene 1.januar 1941» og «NS-regime i Norge og Gudbrandsdalen og overgangen fra okkupasjon til demokrati» danner bakgrunnen for analysene. I kapittel 4, «Lom under okkupasjonen og de lokale NS-medlemmene», analyserer jeg NS i Lom og bygdas fremtredende NS-medlemmer. I kapittel 5, «Lom etter okkupasjonen», analyserer jeg hvilke følger frigjøringen fikk for Paal Aukrust og resten av NS-medlemmene i Lom kommune, og kartlegger de tidligere NS-medlemmenes økonomiske situasjon i etterkrigs-Norge sammenlignet med deres situasjon under krigen. I kapitel 6, «Resosialisering», har jeg analysert resosialiseringen med hovedvekt på arbeidslivet. I avslutningen oppsummerer jeg og drøfter mine egne funn opp mot hva som tidligere er skrevet, for slik å plassere mine egne funn i en større historisk sammenheng. I konklusjonen prøver jeg å svare på spørsmålene i problemstillingene.

¹¹ I avsnittet «Historisk åpenhet» er en redigert og forkortet utgave av kronikken «Tid for åpenhet i fortellingen om krigen i Norge» som jeg skrev i forbindelse med emnet His4050 – Historieformidling, og som ble publisert i *Historieformidling*, Universitetet i Oslo, IAKH, Serie Nr 2/2014.

2. Nasjonal Samling i Gudbrandsdalen før innføringen av førerprinsippene 1. januar 1941

Nasjonal Samling sto sterkt i store deler av bygde-Norge, og i artikkelen til Bernt Hagtvat og Jan Petter Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», i boken *Who Were the Fascists* blir områdene Setesdal, Nord-Gudbrandsdalen, Midt-Oppland og Østerdalen trukket frem som fire nøkkelområder for partiet.¹² Forfatterne peker blant annet på den sosiale strukturen og at det var store klasseskiller og sterkt sosialt hierarki i bygdene. I tillegg var bygdene i Gudbrandsdalen isolerte, og på 1930-tallet var de delvis rene landsbrukssamfunn med ofte sterke følelser og stor stolthet for det gamle og tradisjonelle livet, der familien og gården var det sentrale sosiale holdepunktet. Tradisjonene var godt bevart, og industrialiseringen hadde ennå bare gitt små utslag.¹³ Dette synet støttes av Ivo de Figueiredo og Hans Olaf Brevig, som i boken *Den norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940* peker på vikingromantikk og norrøne idealer som bakgrunn for støtten NS fikk i Gudbrandsdalen.¹⁴

Nasjonal Samling

Da krigen kom til Norge var Nasjonal Samling et politisk parti med lave medlemstall, dårlige valgresultater og i indre strid. Samarbeidet med de tyske styresmaktene før og under okkupasjonen ga partiet en ny og viktig rolle og en markant økning i medlemstallene. Mange tidligere medlemmer meldte seg inn igjen, samtidig som andre på den ytre høyre politiske fløy meldte seg inn i partiet for første gang. Medlemmene kom fra alle deler av samfunnet, men andelen av kontorfunksjonærer, forretningsmenn og selvstendig næringsdrivende var stor. I november 1943 nådde medlemsmassen i partiet sitt toppunkt med 43 000 medlemmer.¹⁵

¹² Bernt Hagtvat og Jan Petter Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», i *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, redigert av Stein Ugelvik Larsen, Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvat, 621-650 (Bergen: Universitetsforlaget, 1980), 623.

¹³ Ibid., 628.

¹⁴ Ivo de Figueiredo og Hans Olaf Brevig, *Den norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940* (Oslo: Pax, 2002), 183.

¹⁵ Stein Ugelvik Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945: An Analysis of Membership Data», i *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*, Larsen, Myklebust, og Hagtvat, 595-620 Stein Ugelvik Larsen, Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvat, 621-650 (Bergen: Universitetsforlaget, 1980), 612.

For mange nordmenn var det i løpet av det første krigsåret i Norge en grei vurdering å melde seg inn i partiet. Krigslykken til tyskerne virket ubestridelig, og det fantes ingen klar motstandsbevegelse i Norge. Mange som meldte seg inn i NS det første året etter kapitulasjonen 10.juni 1940, regnet krigen for slutt, og de ventet på den mye omtalte fredsordningen med tyskerne som NS sentralt snakket mye om.¹⁶

Ettersom krigen utviklet seg, skjedde det et vendepunkt med hensyn til det norske folks holdninger vedrørende NS og den tyske okkupasjonsmakten. Unntakstilstandene i Midt-Norge og henrettelsen av ti norske menn høsten 1942,¹⁷ sammen med at den tyske krigslykken så ut til å snu i forbindelse med tilbaketrekkingen på Østfronten, bidro til økende stigmatisering og sosial isolasjon av NS-medlemmer i det norske samfunnet.¹⁸ Men selv etter dette vendepunktet var det få nordmenn som meldte seg ut. Etter hvert som okkupasjonstiden gikk ble det vanskeligere å få godkjent utmeldingssøknadene, og mange opplevde ikke å få svar på sine søknader.¹⁹

Motivene for å melde seg inn i NS var mange. Presset fra NS og redselen for å miste jobben var særlig tydelig i politietaten. Andre så kanskje en sjanse til å gjøre karriere ved hjelp av NS, mens mange nordmenn meldte seg inn frivillig med en overbevisning om at dette var riktig. De mente innmeldelsen var en måte å ta ansvar på og noe som ville tjene landet i den aktuelle situasjonen. Slik de så det, hadde de tradisjonelle partiene sviktet Norge med den militære nedrustingen man opplevde i årene før 1940, og senere ved å bryte den vedtatte nøytralitetspolitikken. De mente også at ved å flykte til England, hadde regjeringen på ny sviktet sitt land. Tankegangen var at det kun var NS som var i stand til å slutte fred med tyskerne og styre Norge.²⁰

NS spilte på de tradisjoner og den hierarkiske tankegangen, som på mange måter fortsatt sto relativt sterkt i Gudbrandsdalen. NS brukte også i sin propaganda båndene til den tiden man historiske sett har ansett som Norges storhetstid, nemlig vikingtiden og vikingkulturen. Det tyske nazipartiet brukte også fortiden i sin propaganda, beskrevet som «*an escape from the*

¹⁶ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 124.

¹⁷ *Store norske leksikon*, «sonofrene», https://snl.no/sonofrene_i_Tr%C3%B8ndelag (oppsøkt 22.april 2015).

¹⁸ Hans Fredrik Dahl, *Quisling: En norsk tragedie*. (Oslo: Aschehoug, 2012), 278; Anders Chr. Gogstad, Ole Kristian Grimnes, og Kjartan Rødland. *Der veiene skiltes: Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?* (Bergen: Eide, 2005), 28; Einar Lang-Ree, *Landsforræder?* (Porsgrunn: Norgesforlaget, 2010), 49.

¹⁹ I mange Landsviksaker (L-sak) ser man at NS-medlemmene har sluttet å betale, søkt om utmeldelse, men verken fått svar vedrørende utmeldelsen eller purringer angående medlemskontingent. Allikevel står de oppført i registrene til NS som medlemmer.

²⁰ Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, «Et parti av lovbrøtere» i *Et rettferdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigerte av Øystein Sørensen og Hans Fredrik Dahl, 87-117 (Oslo: Pax, 2004), 100.

*modern world by means of a desperate backward leap toward a romanticized vision of harmony, community, simplicity, and order of a world long lost».*²¹ I Tyskland så man dette blant i annet hvordan SS sin logo er skrevet i runer. I Norge ser man det i solkorset i logoen til NS og i bruken av norrøne begrep som Hirde og Heil og Sæl.

NS pekte i tillegg ut bonden som landets viktigste ressurs,²² og understreket det tradisjonelle bondesamfunnets viktige rolle i kampen mot kommunismen. I Nasjonal Samlings offisielle partiprogram kan man i punkt 15 lese: «En nasjonal bondepolitikk som trygger en fri, selveiende bonde- og småbrukerstand, sikrer landets matforsyning og letter nydyrking og bureising. Gjeldsoppgjør og regulering av beskatning, tollavgifter, markeder og priser så landbruket blir lønnsomt».²³ Sammenlignet med det kommunistiske Sovjetunionen, med sine gårdskollektiver, må slik propaganda lett ha slått rot hos mange norske bønder.

Den kommunistiske tankegangen rundt gårdsdrift, som mange lomværing og andre i bygde-Norge fryktet, kommer tydelig frem i det politiske programmet for Norges Kommunistiske Parti fra 1933. Der står det: «Den russiske revolusjon strøk de fattige bønders gjeld og gav kirkens og de rike godseiers jord til bøndene og den arbeidende landbefolkning».²⁴ På samme måte som mange frontkjemperne i årene etter krigen begrunnet vervingen til tysk fronttjeneste med frykten for kommunismen, var denne problemstillingen antageligvis vel så aktuell når man skal prøve å finne forklaringer på hvorfor deler av bondesamfunnet valgte å støtte NS. Slik verden ble oppfattet i mellomkrigstiden, var det en kamp mellom kommunismen og fascismen, «rød» eller «brun», og for mange gjaldt det å velge det minste av to onder.

Det var ikke bare de nyopprettede partiene på ytterste høyere side, som Nasjonal Samling og Fedrelandslaget, som fryktet kommunismen. Den frykten fant man i store deler av det norske samfunn, men kanskje særlig i bygde-Norge, der en kommunistisk revolusjon ville rasert det tradisjonelle norske landbruket.²⁵ Bonde og framtidig NS-ordfører Aukrust var opptatt av Arbeiderpartiets framgang i Norge, som ble tolket som et varsel om en revolusjon lik den man

²¹ Hagtvet, og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 628.

²² Ibid., 629.

²³ Partiprogrammet til Nasjonal Samling 1933 – Se vedlegg 1.

²⁴ Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS, «Valgprogrammet til Norges Kommunistiske Parti 1933» <http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=nkp&rows=10&fq=aarstall:1933> (oppsøkt 1. mars 2015).

²⁵ Berge Furre, *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet - frå vokstervisse til framtidstvil*, vol. B. 6 (Oslo: Samlaget, 2000), 78.

hadde hatt i Russland i 1917. En framgang som var mulig på grunn av den økonomiske tilstanden, parikrise og høy arbeidsledighet i landet.²⁶ Kommunismen hadde høy oppslutning både fra arbeidere, de arbeidsledige, men også fra de intellektuelle. Aukrust skriver i memoarene om hvordan «Byungdomen fylkar seg under dei revolusjonære fanane til Tranmæl og Falk».²⁷

Paal O. Aukrust var i mellomkrigstiden medlem av Bondepartiet og hadde stilt som representant for Nord-Gudbrandsdal ved stortingsvalgene i 1927 og 1931. Han skriver i *Sjølvbiografi og kommunalsoge* om sitt første møte med verdenspolitikken i 1899, da han fikk med seg starten på den andre Boerkrigen gjennom blant annet lokalavisen *Dagningen*. Han tok tidlig parti med boerne, og konflikten var tydelig med på å tenne Paal Aukrusts hat mot England og det engelske imperiet. Han omtaler Winston Churchill som en mann med sterk krigshug. Churchill, som hadde militær utdanning, var tidligere koloniminister og marineminister før han ble statsminister, og er i ettertiden ansett som en av 2.verdenskrigs mest innflytelsesrike personer. Han var, og er fremdeles, en omdiskutert mann, og det finnes flere eksempler som bygger opp under karakteristikken en krigslysten mann, som for eksempel uttalelsen om kurderopprøret mot britiske styrker i Irak i 1919, hvor han uttale at «*I am strongly in favour of using poisoned gas against uncivilised tribes*»,²⁸ eller når han som krigs- og koloniminister året etter sendte britiske soldater til Irland for å «*raise the temperature of the conflict to a real issue and shock, and trial of strength*».²⁹ Om England skriver Aukrust følgende:

Kjenslene mine overfor England endra seg ikkje da eg etter kvart vart betre kjend i verdssoga og såg korleis imperiet vart tufta på røverferder og rovmord over heile kloden: Fridomskampen i USA, kampane i Afrika og Midt-Østen og Asia med opiumskrigen i Kina, Alger, Marokko-feiden med Tigerspranget 1911 osv. Og når dei ottast tevling med eit land i Europa, gjekk dei med en gong til krig: Spania, Frankrike, Nederland, Danmark, Norge (Terje Vigen) og no i siste hundreåret Tyskland.³⁰

På tross av Aukrust sin kritikk av britisk imperialisme ser det ut til at Aukrusts første store politiske idol var Lloyd George, Storbritannias statsminister fra 1916.³¹ Dette henger sannsynligvis sammen med Lloyd Georges kritiske holdning til Boerkrigen, men kanskje også

²⁶ Ibid., 68.

²⁷ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 9.

²⁸ Global Research, «Winston Churchill's Secret Poison Gas Memo», <http://www.globalresearch.ca/articles/CHU407A.html> (oppsøkt 2.juni 2014).

²⁹ Chris Wrigley, «Winston Churchill: A Biographical Companion» (Santa Barbara, Calif.: ABC-CLIO, 2002), 67.

³⁰ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 18.

³¹ *Store Norske Leksikon*, «David Lloyd George», http://snl.no/David_Lloyd_George (oppsøkt 18.mai 2014).

fordi Lloyd George var opptatt av at man i Sentral-Europa møtte stå opp mot den revolusjonsfaren som kom fra øst etter den russiske revolusjonen i 1917.³²

Aukrust så nasjonalsosialismen som eneste alternativ til kommunismen, selv 21 år etter krigen. Han skriver i 1966 om skuffelsen da Quisling i 1932 ikke er mannen som får overta ledervervet i Bondepartiet etter avdøde statsminister Peder Kolstad. Men Quisling var allerede på den tiden en kontroversiell person politisk, og hendelsen fører til at Quisling bryter ut og etablerer Nasjonal Samling.³³

Tabell 2.1

Avgitte NS-stemmer i kommuner i Gudbrandsdal ved stortingsvalgene i 1933 og 1936.³⁴

Kommune	St.valg 1933	St.valg 1936
Lom	6,2 %	1,2 %
Skjåk	1,3 %	0,1 %
Dovre	0,7 %	6,5 %
Lesja	0,4 %	2,2 %
Vågå	0,6 %	2,3 %
Heidal	7,3 %	1,2 %
Sel	1,4 %	0,5 %
Nord-Fron	0,8 %	2,7 %
Sør-Fron	2,2 %	0,6 %
Ringebu	0,7 %	0,9 %
Øyer	1,0 %	0,8 %
Ø. Gausdal	5,1 %	0,7 %
V. Gausdal	6,9 %	0,2 %
Fåberg	5,3 %	1,2 %

Tabell 2.1 viser at Lom, sammen med Heidal og V. Gausdal topper lista over kommuner i Gudbrandsdalen når det gjelder avgitte NS-stemmer ved stortingsvalget i 1933. Dette viser at NS sto sterkt i Lom allerede i 1933, sammen år som NS ble stiftet.³⁵ Men tabellen viser også at velgermassen var i bevegelse i årene før krigen. Ved stortingsvalget i 1936 er avgitte NS-stemmer i Lom kun 1,2 prosent og

Dovre kommune er øverst på lista med 6,5 prosent avgitte NS-stemmer. NS opplevde i Lom i årene mellom stortingsvalgene i 1933 og 1936 stor nedgang, mens NS i Dovre i samme periode økte fra 0,7 til 6,5 prosent.

³² History Learning Site, «David Lloyd George», http://www.historylearningsite.co.uk/david_lloyd_george.htm (oppført 1.juni 2014).

³³ Dahl, *Quisling: En norsk tragedie*, 134.

³⁴ Gudmund Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon», Hovedfagsoppgave i historie, Høgskolen i Lillehammer, 2004, 83.

³⁵ Dag O. Bruknaap, «Ideene splitter partiet: Rasespørsmålets betydning i NS's utvikling», i *Fra Idé til dom: Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, redigert av Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, 9-47 (Bergen: Universitetsforlaget, 1976), 9.

Opptakten til okkupasjon

Overfallet av Norge natt til 9.april 1940 ble starten på fem år med tysk okkupasjon på norsk jord og ble av folk flest i Norge møtt med sjokk og rådvillhet. Selv utenriksminister Halvdan Koht, som i dagene for angrepet hadde mottatt en rekke varsler om et foranstående angrep, skal ha vært overrasket.³⁶ Men det fantes også de som mer eller mindre ønsket tyskerne velkommen. I front for denne gruppen sto major Vidkun Quisling, tidligere forsvarsminister for Bondepartiet, Russlandseksepert³⁷ og fra 1933 fører av partiet Nasjonal Samling. Mannen som allerede i desember 1939 hadde stilt seg og sitt parti til disposisjon for tyskerne, så på okkupasjonen som en naturlig og nødvendig følge av krigens utvikling og en mulighet for å gjennomføre en nasjonalistisk nyordning av hele det norske samfunnet. Men til tross for Quislings kontakt med tyskeren, var han ikke engang informert da tyske tropper gikk i land i Norge, og han var fra tysk side ikke tiltenkt noen lederrolle.³⁸

Etter at Oslo og Trondheim var sikret, ble det fra tysk side lagt stor vekt på å sikre forbindelsene mellom de to byene for å etablere en troppe- og forsyningslinje. Gudbrandsdalen fikk derfor geografisk stor strategisk betydning, og det kom til harde kamper i området.³⁹ Kampene i Gudbrandsdalen gir et bilde av en hel region som følte krigen på nært hold.

10. juni skriver den norske generalmajor Ragnvald Roscher Nielsen under en kapitulasjonsavtale. Aukrust bruker mye plass på denne avtalen i memoarene sine. Han argumenter for at det i juni 1940 fant sted en total kapitulasjon som gjaldt alle norske stridskrefter, der alt av utstyr ble overlatt til tyskerne, og alle yrkesoffiserer slapp tysk fangenskap ved å gi sitt æresord på ikke å delta i krigen mer. Dette ble for Aukrust, som for mange andre, et av hovedargumentene i forsvaret av NS og NS-medlemmenes handlinger i rettsoppgjøret etter krigen. Spørsmålet om kapitulasjon ble for mange NS medlemmer det store uavklarte stridsspørsmålet i norsk okkupasjonshistorie.⁴⁰ Aukrust skriver: «Ikkje noko vetugt menneske kunne da tru anna enn at krigen i Norge var slutt, og at dermed § 86 i Grunnlova ikkje kunne anvendast etter 10. juni 1940».⁴¹ De fleste innenfor norsk rettspraksis mener derimot noe annet, og rettsoppgjørets dommer bygger på at det ikke var en total

³⁶ Aage Georg Sivertsen, *9. April 1940: Et historisk bedrag* (Oslo: Kagge, 2014), 84.

³⁷ Dahl, *Quisling: En norsk tragedie*, 39.

³⁸ Even Lange, *Samling om felles mål: 1935-1970*, vol. B. 11 (Oslo: Aschehoug, 2005), 97.

³⁹ Sven T. Arneberg og Kristian Hosar, *Vi dro mot nord: Felttog i Norge i april 1940, skildret av tyske soldater og offiserer: (Oslo, Østfold, Akershus, Hedmark, Oppland, Møre Og Romsdal)* (Oslo: Aventura, 1989), 244.

⁴⁰ Albert Wiesener, *Seierherrens justis* (Oslo: Dreyer, 1964), 88.

⁴¹ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 22.

kapitulasjon, men en militær avtale om overgivelse av de gjenværende norske styrker. Men temaet er fortsatt omdiskutert i visse kretser. Aukrust selv var heller ikke i tvil om at man langt på vei kunne fått til en bedre avtale med tyskernes sendemann Bräuer 9. april, og på den måten sluppet unna mye av krigføringen mellom 9. april og 10. juni på norsk jord.⁴²

Aukrust beskriver også meldingen om Quislings statskupp 9.april, der han utropte seg selv til statsminister, som et sjokk, og Aukrust vedgår at dette var et klart lovbrudd. Men han så på Quislings handlinger som et forsøk på å skaffe ro og orden og å skjerme landet for tysk krigføring. I radiotalen hvor han proklamerte kuppet, trekker Quisling tilbake mobiliseringsordren utsendt av Nygaardsvoldregjeringen, forbyr videre krigshandlinger og legitimerer sine handlinger med ønske om å sikre Norges selvstendighet.⁴³ Aukrust, som på denne tiden ikke var medlem av Nasjonal Samling, så på Quislings kuppforsøk som en handling der man satte norske interesser i fokus, og like etterpå meldte han seg inn i NS.

Aukrust skriver i memoarene sine om en artikkel han skrev som ble trykt i flere av landets aviser, deriblant i bondeavisen *Laagen* tirsdag 10.desember 1940. I artikkelen skriver han at tiden nå var kommet for at bøndene måtte passe på at jordbruket ble prioritert og ikke lenger ble lagt nederst i bunken. Det kommer også tydelig frem i artikkelen at han oppfordrer bøndene til å melde seg inn i Nasjonal Samling.⁴⁴ Denne oppfordringen skulle senere bli sentral i tiltalen.

Lokalavisen *Dagningen* gjorde etter krigen et poeng av hvordan fremtredende bondepartifolk som Aukrust påvirket lokalbefolkningen til å melde seg inn i NS.

Skjåk hadde 90 innmeldte medlemmar. Erling Ramstad og Sverre Gullbakke agiterte hardt og narra inn mange ungdomar. Dei streifa ikring, og folk skreiv seg på som var det ei anna basarliste, særleg på Ramstadstrand. [...] Lom hadde tils. 86 innmeldte NS-folk, storparten i Garmo (Vårdalen). Her gjekk opposisjonspolitikar Pål Aukrust med NS. Han hadde stått i opposisjon, og folk sa straks: Det er ikkje lenge før han er i opposisjon innanfor NS heller! Og det slo til. Pål var av dei urolege naturar som ikkje fann seg til rettes på nokon partibås. Andre framtredende bondepartifolk gjekk au over til NS og drog dei ”åndeleg uformuande” med seg.⁴⁵

Dette viser at lokale fremtredende personer som Paal Aukrust bidro med Loms relativt høye andel NS-medlemmer. Et av flere særtrekk

⁴² Ibid., 22.

⁴³ Oddvar Høidal, *Quisling : En studie i landssvik*, Rev. utg. ed., Quisling a Study in Treason (Oslo: Orion, 2002), 288.

⁴⁴ *Laagen*, 10.des 1940.

⁴⁵ *Dagningen*, 10.juli 1945.

3. NS-regime i Norge og Gudbrandsdalen og overgangen fra okkupasjon til demokrati

Partileder for Nasjonal Samling, Vidkun Quisling, forsøkte allerede kvelden 9.april 1940 å gjennomføre et statskupp i forvirringen som oppsto i timene etter den tyske invasjonen. Gjennom Norsk Rikskringkasting utropte han seg selv til statsminister og gjennomførte med det historiens første forsøk på et statskupp foretatt per radio.⁴⁶ Kuppforsøket førte ikke frem, men ble isteden starten på et samarbeid med okkupasjonsmakten for å fremme NS sine ideologiske og politiske interesser. Når tyskerne etter hvert bygde opp et okkupasjonsstyre for Norge, var Quisling og Nasjonal Samling en naturlig forbundsfelle.⁴⁷

I de første månedene etter invasjonen ble Norge delvis styrt av et Administrasjonsråd, som Høyesterett med justitiarius Paal Berg i spissen, mellom 12. og 15. april forhandlet frem med de nye okkupantene til tross for at det fortsatt var kamper flere steder i landet. I proklamasjonen heter det:⁴⁸

Da tyske stridskrefter har besatt visse deler av Norge og derved har gjort det faktisk umulig for Den Norske Regjering å opprettholde den administrative ledelse av disse landsdeler, og da det er tvingende nødvendig at den sivile administrasjonen blir igang, har Høyesterett funnet å måtte sørge for at det – for den tid disse landsdeler er okkupert av tyske stridskrefter - opprettes for de besatte områder et administrasjonsråd til å lede den sivile administrasjon.⁴⁹

Rådets oppgave var, ved siden av å holde den sivile administrasjonen i gang, å sørge for ro og orden. Den tyske okkupasjonsmakten ønsket opprinnelig å bruke rådet som en motregjering mot Nygaardsvold-regjeringen. Dette motsatte de norske forhandlerne seg, og de fikk begrenset rådets arbeidssfære til den sivile administrasjonen. Dette førte tyskerne inn på nye planer.⁵⁰

Den 20. april står det skrevet i Nazi-Tysklands propagandaminister Joseph Goebbels dagbok: «Terboven er utnevnt til politisk kommisær i Norge. Med store fullmakter og helt innstilt på kamp».⁵¹ Mannen som skulle fungere som Norges øverste sivile myndighet til krigens slutt,

⁴⁶ May-Brith Ohman Nielsen, *Etter 1914*, vol. B. 4 (Oslo: Aschehoug, 2011). 100.

⁴⁷ Lange, *Samling Om felles mål: 1935-1970*, B. 11,97.

⁴⁸ Norge Justis- og politidepartementet, *Innstilling Fra Undersøkelseskommissjonen Av 1945* (Oslo: Familieforlaget, 2010), 162.

⁴⁹ Ibid., 162.

⁵⁰ *Store norske leksikon*, «Administrasjonsrådet», <http://snl.no/Administrasjonsr%C3%A5det> (oppført 16.01.2015).

⁵¹ Berit Nøkleby og Sissel Falck, *Josef Terboven: Hitlers mann i Norge* (Oslo: Gyldendal, 2008), 20.

ankom Oslo dagen etter, søndag 21. april. Hovedhensikten med Terbovens første besøk i Oslo etter Hitlers utnevning av han som *Reichkommissar Norwegen*, var å bli enig med von Falkenhorst, tyske general og militær sjef, om den utøvende myndighet i landet. De to kom raskt til enighet om at von Falkenhorst skulle forsvare Norge mot England, mens Terboven skulle være ansvarlig vedrørende politiske, kulturelle, økonomiske og partimessige spørsmål. Han hadde i løpet av besøkets første dager et møte med Quisling og fikk et svært negativt bilde av den norske Fører, en oppfatning som varte resten av krigen. Han uttalte senere om Quisling at: «mannen er anstendig, men dum».⁵²

Onsdag 24. april var Terboven tilbake i Berlin for å avlegge rapport hos Hitler, og samme dag ble Führerforordningen undertegnet. Denne ga Terboven eneveldig makt i de okkuperte norske områder. Riktignok hadde von Falkenhorst myndighet til å handle militært om nødvendig, men Terboven var eneveldig i spørsmål knyttet til militære tiltak i de norske sivile områdene. Allerede 25. april var den nyutnevnte *Reichkommissar* tilbake i Oslo og hadde med seg en proklamasjon til det norske folk: «Etter Führers befaling har jeg som *Reichkommissar* overtatt hele den sivile myndighet i de besatte norske områder for den tid okkupasjonen varer».⁵³ Terboven var nå det okkuperte Norges mektigste mann, og svarte kun til Hitler selv.

Den 25. september ble administrasjonsrådet oppløst av *Reichkommissar* Josef Terboven ved en tale på norsk radio. Under den første okkupasjonsommeren hadde riksrådsforhandlinger mellom Stortingets presidentskap og tyskerne om en ny «legal» løsning funnet sted.⁵⁴ Målet hadde vært å skape en legitim norsk regjering, som formelt sett var i samsvar med den norske grunnloven, for så å la NS overta styret av Norge innenfra, etter modell fra Hitlers maktovertakelse i Tyskland i 1933.⁵⁵ Forhandlingene nådde ikke frem,⁵⁶ og Terboven måtte derfor akseptere et overgangsstyre bestående av 13 utvalgte kommissariske statsråder, eller *kommissarische Staatsräte*, som Terboven selv kalte dem. Quisling selv hadde ingen offisiell plass i nyordningen. Hele 9 av de 13 nye statsrådene var NS-medlemmer, i løpet av kort tid meldte ytterligere et medlem seg inn. De nye norske statsrådene utgjorde ingen regjering, men styrte hvert sitt departement, og var sammen med *Reichkommissar* Terboven ansvarlig

⁵² Ibid., 22-23.

⁵³ Ibid., 25.

⁵⁴ Ibid., 75.

⁵⁵ Lange, *Samling Om felles mål: 1935-1970*, B. 11, 98.

⁵⁶ HL-senteret, «Josef Terboven – leder av den tyske okkupasjonen av Norge», <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/bakgrunn/aktorer/josef-terboven-leder-av-den-tyske-okkupasjonen-av-norge.html> (oppsøkt 16.01.2015).

for en velfungerende forvaltning av den norske stat. De nye statsrådene hadde innenfor sine ansvarsområder muligheten til å «skape ny rett», og utnevne embets- og tjenestemenn, men måtte ved de fleste anledninger, og da særlig når det gjaldt utnevning av høytstående stillinger i departementene, hente samtykke hos Terboven. Det ble også fra tysk side ført nøye kontroll over hva de norske embetsmennene gjorde. Makten ble, både formelt og reelt, værende hos Terboven og tyskerne ut krigen.⁵⁷

En av de nyutvalgte kommissariske statsrådene var Albert Viljam Hagelin. Den tidligere Tyskland-baserte forretningsmannen, som allerede i 1936 hadde meldt seg inn i NS, var mannen som hadde fått ansvaret for det nyopprettete innenriksdepartementet. Hagelin var mannen bak Quislings besøk og samtaler med Hitler i Berlin i 1939. Sammen med sin tyske kontakt Hans-Wilhelm Sceidt, spilte han en betydelig rolle i Quislings kuppforsøk 9. april. Hagelin var mannen som fikk ansvaret med å lede det norske samfunn i nasjonalsosialistisk retning.⁵⁸

Det nye innenriksdepartement, som i grove trekk var bygd opp etter mønster av det tyske *Reichsinnenministerium*, var det mest omfattende og mest sentrale departementet i og under NS-regimet. Det var gjennom dette departementet at nyordningen av lokalforvaltningen i det norske samfunn ble styrt. Dette skjedde etappevis, gjennom en rekke forordninger høsten 1940, frem til forordningen av 21. desember, som la det endelige grunnlaget for styringen av kommune-Norge under okkupasjonen. Ved hjelp av forordningene fikk innenriksdepartementet direkte kontroll over kommunale tjenestemenn. I tillegg kunne NS, med hjemmel i de nye forordningene, nå foreta ønskede utskiftninger. Man ønsket å legge press på offentlige tjenestemenn for å øke oppslutningen om NS. Dette kom tydelig frem i et rundskriv som innenriksdepartementet sendte ut til alle offentlige ansatte 16. desember 1940, hvor det aktivt ble gitt pålegg om å støtte opp om det nye regimets politikk.⁵⁹

Omleggingen av det kommunale selvstyret var i tråd med den ideologiske plattformen man finner i partiprogrammet til NS fra 1933⁶⁰ og var samtidig støttet av tyskerne. Den 3. desember gjorde statsråd Hagelin det klart for kommunalavdelingen at kommunelovene fra 1. januar 1941 måtte tilpasses førerprinsippet og at formannskapetets og/eller kommunestyrets

⁵⁷ Nøkleby og Falck, *Josef Terboven: Hitlers mann i Norge*, 96.

⁵⁸ Hans Fredrik Dahl, m.fl. «Hagelin, Albert Viljam» *Norsk Krigsleksikon 1940-45* (Oslo: Cappelen, 1995), 150.

⁵⁹ Svein Lorentzen, «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet: Okkupasjonstidens kommunale nyordning 1940-1945» i *Fra idé til dom: Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, redigerte av Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, 128-154 (Bergen: Universitetsforlaget, 1976), 131.

⁶⁰ Partiprogrammet til NS 1933 – Se vedlegg 1.

myndighet skulle legges under ordføreren. Det har i ettertid blitt diskutert hvorfor man fra NS sin side ikke begynte arbeidet med kommunalordningen før. Svein Lorentzen skriver i sin artikkel «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet: Okkupasjonstidens kommunale nyordning 1940-1945» i boken *Fra ide til dom*, at man ser for seg at overrumplingsmomentet kan ha spilt en rolle her. Verken kvantitativt eller kvalitativt hadde NS nok medlemmer til å fylle lederposisjoner i landets 747 kommuner. De var av den grunn avhengig av at en del fungerende ordførere sluttet seg til nyordningen. Med korte frister kom man organisert motstand i forkjøpet, og dette var en taktikk man i høy grad lyktes med.⁶¹

Fra 1. januar 1941 ble lokaldemokratiet avskaffet, med bakgrunn i Forordningen av 21. desember 1940 om endringer i kommunelovene av 10. juni 1938. Slik skulle førerprinsippet innføres i kommune- og folketingsforvaltningen i Norge. «Ordføreren representerer kommunen og leder dens forvaltning under fullt personlig ansvar».⁶² Man innførte et styresett der ordføreren hadde all makt, og ordfører og varaordfører ble oppnevnt av departementet. Disse skulle styre kommunene sammen med sine selvvalgte formenn. Selv i saksbehandlingen var ordførerne enerådende, da det het at «ordføreren gjør vedtaket etter eget omdømme».⁶³

Arbeidet med å utforme de nye retningslinjene ble pålagt ekspedisjonssjef i innenriksdepartement, Vries Hassel, og allerede 7. desember 1940 var et første utkast klart. Den 21. desember ble endelig utkast signert. I henhold til de nye retningslinjene ble det i tillegg til ordfører og varaordfører oppnevnt lokale formenn som skulle fungere som rådgivere for ordførerne. Fylkesmannen ble etter de samme prinsipper som ordføreren satt til å lede fylkeskommunen. Nasjonal Samlings nye kommunale ordning resulterte i at kommunevalg ikke lenger fant sted. Den nye institusjonen med formenn erstattet de demokratiske organer som før hadde vært bestemmende. Og med førerprinsippet innført i både fylke og kommune, anført av et departement med NS-ledelse, lå alt til rette for en nazifisering av kommune-Norge.⁶⁴ Men dette skulle vise seg å være vanskelig å gjennomføre i praksis, NS klarte aldri å fylle alle norske kommuner med NS-ordførere. Vanskelig var det også å finne partitilhengere

⁶¹ Lorentzen, «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet: Okkupasjonstidens kommunale nyordning 1940.1945», 131.

⁶² Dahl, «Kommunalforordningen», *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 220.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Norge Justis- og politidepartementet, *Innstilling Fra Undersøkelseskommissjonen Av 1945*, 344.

til andre kommunale verv. På Vestlandet og i Nord-Norge var under 50 prosent av ordførerne fra NS, mens man i Østlandsfylkene kom opp imot 100 prosent NS-ordførere.⁶⁵

Til tross for vanskelighetene med å få på plass NS-ordførere i alle kommuner, ble det 15. oktober 1941 sendt ut et rundskriv til fylkesmennene med tittelen: «NS-ordførere i alle kommuner».⁶⁶ Man mente nå at tiden var inne for å få fjernet de ordførerne som ikke var medlem av NS. Det samme skulle gjelde de som sympatiserte med NS, men som ikke aktivt var medlem i partiet. Tiden for å stå med et ben i hver leir var over, man var enten for eller imot. Problemet med mangel på kvalifiserte menn skulle løses ved import fra andre kommuner, eller ved å la en ordfører styre flere kommuner. Men selv om antallet NS-ordførere økte, ble denne linjen aldri fulgt helt ut. Offisielt ble heller aldri NS-medlemskap en del av retningslinjene for utnevning av ordførere.⁶⁷

Den 30. januar 1942 var det igjen tid for endring i styringen av Norge. De konstituerte NS-statsrådene la ned sine embeter og ba Quisling, med hjemmel i nødretten, om å danne ny nasjonal regjering. Norsk høyesterett og tyskernes sivile forvaltningsorgan *Reichkommissariatet* godkjente planene, og den 1. februar hadde Norge fått en norsk nasjonal regjering og Quisling ble Norges nye ministerpresident. Quisling selv tolket det hele som et «avgjørende skritt på veien mot den fulle selvstendighet for Norge».⁶⁸

54 år gammel nådde endelig Vidkun Quisling sitt livs mål,⁶⁹ mannen som det norske folk for alvor stiftet bekjentskap med gjennom en artikkel i *Tidens Tegn* lørdag 24. mai 1930, der han skriver om et samlingsparti og en nyorientering i norsk politikk med sterkere forsvar og økt vekt på rase og arvelighet.⁷⁰ Ni år etter stiftelsen av NS, er mannen som til sammen hadde 11 møter med Adolf Hitler, sjef for en norsk regjering.⁷¹ I sin tale under statsakten uttalte han: «det norske folk trenger en streng skolemester, en av sine egne som kjenner det til bunns, og som kan lære det nasjonal disiplin.»⁷²

Statsakten markerte et skille i den norske okkupasjonspolitikken. Norge hadde fått en egen nasjonal regjering som ble sittende frem til den tyske kapitulasjonen 8. mai 1945. Via en

⁶⁵ Dahl, «Kommunalforordningen», i *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 220.

⁶⁶ Lorentzen, «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet: Okkupasjonstidens kommunale nyordning 1940-1945», 141.

⁶⁷ *Ibid.*, 142.

⁶⁸ Dahl, «statsakten», i *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 395-396.

⁶⁹ Dahl, *Quisling: En norsk tragedie*, 14.

⁷⁰ *Ibid.*, 87.

⁷¹ Dahl, «Quisling, Vidkun», i *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 336-337.

⁷² Dahl, *Quisling: En norsk tragedie*, 275.

kunngjøring utsendt av Quisling 5. februar 1942, ble det slått fast at den nasjonale regjeringen var under ledelse av en Ministerpresident som innehadde den samme myndighet som grunnloven tilla Konge og Storting. Kunngjøringen, som totalt hadde syv paragrafer, var Quisling og Nasjonal Samlings konstitusjonelle grunnlag for den nye regjeringen. Tyskerne anså på dette tidspunktet at NS var sterke nok og hadde bred nok oppslutning i folket til å danne regjering. Dermed var Hitlers løfte til Quisling sommeren 1940, om overdragelse av styret av Norge, en realitet. Den nye regjeringen ble et okkupasjonsstyre med videre fullmakter enn det tidligere kommissariske styret. De nye fullmaktene førte til at man fra norsk side kunne drive noe av statens løpende forretninger, samt utskiftninger av statsråder uten tysk forhåndsgodkjennelse.⁷³

Løftet om at *Riechskommissariatet* også skulle tre tilbake ble av hensyn til krigen og tysk krigføring aldri oppfylt, og konstitusjonelt ble forholdet mellom den nye nasjonale regjeringen og *Riechskommissariatet* aldri detaljert formalisert. Forholdet hvilte på en politisk balanse gjennom resten av okkupasjonstiden, som i praksis betydde at den nye nasjonale regjeringens muligheter for å fremme selvstendige vedtak lå der den tyske okkupasjonsmaktenes overvåkingsorgan ikke uttrykkelig forbød det.⁷⁴

Gudbrandsdalen

Nord-Gudbrandsdalen ble ikke påvirket av mellomkrigstidens depresjon på samme måte som mange andre steder i landet, mye fordi industrialiseringen knapt var begynt i bygdene.⁷⁵ Men tar man utgangspunkt i at den registrerte arbeidsledigheten i Norge lå i overkant av 30 prosent⁷⁶, er det rimelig å anta at også Nord-Gudbrandsdalen opplevde en viss arbeidsledighet. Med tyskernes inntog i Norge ble det satt i gang massive byggeprosjekter. Tyskerne bygde brakkebyer og festningsverk, og de bygde opp igjen mye av det som under krigshandlingene i april dagene hadde blitt ødelagt. Dette skapte stor etterspørsel etter arbeidskraft mange steder i Norge, også i Gudbrandsdalen, og man har i ettertid anslått at så mange som 100 – 150 tusen nordmenn frivillig lot seg lokke til arbeid på tyske anlegg rundt om i landet.⁷⁷ I

Gudbrandsdalen og Lillehammerområdet antar man at det i 1941 arbeidet rundt 1200-1300

⁷³ Dahl, «nasjonal regjering», i *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 285.

⁷⁴ Ibid., 287-288.

⁷⁵ Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 628.

⁷⁶ Ola Honningdal Grytten, «En empirisk analyse av det norske arbeidsmarked 1918-1939: Arbeidsledigheten i Norge i internasjonalt perspektiv = an Empirical Analysis of the Norwegian Labour Market, 1918-1939 : Norwegian Interwar Unemployment in International Perspective», Hovedoppgave, Norges handelshøyskole, 1994.

⁷⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 166.

mann på slike anlegg.⁷⁸ Den massive tyske byggingen medførte at store grupper nordmenn kom i daglig kontakt med tyskerne, noe som kan ha bidratt til å skape et positivt bilde av den tyske okkupasjonsmakten, slik Moen er inne på i «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon».⁷⁹

NS-oppslutningen var relativt høy i Gudbrandsdalen og i Lom kommune, sett i et nasjonalt perspektiv, og organiseringen av motstandsarbeidet kom ikke i gang før lenge etter okkupasjonen. Først i 1943 ble avdeling D23 opprettet med tre avsnitt, mens avsnitt nummer fire på Dombås ble opprettet noe senere.

Avsnitt 231, Lillehammer, besto av fem områder; Lillehammer, Vignes, Fåberg, Nørdre Ål og Roterud.

Avsnitt 232, Tretten, besto av ni områder; Hunder, Øyer, Tretten, Østre Gausdal, Fåvang, Ringeby, Harpefoss, Vinstra og Vestre Gausdal.

Avsnitt 233, Otta, besto av syv områder; Sjoa, Otta, Sel, Selsverket, Vågå, Lom og Skjåk

Avsnitt 234, Dombås, besto av Lesjaverk, Lesja og Dombås⁸⁰

Lokalmann Einar Hovdhaugen skriver i boken *Gudbrandsdalen gjennom krigsårene 1940-1945*, at det var stor variasjon i oppbyggingen av motstandsarbeidet i de forskjellige områdene i Gudbrandsdalen. I Lom og Sjøk, henholdsvis område 2336 og 2337 i avsnitt 233,⁸¹ fikk Nils Skamsar fra Sjøk først sommeren 1943 i oppdrag fra Milorgs mann på Otta om å organisere Milorg i Sjøk, men motstandsarbeidet i Lom var ennå ikke fullt koordinert høsten 1944, da både områdesjef og gjemmesteder manglet.⁸² Lom ser heller ikke ut til å ha hatt en egen kontakt i Sivilorg, den sivile delen av hjemfronten,⁸³ noe de fleste nabobygdene hadde. I lokalavisen *Dagningen* kunne man tirsdag 10.juli 1945 lese «På Lom og Sjøk var det ikkje så kvass motstand mellom nazistar og nordmenn som ein kunne ynskja. Fronten var flytande. Ordføraren og lensmannen var sers rimelege».⁸⁴

⁷⁸ Lillehammer Byavis, <http://www.byavis.no/index.php/byhistorie/6090-boom-i-byggebransjen> (oppsøkt 10.12.14).

⁷⁹ Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon», 43.

⁸⁰ Einar Hovdhaugen, *Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945* (Otta: Gudbrandsdal historielag, 1950). 68-72.

⁸¹ Hovdhaugen, *Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945*, 72.

⁸² Hovdhaugen, *Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945*, 114; Jon Vegard Lunde, «Det var ei rar tid»: *Hjemmfronten i Gudbrandsdalen 1940-45* (Otta: Jon Vegard Lunde presseservice, 1982), 212.

⁸³ Hovdhaugen, *Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945*, 36-38.

⁸⁴ *Dagningen*, 10.juli 1945.

Overgangen fra okkupasjon til demokrati

Freden i Norge inntrådte umiddelbart etter den tyske kapitulasjonen i Reims, Frankrike.

Kapitulasjonsavtalen ble underskrevet av den tyske admiral og Hitlers stedfortreder Dönitz og de alliertes representant, den britiske general Montgomery, 7.mai kl. 02.41. Russland signerte samme avtale med Tyskland i Berlin. Kapitulasjonsavtalen trådte i kraft 8.mai i Europa og USA, 9.mai i Russland, på grunn av forskjeller i tidssoner.⁸⁵

Rent politisk kan man snakke om at en periode tok slutt og en ny begynte med stortingsvalget høsten 1945. Sosialt og økonomisk er grensen mer utydelig, både fordi overgangen fra krig og tysk okkupasjon til etterkrigstid opplevdes med forskjellig grenser, men også fordi det fantes grupper i samfunnet som på mange måter aldri kom seg tilbake til det normale.⁸⁶

Ole Kristian Grimnes har i boken *Danske tilstande, norske tilstande: Forskelle og ligheder under tysk besættelse* beskrevet overgangen i mai 1945 som en overgang der man gikk fra det unormale tilbake til det normale. Fra det ekstraordinære til det ordinære.⁸⁷ I Norge ble rettsstatenes prinsipper med få unntak strengt respektert i denne prosessen, og norske myndigheter valgte bort muligheten for bruk av militære domstoler og andre særdomstoler.

Jon Elster hevder i sin bok *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati* at det norske oppgjøret fra et prosessuelt synspunkt kom best ut blant de europeiske landene,⁸⁸ og at overgangsoppgjør alltid er preget av minnet om tidligere ugjerninger.⁸⁹ Elsters påstand er en viktig faktor for å forstå det norske overgangsoppgjøret med bakgrunn i at Norge under den tyske okkupasjonen ble relativt skånsomt behandlet. De fleste nordmenn slapp å se med egne øyne tyskernes mest brutale sider, ikke minst på grunn av at det i Norge, sammenlignet med land som Belgia og Frankrike, var en liten prosentandel jøder. Og med unntak av tyskerens bruk av den brente jords taktikk i Nord-Norge, ble mesteparten av Norge skånet for tyskernes verste herjinger.⁹⁰

Planene for hvordan Norge og norske myndigheter skulle håndtere overgangen fra krig til fred var i all hovedsak et samarbeidsprosjekt mellom den hjemlige motstandsbevegelsen og

⁸⁵ Dahl, "kapitulasjon i 1945" i *Norsk Krigsleksikon 1940-45*, 208-209.

⁸⁶ Ole Kristian Grimnes, «Fra krig til fred», i *Danske tilstande, norske tilstande: Forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45*, redigerte av Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale, 259-281 (København: Gyldendal, 2010), 259.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Jon Elster, *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati* (Oslo: Pax, 2004), 42-43.

⁸⁹ Ibid., 13.

⁹⁰ Ibid., 43.

eksilregjeringen i London.⁹¹ Hjemmefrontens ledelse var, som regjeringen og Kongen opptatt av å gjenopprette det demokratiske systemet landet hadde hatt før krigen. Hjemmefronten var, som mange nordmenn i Norge under og etter krigen, skeptisk til deler av regjeringen, både på grunn av den utenriks – og forsvarspolitiske linjen de hadde lagt seg på før krigen, men også fordi mange mente regjeringen ikke lenger representerte holdningene og stemningen hos det norske folk.⁹² Nygaardsvoldregjeringen ble valgt under stortingsvalget helt tilbake i 1936. Under stortingsmøtene på Hamar ble riktignok regjeringen supplert med representanter fra borgerlig side for bedre å speile den politiske representasjonen i Stortinget. Senere ble også representanter fra Hjemmefronten en del av eksilregjeringen. Hjemmefronten var allikevel fast bestemt på at regjeringen og det gamle Storting hadde utspilt sin rolle, da stortingsperioden i utgangspunktet var over allerede høsten 1940.⁹³

Det var altså tre spørsmål som skilte seg ut som kritiske under planleggingen av overgangsperioden. Regjeringsspørsmålet, Stortingets rolle i en overgangsfase og gjeninnføringen av et demokratisk lokalstyre. Hjemmefronten støttet den sittende regjering så lenge den befant seg i eksil, men de stilte krav om at den skulle gå av umiddelbart etter tilbakekomsten til Norge, slik at man kunne få etablert en ny regjering, hovedsakelig bestående av folk som under okkupasjonen hadde oppholdt seg i Norge.⁹⁴

Det faktum at så mange stortingspolitikere hadde vært villige til å avsette konge og regjering, bidro til at man innad i Hjemmefrontens ledelse var svært skeptiske til parlamentarikerne, og Hjemmefrontens ledelse var lite imponert over stortingspolitikernes håndtering av riksrådsforhandlingene med tyskerne sommeren 1940.⁹⁵

Når det gjaldt distriktene mente Hjemmefronten at man ikke automatisk kunne innkalle førkrigens kommunestyre og ordførere, fordi mange lokalpolitikere under okkupasjonen hadde vist unasjonale holdninger. De var opptatt av at man måtte renske opp lokalt, og at lokalbefolkningen ikke måtte være i tvil om hvem de legitime ordførere og kommunestyrerepresentanter var. Hjemmefronten foreslo derfor allerede før freden kom å utnevne ordførere og representanter til kommunestyret, en praksis som lignet mye på hvordan NS hadde praktisert og innført førerprinsippet som erstatning for demokratisk valgte organ fra januar 1941. På tross av at en slik praksis ville være forfatningsstridig og udemokratisk, ble

⁹¹ Grimnes, «Fra krig til fred», 260.

⁹² Ibid., 265.

⁹³ Ibid., 267.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid., 268.

den gjennomført da regjeringen i London etter hvert ga etter for et slikt ultimatum fra Hjemmefronten.⁹⁶

Hjemmefronten fikk mye kritikk for dette, både fra regjeringen i London og fra den borgerlige opposisjonen hjemme i Norge. De ble anklaget for å være udemokratiske og for å ha etterkrigspolitiske ambisjoner. En kritikk Grimnes mener er forståelig, men uviktig. Han mener Hjemmefronten primært var opptatt av å få organisert en rolig overgang fra krig til fred ved at man så bort ifra en del demokratiske prosedyrer.⁹⁷

350 000 tyske soldater var stasjonert i Norge ved kapitulasjonen. Gjennom en betingelsesløs kapitulasjon ble tyskerne selv den viktigste bidragsyter til at man i Norge fikk en forholdsvis fredelig overgangsperiode. Det var fra deres side en velorganisert og veldisiplinert kapitulasjon, som gjorde organiseringen mye lettere enn hva man hadde forventet. At man på norsk side hadde planlagt og samarbeidet på tvers av de nasjonale institusjonene vedrørende organiseringen av overgangsperioden, bidro til at norske myndigheter raskt fikk brede fullmakter fra de alliertes representant i Norge, den britiske general Andrew Thorne, til selv å håndtere overgangsstyret.⁹⁸

På grunn av samarbeidet og planleggingen før frigjøringen, fikk man i stor grad den overgangen regjeringen og Hjemmefronten hadde sett for seg. Da kronprins Olav 13. mai vendte tilbake til Norge sammen med den avtalte regjeringsdelegasjonen, trakk som avtalt Hjemmefrontens ledelse seg tilbake. Dette markerte samtidig den formelle slutten på Hjemmefrontens ledelse. Uoffisielt skulle gruppen fungere og spille en rolle i dannelsen av en ny overgangsregjering, men dette arbeidet kunne ikke begynne før Kongen og resten av regjeringen igjen var tilbake i Norge. Første etter at Kongen var tilbake den 7. juni 1945 kunne man begynne regjeringsforhandlinger. Sonderingene førte til at Kongen spurte Paal Berg, mannen som ble sett på som hjemmefrontens leder, om å danne ny regjering. En oppgave Berg takket ja til. Men Stortinget og partisystemet kom raskt tilbake i posisjon, og resultatet var at Berg etter hvert takket nei. Kongen henvendte seg da til Arbeiderpartiets leder Einer Gerhardsen. Gerhardsen ble 25. juni utnevnt til statsminister for en regjering bestående

⁹⁶ Ibid., 268-269.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid., 274.

av sosialister, borgerlige og medlemmer av hjemmefronten, en regjering som fungerte som landets legetime styre frem til Stortingsvalget 8.oktober sammen år.⁹⁹

Grimnes skriver om et særskilt og bratt mentalitetsskifte i Norge, der man istedenfor de lovløse tilstander og overgrep man hadde fryktet, først og fremst fikk et folk i lykkerus, som tok seg fri fra jobben og festet. Men det var ett unntak, landssvikerne. En minoritet som ifølge Grimnes i løpet av krigen ble skilt ut fra det nasjonale og demokratiske fellesskapet, og som myndighetene hadde forberedt seg på å arrestere og fengsle etter utarbeidede retningslinjer.¹⁰⁰

Rettsoppgjøret i Norge

Det rettslige landssvikoppgjøret i Norge etter krigen var det offentlige Norges oppgjør med de som under krigen hadde vært medlem av Nasjonal Samling eller en av deres organisasjoner, og de som hadde bistått den norske eller tyske okkupasjonsmakten. Norge fikk et av de mest omfattende rettsoppgjørene etter andre verdenskrig i Europa. Sett i forhold til resten av de tysklandsokkuperte landene fremstår det norske rettsoppgjøret som enestående, fordi man i Norge valgte å stille alle NS-medlemmer strafferettslig ansvarlig for partiledelsens disposisjoner. Dette skyldes primært to ting: NS spilte en større rolle i Norge enn tilsvarende partier i mange tyskokkuperte land, og den herskende juridiske teori om medvirkning var og er en annen i Norge enn i mange andre land.¹⁰¹

Mellom 1945 og 1951 ble det etterforsket 92 805 landssviksaker, og av disse ble 46 085 menn og kvinner tiltalt, funnet skyldig og dømt. De skyldige fordelte seg rimelig likt mellom by og bygd med henholdsvis 25 908 landsvikdømte i norske bygdekommuner og 20 177 i norske bykommuner.¹⁰² 30 personer ble dømt til døden, 25 av dommene ble fullbyrdet, den siste så sent som 28.aug 1948. Fire ble benådet og en omkom på cella.¹⁰³ I tillegg ble 12 tyske krigsforbrytere dømt og henrettet i Norge.¹⁰⁴ I løpet av rettsoppgjøret var det en klar tendens at straffene ble mildere etter hvert som tiden gikk, ofte på grunn av revidert lovgiving. De siste livstidsfangene i Norge ble sluppet løs i 1957.¹⁰⁵

⁹⁹ Ibid., 269-271.

¹⁰⁰ Ibid., 275.

¹⁰¹ Hans Fredrik Dahl, «Innledning: Oppgjøret som rystet Norge», i *Et rettferdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Øystein Sørensen og Hans Fredrik Dahl, 9-29 (Oslo: Pax Forlag A/S, 2004), 21.

¹⁰² Norge Justis- og politidepartementet, *Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945*, 110.

¹⁰³ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 252.

¹⁰⁴ Ibid., 247.

¹⁰⁵ Ibid., 248-252.

Organiseringen av landssvikoppgjøret i Norge baserte seg stort sett på de rettsnormene man hadde hatt i Norge før krigen. I Lom kommune ble 36 domsmenn sammen med 26 skjønnsmenn utnevnt av det midlertidige herredsstyret 4.juni 1945.¹⁰⁶ Herredsstyreprotokollen viser at styret valgte flere som de måtte anta var familiemedlemmer til lokale lomværingar som var siktet for landssvik. Slik risikerte de at medlemmer av samme familie kunne bli sittende på begge sider av bordet i en rettssak, både som tiltalt og dommer.

Habilitetsspørsmålet hadde vært diskutert allerede i planleggingsfasen av rettsoppgjøret. Det har i ettertid blitt diskutert om det norske rettsoppgjøret baserte seg på hva man har kalt «seierherrens justis». Fordi de aller fleste i Norge på et aller annet vis hadde forholdt seg til okkupasjonen, skriver høyesterettsadvokat Albert Wiesener i sin meget kritiske bok *Seierherrens justis*, angående habilitet at:

Velger man allikevel å kjøre for fullt mot henimot 100 000 mennesker med øynene åpne for elementære krav til habilitet i rettsapparatet – som til vesentlige rettsprinsipper ellers – ikke kan tilfredsstilles, ja da får man i det minste gi avkall på å bruke betegnelsen rettsoppgjør. Da er det nemlig noe annet som foregår.¹⁰⁷

Habilitetsspørsmålet er interessant når man ser på dobbeltrollene til blant annet hjemmefrontens leder Paal Berg, som etter krigen igjen ble høyesterettsdommer og gjennom den stillingen var med på å sette presedens for hele oppgjøret.¹⁰⁸ Men ikke bare blant jurister er det naturlig å tro at det var klare meninger vedrørende den tyske okkupasjonen og krigen, de fleste lokale lekmenn og skjønnsmenn må man også anta har vært imot NS og den tyske okkupasjonen. Men samtlige kunne risikere å kjenne tiltalte i et lite land som Norge, særlig gjaldt dette kanskje i mindre bygdesamfunn.

Ved frigjøringen var det blant offentlige ansatte, særlig i de høyere stillingene, en stor andel NS-medlemmer. Mange hadde under okkupasjonen følt seg presset til å melde seg inn, men NS-styret hadde også ved opprettelse av nye stillinger ofte valgt å ansette folk fra partiet. Særlig stort var presset blant landets politifolk til å melde seg inn i NS. For NS-medlemmer som under okkupasjonen hadde jobbet i det offentlige, var det i tillegg til det ordinære straffeansvaret også spørsmål knyttet til hva som ville skje med stillingene.¹⁰⁹

Spørsmålet vedrørende de offentlige ansatte hadde under okkupasjonen vært drøftet av Hjemmefrontens ledelse i Norge og av Regjeringen i London. Fra London hadde man

¹⁰⁶ Oppland fylkesarkiv, Herredsstyreprotokoll for Lom kommune 1939-1948.

¹⁰⁷ Wiesener, *Seierherrens Justis*, 37.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 37.

¹⁰⁹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 168.

gjennom radio og illegale aviser sendt ut en parole om en blokade av offentlige stillinger,¹¹⁰ og gjennom okkupasjonen ble det gitt to provisoriske anordninger. Anordningen av 20. november 1944 var den som lå til grunn for opprydningen i offentlige etater etter frigjøringen. En opprydding som, ifølge Andenæs, betydde at så å si alle offentlige tjenestemenn med NS-medlemskap ble suspendert fra sine stillinger straks etter frigjøringen.¹¹¹

For de landssvikmistenkte i offentlige stillinger skilt man mellom de som hadde vært ansatt før krigen, og de som hadde blitt ansatt under okkupasjonen. De som hadde vært ansatt før krigen ble betraktet som innehaver av stillingen inntil avsagt dom eller oppsigelse.¹¹²

Spørsmålet om en tjenestemann var verdig til å beholde sin stilling, måtte, sa Høyesterett, avgjøres ut fra en samlet bedømmelse av hans forhold, hvor man måtte ta hensyn både til motivene for hans handlemåte og til hans forutsetninger for å bedømme situasjonen. Og kravene måtte sees i forhold til den enkelte stilling. Jo høyere og mer betydningsfull stilling, jo strengere krav måtte det stilles til utvist nasjonal holdning.¹¹³

For de som under okkupasjonen hadde fått ny stilling var situasjonen annerledes. Her var det offentlige synspunktet at de aldri hadde blitt ansatt av lovlige myndigheter. I den provisoriske anordningen av 20. november het det: «Den norske stat må nemlig selv kunne bestemme hvem den vil ha som tjenestemann og kan etter okkupasjonens opphør ikke være bundet av de oppnevnelser som er foretatt av den fiendtlige okkupasjonsmakt eller med dens billigelse».¹¹⁴ Resultat ble ofte at stillingene ble utlyst på nytt, men at den okkupasjonsansatte, så fremt det ikke var noe å utsette på han, fikk beholde stillingen.¹¹⁵

I tillegg til de juridiske aspektene av frigjøringen og rettsoppgjøret, opplevde flere grupper å bli møtt med hat og sosial ekskludering etter frigjøring. Dette gjaldt blant annet tyskerjentene, tyskerungene og NS-barna. De norske myndighetenes behandling av tyskerjentene har vært et mørkt kapittel i norsk etterkrigshistorie. I mai 1941, et år inn i okkupasjonen, kunne man fra en radiosending fra London høre:

Forholdene gjør det umulig å ta sterke represalier fra norsk side så lenge tyskerne er herre i landet. Men det blir en forferdelig pris de kvinner får betale for resten av sin levetid, som ikke avviser tyskerne [...] Og de kvinner som ikke vil regnes som prostituerte, skylder de beste og sunneste krefter i det norske folk å holde seg bort fra moralsk og fysisk nedverdiggelse.¹¹⁶

¹¹⁰ Nils Johan Ringdal, *Mellom barken og veden: Politiet under okkupasjonen* (Oslo: Aschehoug, 1987), 354.

¹¹¹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 169.

¹¹² *Ibid.*, 169.

¹¹³ *Ibid.*, 173.

¹¹⁴ *Ibid.*, 170.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Toralv Øksnevad, *Det lå i luften* (Oslo: Aschehoug, 1946), 18-19.

Mange tyskerjenter ble anholdt og internert av norske hjemmestyrker og politi. Bare i Oslo innbrakte man over 1000 jenter. De fleste ble sluppet fri etter noen dager eller uker, mens andre ble internert i egen leir på Hovedøya i Oslofjorden i lengre perioder.¹¹⁷ Denne leiren ble opprettet både fordi man fra statens side var usikker på hvordan man skulle angripe problemet, men også fordi man ville beskytte jentene fra gatejustisen som rådde i byen.¹¹⁸ Tyskerjenter ble også, sammen med andre landssvikere, stengt ute fra offentlige stillinger. At dette skjedde i Oslo, er blant annet omtalt i Oslo Postkontors Rengjøringsgruppes Granskningskomité.¹¹⁹ Hva som skjedde i de små administrasjonene rundt om i bygde-Norge, er derimot lite kartlagt. Det man derimot vet, var at det i Oslo oppsto flere uheldige hendelser, hvor både enkeltpersoner¹²⁰ og andre grupper mistenkte landssvikere ble utsatt for overgrep.¹²¹

Mange uskyldige barn fikk også en hard medfart i overgangen mellom okkupasjon og frihet. Det var to grupper barn, NS-barn og tyskerunger. Disse to gruppene blir ofte forvekslet og blandet sammen, avhengig av hva temaet er. NS-barn, et begrep mange av de berørte misliker, men som er blitt den vanligste termen blant nordmenn, er barn av NS-medlemmer. Tyskerunger, eller krigsbarn som de også blir kalt, er resultat av norske kvinners forhold til tyske menn under okkupasjonen.

Det finnes i dag ingen konkrete tall på hvor mange barn som kan karakteriseres som NS-barn, men Baard Borge skriver i sin bok at hvis alle NS-medlemmer fikk minst 2 barn hver, fantes det etter krigen minst 100 000 NS-barn,¹²² en gruppe det i dag kun finnes begrenset informasjon om,¹²³ på grunn av få skriftlige kilder.¹²⁴ Blant de få forskningsprosjektene som finnes, er Jan Eiks hovedoppgave fra 1997 og Asgeir Oldens bok *Fødd skuldig* fra 1998. Det finnes også flere biografiske verk, der spesielt Elisabeth Skogens bok *Aldri tilbake* og Eystein Eggens bok *Gutten fra Gimle. Et NS-barns beretning*, skiller seg ut. Hovedinntrykket som går

¹¹⁷ Kåre Olsen, «Da freden brøt løs: Norske myndigheters behandling av tyskerjenter», i *I Krigens kjølvann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, redigert av Stein Ugelvik Larsen, 275-295 (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 282.

¹¹⁸ Hagen, *Oppgjørets time: Om landssvikoppgjørets skyggesider* (Oslo: Spartacus, 2009), 59.

¹¹⁹ Olsen, «Da freden brøt løs: Norske myndigheters behandling av tyskerjenter», 284-285.

¹²⁰ Norge Justis- og politidepartementet, *Stortingsmelding nr.64, Angrepene på rettsoppjøret med landssvikerne*, 1950.

¹²¹ Hagen, *Oppgjørets time: Om landssvikoppgjørets skyggesider*, 206-208.

¹²² Baard H. Borge, «De kalte oss nazyngel»: *Ns-barnas historie 1940-2002* (Oslo: Samlaget, 2002), 13.

¹²³ Jarl Eik og Stein Ugelvik Larsen, «Taushet og dobbelt taushet. NS-barns oppvekst etter krigen» i *I krigens kjølvann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*, 255-273 (Oslo: Universitetsforlaget, 1999), 256.

¹²⁴ Borge, «De kalte oss nazyngel»: *Ns-barnas historie 1940-2002*, 13.

igjen i nevnte kilder er at NS-barn ble mobbet gjennom oppveksten. For mange fikk dette alvorlige psykiske følger. Det er de færreste som forteller om en grei oppvekst.

NS-barn som under okkupasjonen hadde stått oppført som medlemmer i en organisasjon tilknyttet NS, sto i fare for å bli ekskludert og dermed ikke få avlegge eksamen våren 1945. I et rundskriv fra Kirke- og undervisningsdepartement daterte 22.mai 1945 står det:

Det fastsettes herved at alle elever som etter 8. april 1940 har opprettholdt medlemskap i, søkt om eller samtykt i å bli medlem av Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til denne, med øyeblikkelig virkning inntil videre nektes adgang til skolens undervisning og området. Skolerådet avgjør etter gjeldende regler fra før 9. april 1940 om andre elever på grunn av sitt forhold i okkupasjonstiden midlertidig skal nektes adgang til skolen.¹²⁵

Rundskrivet er nevnt og referert til i sin helhet i *Dagningen* 26. mai uten ytterligere kommentarer eller oppfølgingsartikler. Avgjørelsen om å stenge NS-barn ute fra skolene vekket debatt. 28. mai trykket *Dagningen* et leserinnlegg med en oppfordring til myndighetene om at NS-ungdommen sto i en særstilling og måtte behandles deretter. Det ble i leserinnlegget påpekt at de unge, ved en utestengelse, ville være merket for livet og mest sannsynlig bli samfunnsfiender.¹²⁶

¹²⁵ Ibid., 139.

¹²⁶ *Dagningen*, 28. mai 1945.

4. Lom under okkupasjonen og de lokale NS-medlemmene

I dette kapittelet gjør jeg rede for situasjonen i Lom under okkupasjonen. Jeg analyserer innføringen av Nasjonal Samlings førerprinsipper, Paal O. Aukrusts tid som NS-ordfører og betydningen av bygdas mange fremstående NS-medlemmer.

Lom under krigen

Gudbrandsdalen var dalen som *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler elsket og som på mange måter ble fremstilt som «Hitlers dalføre». Med bakgrunn i nazistisk ideologi knyttet man nazistens raseideologi opp mot tyskernes fascinasjon av den enkle norske kulturen og den rene livsstilen. Allerede før okkupasjonen sendte SS observatører til dalen, der de dro på noe som lignet rasesafari,¹²⁷ og under Himmlers tre uker lange Norgesbesøk vinteren 1941, dro Himmler til Gudbrandsdalen for å se med egne øyne hvordan gudbrandsdølene levde.¹²⁸

Gudbrandsdalen, og da særlig Nord-Gudbrandsdalen som dekker kommunene Dovre, Lesja, Lom, Nord-Fron, Sel, Skjåk og Vågå, var sammen med Setesdal, Østerdalen og Midt-Oppland områder med relativt stor NS oppslutning under krigen.¹²⁹ Hvis man definerer Gudbrandsdalen ikke bare som dalføre mellom Lesjaskogsvatnet nordvest og Mjøsa i sørøst, men også med sidedalene Gausdal og Ottadalen i vest, omfattet den i 1945 14 kommuner.

Gudbrandsdalen utviklet seg under krigen til å bli et midtpunkt i tyskernes organisasjon av Norge, og i desember 1944 ble det besluttet å flytte den tyske generalstaben (OKW) fra Oslo til Lillehammer. Lillehammer Turisthotell ble derfor rekvirert som nytt hovedkvarter. Under hele okkupasjonen var tyskerne godt representert, ikke bare på Lillehammer, der det på et tidspunkt skal ha vært flere tyskerne en lokale,¹³⁰ men også andre steder i distriktet. På Dovre hadde tyskerne allerede før den militære kapitulasjonen 10.juni, etablert et plasskommandantur og begynt arbeidet på en stor militær forlegning. Stor tysk aktivitet medførte at det i området var behov for arbeidskraft av alle slag. Gudmund Moren skriver om hvordan dette mest sannsynlig tiltrakk seg folk fra andre steder av landet med NS-sympatier.

¹²⁷ Terje Emberland og Matthew Kott, *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt* (Oslo: Aschehoug, 2013), 74.

¹²⁸ *Ibid.*, 183.

¹²⁹ Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 623.

¹³⁰ *GudbrandsdølenDagningen (GD)*, 20.juli 2013.

Dette kan være en del av forklaringen på hvorfor Dovre ligger helt i toppen på listen over NS-kommuner under krigen,¹³¹ samtidig som tabell 2.1 viser at NS i Dovre allerede ved stortingsvalget i 1936 hadde 6,5 prosent oppslutning.

Tabell 4.1

NS-oppslutning.¹³²

Kommune	Medlemmer i %	Medlemstall
Lom	4	105
Skjåk	4,2	102
Dovre	6,5	181
Lesja	2,5	69
Vågå	2	65
Heidal	4,2	59
Sel	2,7	72
Nord-Fron	1,8	82
Sør-Fron	3,7	116
Ringebu	3,4	168
Øyer	1,3	45
Ø. Gausdal	1	31
V. Gausdal	1	27
Fåberg	1,2	87

Tabell 4.1 viser oversikten over NS-oppslutning i de ulike lokallagene i Gudbrandsdalen. Tabellen forteller om et område med store variasjoner, men der Lom, Skjåk, Heidal og Dovre skiller seg ut som bygder med relativ stor oppslutning om NS, Lom og Sjøk med henholdsvis 4,0 og 4,2 prosent. Det er bare 0,4 og 0,6 prosent fra å være med på listen over de 26 kommunene i Norge med høyest antall NS-medlemmer. Dovre ligger som nr. 10 på listen og Valle

kommune i Aust-Agder ligger på topp med 11,9 prosent. Av de 30 kommunene med høyest prosentvis andel NS-medlemmer, levde 22 av landbruk, skogbruk og dyrehold.¹³³

I forbindelse med innføringen av førerprinsippene i Norge ble det ved årsskiftet 1940/1941 oppnevnt nye ordførere i en rekke kommuner i Gudbrandsdalen. I Lom kommune ble Paal O. Aukrust, etter forespørsel fra fylkesfører Alfred Ihlen, bedt om å begynne som ordfører i Lom kommune 1. januar 1941. Aukrust hadde i løpet av høsten 1940 meldt seg inn i NS, og han ble en av 20 førstegangsoppnevnte NS-ordførere i Oppland fylke. Av de resterende 17 ordførerne i fylket var ingen NS-medlemmer, men 14 ble likevel «overtalt» til å fortsette.¹³⁴

Aukrust skriver i 1966 i *Sjølvsbiografi og kommunalsøge* at han jobbet iherdig for at den sittende ordføreren Hans Bruøygaard, mannen som tok over etter Aukrust i mai 1945, skulle bli

¹³¹ Moren, «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon», 43.

¹³² Ibid., 83.

¹³³ Hagtvatn og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 626-627.

¹³⁴ Ivar Olstad, «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland fylke», Hovedoppgave i historie - Universitetet i Oslo, 1969, 53.

sittende for å unngå strid i kommunen, men fylkesfører Ihlen ville det annerledes.¹³⁵ Det kan imidlertid være grunn til å tro at ordførervervet ville være noe Aukrust ønsket, på bakgrunn av hans engasjement innenfor politikken og hans støtte til NS. Aukrust skriver også at han ønsket å holde orden i samfunnet og å skape mest mulig produksjon, og skriver videre at han i 1945 ga fra seg en kommune «i god økonomisk stand».¹³⁶ Dette stemmer godt med hvordan retten i 1946 så det. I domsavsigelsen står det at: «Retten antyder at tiltalte har vært beveget av ønske om å gjøre det beste for bygden, og han har utvilsomt vært en meget bra ordfører for bygden og dens institusjoner i den forløpne tid».¹³⁷

Ivar Olstad drøfter i sin hovedoppgave «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland fylke» at i de kommuner man måtte overtale de demokratisk valgte ordførerne til å fortsette, hadde de lokale NS-lagene dårlige eller ingen alternativer til gode kandidater.¹³⁸ Olstad skriver videre at man kan få en indikasjon på hvor utbredt støtten til Nasjonal Samling var i den enkelte kommune ved å se på sammensettingen av herredsstyrene som ble oppnevnt rundt nyttårsskiftet 1940/1941.¹³⁹ I Lom valgte ordfører Aukrust å skifte ut alle de tidligere demokratisk valgte representantene i herredsstyret, inkludert varerepresentantene, og ersatte dem med egne.¹⁴⁰ Han tok fatt på jobben som NS-ordfører med 11 nyutnevnte formenn og 11 nyutnevnte varaformenn som erstattet de tidligere herredsstyrerepresentantene. En utvelgelse, der Aukrust påstår at han ikke tok hensyn til rådgivernes politiske ståsted, men kun var ute etter den beste kompetansen.¹⁴¹ I kommuner der den demokratisk valgte ordføreren ble sittende, var tendensen at man ønsket å beholde så mange som mulig av de demokratisk valgte, og på den måten prøvde å etablere et tilnærmet demokratisk styresett.¹⁴²

30. desember 1940 hadde det demokratisk valgte herredsstyret sitt siste møte. 17. februar 1941 møttes Aukrust og hans nyutnevnte herredsstyre for første gang.¹⁴³ Ordfører er bonde og NS-medlem Paal O. Aukrust, og varaordfører er småbruker og NS-medlem Laurits Barlund.

¹³⁵ Landsviksak, (L-sak) Arrest nr. (Anr.) 6523, Paal O. Aukrust.

¹³⁶ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 24.

¹³⁷ L-sak, Anr. 6523, Paal O. Aukrust.

¹³⁸ Olstad, «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland Fylke», 53.

¹³⁹ *Ibid.*, 69.

¹⁴⁰ Fylkesarkivet i Oppland, Herredsstyreprotokollen til Lom kommune, sammenligning mellom referat fra de siste møtene med det demokratisk valgte herredsstyret opp mot de nyutnevnte representantene 1941.

¹⁴¹ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 28.

¹⁴² Olstad, «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland fylke», 69.

¹⁴³ Fylkesarkivet i Oppland, Herredsstyreprotokoll Lom kommune, referat 30. des 1940 og 17. feb. 1941.

Tabell 4.2

Herredsstyret for Lom 1941/42

1.	Bonde Rolf P. Frisvold (NS)	varaformenn	Johs. Skjäsar.
2.	Bonde Chr. Grindvold (NS)	”	Per Kvandalsvoll
3.	Bonde Lensmann Erik Haugen (NS)	”	Dyrlege Ingv. Godal (NS)
4.	Handelsbestyrer Halv. Skaar	”	Kristian Nörstnes (NS)
5.	Vegarb. Hallv. Eggen	”	Per. R. Haugen
6.	Turistvert Nils Vole	”	Paal. R.F. Blakar (NS)
7.	Husmann Tore Larsen	”	Ola Horten
8.	Gardsarb. Ola Øyjordet (NS)	”	Per. L. Kveen
9.	Husstellærer Kari Garmo	”	Ragnhild Gaupar (NS)
10.	Husmann Sig. Langøygard	”	Anton Running
11.	Bonde Amund Mo	”	Iver Frisvold (NS)

Kilde¹⁴⁴

I Lom kommune var det ni av 22 nytnevnte formenn og varaformenn som enten var eller ble NS-medlemmer, noe som tilsvarte litt under halvparten av herredsstyret medregnet varaformenn, og som er tilnærmet likt situasjonen i 65 prosent av Oppland fylkets kommuner. Kun syv kommuner i fylket, og bare Sjøk fra Gudbrandsdalen, hadde mer enn to tredjedeler eller flere NS-medlemmer i sitt herredsstyre.¹⁴⁵ Det betyr at NS og Aukrust manglet partipolitisk flertall i herredsstyret, men det kan også bety, slik ordfører Aukrust påpekte etter krigen, at han så verdien av å ha med andre enn kun NS-folk. I følge førerprinsippene trengte ikke Aukrust støtte fra herredsstyret for å få gjennomslag for sin politikk. Derfor var utnevnelsen av ordførerne viktig for okkupasjonsstyret, ikke sammensettingen av herredsstyret.

NS-ordførere

Som NS-ordfører hadde Aukrust tre fanesaker; kommuneøkonomien, det interkommunale rutebilselskapet og etableringen av en offentlig realskole. Kommuneøkonomien virker å være hans største prosjekt, og han skriver i memoarene om hvordan han ordnet opp i

¹⁴⁴ L-sak, Anr. 6523, Paal O. Aukrust.

¹⁴⁵ Olstad, «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland fylke», 69.

«pengestellet».¹⁴⁶ Han skal ha lykkes med å konsolidere gjelden i kommunen, og virker svært fornøyd med kommunens økonomiske tilstand våren 1945.¹⁴⁷

Arbeidet med det interkommunale rutebilselskapet var en annen oppgave Aukrust hadde fokus på. Han skriver om hvor viktig det var å holde kontakt med omverdenen, spesielt i en situasjon med okkupasjon og krig. I den forbindelse skal han ha byttet ut hele styret i selskapet og utnevnt seg selv til styreformann. Hvordan han behandlet denne saken skulle vise seg å bli omdiskutert i nabobygdene, og særlig skal det ha kommet sterke protester fra Vågå og Sjøk. Aukrust skriver om utnevnelsen av seg selv som styreformann som «einaste gongen eg måtte bruke mi diktatoriske makt»,¹⁴⁸ og han er tydelig stolt av hva selskapet fikk til under okkupasjonen, med de begrensede ressursene som var.

Etableringen av en offentlig realskole i Gudbrandsdalen var også en sak som tok mye av hans tid. Lom og Sjøk realskule ble etablert som en interkommunal skole etter det Aukrust selv beskriver som en prosess som møtte mye motgang.¹⁴⁹ Realskolen hadde vært en del av den politiske agendaen i bygda før Aukrusts tid som NS-ordfører,¹⁵⁰ og Aukrust var opptatt av at ungdommen skulle ha et skoletilbud i hjembygda. Skolen ble en realitet under okkupasjonen, og man finner Lom og Sjøk realskule først gang i skolestatistikken for skoleåret 1942-1943 med to klasser og 62 elever.¹⁵¹

NS-ordfører Aukrust hadde også i en periode oppgaven som presseleder. Denne oppgaven medførte at Aukrust bedrev ettersensur med det formål at avisene skulle formidle okkupasjonsmaktens ideologi.¹⁵² Som presseleder var han med på å hindre pressens rett til å ytre seg kritisk til samfunnet og dets institusjoner. Det betydde i realiteten at pressen ikke kunne kritisere verken ordfører, herredsstyret eller andre deler av NS-samfunnet i Lom.

I løpet av krigen var han også ansvarlig for en rekke donasjoner til blant annet Den norske legion, frontkjemperkontoret og hirdførerskolen, både som ordfører og personlig.¹⁵³

¹⁴⁶ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 23.

¹⁴⁷ L-sak, Anr. 6523, Paal O. Aukrust.

¹⁴⁸ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 25.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 27.

¹⁵⁰ *Dagningen*, 23.januar 1939.

¹⁵¹ Statistisk sentralbyrå, NOS X 96: Skolestatistikk 1942-1943.

¹⁵² Rune Ottosen, «Norsk presse i det okkupert Norge 1940-45»,

<https://oda.hio.no/jspui/bitstream/10642/624/3/521624post.pdf> (oppført 5.mai 2015).

¹⁵³ L-sak, Anr. 6523, Paal O. Aukrust.

Donasjoner til Den norske legion var i praksis økonomiske bidrag til den tyske krigføringen, da Den norske legion var en avdeling under SS, som kjempet på østfronten.¹⁵⁴

I tillegg til jobben som ordfører ser det ut til at han også var medlem av Fylkesstyret, styret i Oppland landbruksselskap, formann i Oppland heradsforbund og representant for Oppland i et landsutvalg for jordbrukspolitikk.¹⁵⁵ Man får inntrykk av at Aukrust var en mann med stor gjennomslagskraft, det kan se ut som fikk til det han ville. Det ser også ut som han gjorde det han kunne for bygda og bygdas institusjoner i en vanskelig tid. Samtidig tok han penger fra kommunekassa og donerte til den tyske okkupasjonsmakten. Mange ble medlem i NS for egen vinnings skyld, men det er vanskelig å si om dette gjaldt Aukrust. Aukrust synes å ha vært en sammensatt mann med en sterk vilje, men også med en slags omsorg for bygda og dens innbyggere.

Aukrust hevder det var med forskrekkelse at han hørte planene til Terboven om hvordan *Festung Norwegen*¹⁵⁶ skulle forsvares til siste mann. Han skriver i memoarene om en reise til Oslo, der han på vegne av NS-folk på Østlandet snakket mot forslaget. Han er også påpasselig med å nevne at han var i kontakt med hjemmefronten for å informere om hva han mente i saken. Dette ble under rettsaken funnet formildende, og retten fremhever hans idealistiske motiver og ønske om å stoppe en eventuell borgerkrig i domsavsigelsen.¹⁵⁷ I følge Aukrust selv opplevde han slutten på krigen i hovedstaden, og skriver det var med lettet hjerte han haiket oppover Gudbrandsdalen på trappen til et godstog, dagen etter at den tyske okkupasjonen var over.

NS-medlemmene i Lom

I tillegg til NS-ordfører Aukrust viser en revidert liste fra Bergensprosjektet at det var 105 NS-medlemmer i Lom.¹⁵⁸ Listen inneholdt opprinnelig 117 navn. Etter en nøye gjennomgang og en del modifikasjoner, har jeg laget en revidert liste på 106 navn. De forskjellige undersøkelsene opererer allikevel med kun 101 navn, da jeg har unnlatt å ta med fem, grunnet dødsfall. I tillegg mener jeg det er nødvendig å poengtere at det på listen med 101 NS-

¹⁵⁴ Den norske legion var en eliteavdeling, *SS-Freiwilligen-Legion Norwegen*, som fra juni 1941 var en del av invasjonstyrken til Tyskland på østfronten. Den norske legion kjempet under krigen på flere fronter. *Store norske leksikon*, «den norske legion», https://snl.no/Den_Norske_legion (oppsøkt 28.mars 2015).

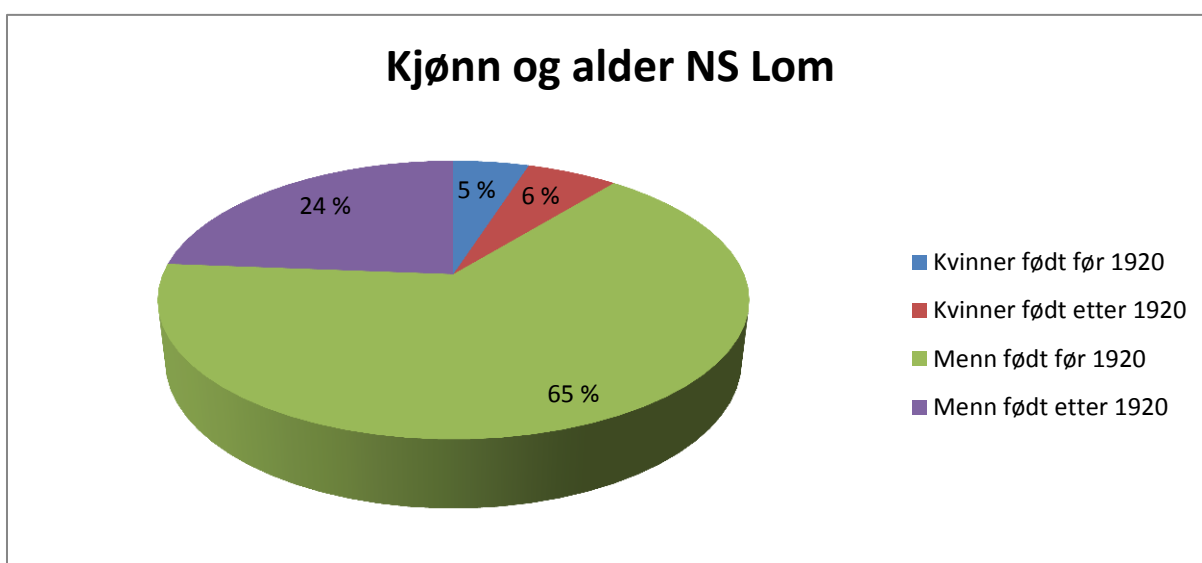
¹⁵⁵ Aukrust, *Sjølvbiografi og kommunalsoge*, 28.

¹⁵⁶ Festung Norwegen er det offisielle navnet på de forsvarsverk som den tyske okkupasjonsmakten bygget langs norskekysten for å hindre en eventuell invasjon av Norge, og var en del av den større Atlanterhavsmuren.

¹⁵⁷ L-sak, Anr. 6523, Paal O. Aukrust.

¹⁵⁸ Bergensprosjektet – database basert på Erstatningsdirektoratets kortarkiv. Inneholder 54561 registret NS-medlemmer, med navn, adresse 1945, yrke, fødested, fødselsdag, når innmeldt og evt utmeldt av NS. Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945: An Analysis of Membership Data», 618, note 6.

medlemmer også finnes navn for hvem det ikke har vært mulig å konstatere et NS-medlemskap, men disse har vært medlem i en eller flere av NS sine underorganisasjoner. Analysen baserer seg derfor på en bred definisjon av NS-medlemmer, en definisjon der både medlemmer i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking, medlemmer Hirden og folk fra Sipo¹⁵⁹ er inkludert. Dette er samme utgangspunkt som i landssvikanordningens paragraf 2 nr. 1: «Etter denne anordningen kan straffes: 1. Den som etter 8.april 1940 har vært medlem, eller søkt om, eller samtykket i å bli medlem av Nasjonal Samling eller organisasjon knyttet til den».¹⁶⁰ En slik bredere definisjon er brukt for å skape et bredere sammenligningsgrunnlag av nazisympatisørene i Lom, og fungerer derfor godt i denne sammenheng.

Figur 4.1

Figur 4.1 viser hvordan NS-medlemmene i Lom kommune er fordelt på menn og kvinner født før og etter 1920. Hele 65 prosent av mennene som var NS-medlemmer i Lom under okkupasjonen var 20 år eller eldre da krigen kom til Norge våren 1940. Legger man sammen tallene for menn og kvinner født før 1920, utgjorde de 70 prosent av medlemsmassen til NS i Lom. Av de totalt 54 651 menn og kvinner i landet som var medlem av NS under okkupasjonen var 77 prosent født før 1920.¹⁶¹ Dette viser at hovedtyngden av NS-medlemmene var godt voksne, og at NS-medlemmene i Lom var eldre enn gjennomsnittet i landet.

¹⁵⁹ Brukt i Norge som en samlebetegnelse på Gestapo, Kripo og SD, Berit Nøkleby: *Gestapo: Tysk politi i Norge 1940-45*, (Oslo: Aschehoug, 2003), 29.

¹⁶⁰ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikkoppgjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 98.

¹⁶¹ Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945: An Analysis of Membership Data», 604.

Andelen NS-kvinner var derimot langt færre i Lom enn på landsbasis. Kun 11 prosent av medlemmene i Lom var kvinner, mens det totalt på landsbasis var en kvinneandel på 35 prosent, noe som tilsvarte i overkant av 19 000 kvinner.¹⁶² Dette kan ha sammenheng med de tradisjonsrike lokalsamfunnene som var i Gudbrandsdalen. Dette viser seg også i kvinnes deltagelse i lokalpolitikken, der kvinneandelen i kommunestyrene på landsbasis i årene frem mot krigen var mellom 5.6 og 9.3 prosent. I bygdekommunene derimot, var kvinneandelen i herredsstyrene på mellom 1 og 2.5 prosent, betydelig lavere enn landsgjennomsnittet.¹⁶³ I NS-lista for Lom er det få kvinner. Gjennomgangen av landssviksakene viser at de kvinnene som var NS-medlemmer stort sett var i familie med andre NS-medlemmer. For de yngre i Lom som lot seg begeistre av partiet, ser man også tydelig en sammenheng i familierelasjoner. I Lom var det flere storfamilier, der store deler av familiene var NS-medlemmer. Det er i de familiegrupperingene man også finner bygdas fem av totalt seks frontkjempere.¹⁶⁴

Bygdefolket i Lom opplevde at flere eldre, lokalt høyt respekterte menn valgte NS. Menn som ordfører Aukrust, lensmann Erik Haugen, lærerne Georg Sole og Torkjell Fjell, distriktsveterinær Ingvar Godal og tannlege Helge Methi med flere var NS-medlemmer i Lom under okkupasjonen og må antas å ha hatt en viss påvirkning på hvordan resten av lokalsamfunnet forholdt seg til NS.

I artikkelen «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», skriver Hagtvet og Myklebust om hvilken betydning denne gruppen høyt respekterte personer hadde for hvor stor støtte NS fikk i lokalsamfunnet.

To understand why the N.S. gained support in one locality but not in another requires particular sensitivity to mediating and precipitating factors locally: specific traditions, isolation from external influences, the presence – and idiosyncrasies – of respected leaders in the community, who, by enrolling, lent legitimacy to the Quisling movement, a particularly active newspaper, etc.¹⁶⁵

På lensmannskontoret i Lom var det under okkupasjonen en lensmann og en lensmannsbetjent som begge hadde blitt NS-medlemmer høsten 1940. Helt fra starten av okkupasjonen så NS viktigheten av å ha et godt forhold til politietaten. Partiet brukte derfor de første årene mye

¹⁶² Ibid., 606.

¹⁶³ *Store norske leksikon*, «Kvinneres rettigheter i Norge fra 1913 til 1940», https://snl.no/Kvinneres_rettigheter_i_Norge_fra_1913_til_1940 (oppført 1. mars 2015).

¹⁶⁴ Lom kommune hadde, basert på gjennomgang av landssviksakene, seks frontkjempere. Av disse skal to ha omkommet ved østfronten.

¹⁶⁵ Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 623.

ressurser i å få politifolk til å melde seg inn i partiet.¹⁶⁶ Lensmann i Lom, Erik Haugen, hadde meldt seg inn i NS 12. oktober 1940 etter et møte med fylkesfører i NS og en representant for det tyske nazistpartiet NSDAP. På møtet hadde han blitt oppfordret til å melde seg inn i partiet etter at han, ifølge egne forklaringer, ble truet med å miste jobben hvis han valgte å stå utenfor. Han hadde også i forkant av møtet hatt samtaler med sine nærmeste, som alle hadde anbefalt han å gå inn i NS, ifølge egen forklaring. Innmeldingen begrunner han i politiavhør etter okkupasjonen med redselen for å bli arbeidsledig. Han hadde en betydelig gjeld og en stor familie å forsørge. Videre hadde argumentene vært at han ved å beholde stillingen ville gagne bygda og unngå ansettelsen av hva han kalte en «virkelig N.S. mann».¹⁶⁷ Sammen med sin lensmannsbetjent Torgeir Kvandalsvoll valgte han derfor å melde seg inn i NS. I tillegg til parolene og de kollektive innmeldingene internt i politiet, kan det se ut som at ønsket om å bevare kontinuitet ved lensmannskontoret veide tungt for dem begge.

Lensmann Haugen ble sittende som lensmann gjennom hele okkupasjonen, mens lensmannsbetjent Kvandalsvoll i 1944 ble ekskludert fra stillingen etter uenigheter med den lokal NS-ledelsen. Dette resulterte i at Halvdan Austin, som ikke var NS-medlem, men i familie med Haugen, erstattet Kvandalsvoll høsten 1944 som lensmannsbetjent.¹⁶⁸ Etter frigjøringen ble Haugen suspendert og erstattet med bankkasserer Sigurd Austin, et nytt familiemedlem. Sigurd Austin skal også, ifølge politirapporter, ved et tilfelle under okkupasjonen ha vært ute på oppdrag for lensmann Haugen. Det kan se ut som at man både under okkupasjonen og etter frigjøringen holdt lensmannskontoret i Lom innenfor en og samme familie.¹⁶⁹

I nabobygda Vågå sto lensmannen imot presset om å melde seg inn NS. Dette resulterte i at han under krigen mistet stillingen,¹⁷⁰ men samtidig viste han sambygdingene at det gikk an å stå imot presset fra NS. Han gjorde slik som store deler av lærerbestanden og prestene gjorde. Lærerne følte også presset fra NS, noe som førte til lærerstriden i 1942 med påfølgende massearrestasjoner. Men der gikk fellesfølelsen i motsatt retning av hva den gjorde i politiet. Det at lærerne sto imot presset på en helt annen måte enn politietaten, kan ha noe med politietatens kommandostruktur å gjøre, der det finnes et klart hierarki. For den enkelte

¹⁶⁶ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 170.

¹⁶⁷ L-sak, Anr. 6563, Erik Haugen.

¹⁶⁸ Ibid.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid.

politimann som meldte seg inn i NS, synes fellesfølelsen for politietaten å ha veid tyngre enn fellesfølelsen for et okkupert Norge.

Det var ikke bare politietaten som var viktig for NS. Vel så viktig i tyskernes planer om nazifiseringen av det norske samfunnet, var en tidlig og sterk indoktrinering av norske skolelever. Allerede høsten 1940, i en appell av Gulbrand Lunde, kommissarisk statsråd for folkeopplysning og propaganda, ble norske lærere bedt om å undertegne en erklæring der de forpliktet seg «i all min skolegjerning å ville gå inn for et positivt og aktivt arbeid for å skape forståelse hos mine elever for det nye livs- og samfunnssynet som dette finnes uttrykt i Nasjonal Samlings program, og vårt nye riksstyres tiltak og beslutninger».¹⁷¹ Erklæringen var høsten 1940 frivillig, men var et varsel om hva som var i vente. 1. februar 1942 ble Quisling norsk ministerpresident med nye og utvidete fullmakter fra tyskerne og vedtok allerede ved første statsråd loven som påla lærerne medlemskap i det nyetablerte Norges Lærersamband. Den nye loven, som sammen med loven om obligatorisk medlemskap i det nyopprettede Nasjonal Samlings ungdomsfylking for alle mellom 10-18 år, skapte mye motstand og var starten på det som i ettertid er blitt kjent som lærerstriden.¹⁷²

Som følge av det nye pålagte medlemskapet reagerte lærerorganisasjonene raskt og formulerte allerede den 12. februar en erklæring de håpet at alle lærerne ville stille seg bak.

Jeg finner ikke å kunne medvirke til en oppdragelse av Norges ungdom etter de linjer som er satt opp for N.S.U.F.s ungdomstjeneste, da dette strider mot min samvittighet. Da et medlemskap i Norges Lærersamband etter landslederens uttalelse bl.a. pålegger meg forpliktelse til en slik oppdragelse, og det dessuten stiller andre krav som strider mot mine ansettelsesvilkår, finner jeg å burde meddele at jeg ikke kan betrakte meg som medlem av lærersambandet.¹⁷³

Erklæringen sørget for at over 10 000 protestbrev ble sendt Norges Lærersamband og mange lærere satte egen og familiens sikkerhet i fare i kampen for Norges fremtid som en demokratisk stat.

NS svarte gjennom utdanningsdepartementet med å sperre lønnen til alle som hadde protestert, og fra 20. mars med massearrestasjoner av lærere på ordre fra norske

¹⁷¹ Einar Lundeby, *De norske lærernes kamp i 1942* (Oslo: Lærerlaget, 1992), 4.

¹⁷² Asbjørn Birkemo, *Kampen om kateteret: Skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940-1945* (Oslo: Unipub forlag, 2000), 84-85.

¹⁷³ Lundeby, *De norske lærernes kamp i 1942*, 5.

okkupasjonsmyndigheter.¹⁷⁴ I Lom ble lærerne Kvaløy og Kvaale begge arrestert av lensmann Haugen. Mannen som hadde satt egne behov foran nasjonens, ved å melde seg inn i NS.¹⁷⁵

Lærersambandet fikk aldri den tilslutningen NS håpet på. Den såkalte skolefronten førte en aktiv motstand mot organisasjonen, og internt i de forskjellige skolene var det ofte et sosialt press om å stå utenfor. Som NS-medlem opplevde en lærer ofte sosial isolasjon fra kolleger og venner.¹⁷⁶ Det var derfor ikke mer enn rundt 1200 lærere på landsbasis som meldte seg inn i lærersambandet, og av disse var det kun 600-700 lærere som ble fjernet og suspendert i overgangsfasen i skolene etter frigjøringen.¹⁷⁷ Det lave tallet skyldes at departementet slo fast «at medlemskap i lærersambandet ikke kunne regnes som medlem i en organisasjon tilhørende NS.»¹⁷⁸ Denne avgjørelsen førte til det som Asbjørn Birkemo i sin bok *Kampen om kateteret: Skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940-1945* omtaler som en proteststorm, som igjen førte til protestskriv til departementet og en rekke leserinnlegg i avisene.¹⁷⁹ I *Dagningen* 1. august 1945 kommer debatten til uttrykk i innlegget «Suspensjon av offentlige tjenestemenn», der man kan lese: «Diskusjonen om sambandslærerne og stripete lærere er i full blomst over alt og myndighetene arbeider for å komme med klare linjer».¹⁸⁰ Protestene førte kun til en avklaring som stadfestet departementets beslutning om at medlemskap i lærersambandet ikke var ulovlig.¹⁸¹ Derimot ble medlemskapet betraktet som et brudd på gode nasjonale holdninger, noe som skal ha ført til at flere lærere allikevel ble fradømt sine stillinger selv uten medlemskap i NS.¹⁸² Sammenligner man behandlingen av og oppmerksomheten rundt sambandslærerne og den behandlingen polititjenestemenn fikk, der man hadde tidligere NS-medlemmer på jobb så å si umiddelbart etter frigjøringen, står man ovenfor en problematisk forskjellsbehandling.

I Lom kommune fikk verken NS eller Norges Lærersamband stor oppslutning fra lærerne. Det var kun to lærere som under okkupasjonen var medlem i NS. Den ene var Georg Sole, lærer ved Garmo skole og aktiv NS-mann under hele okkupasjonen. I tillegg hadde Torkjell Fjell høsten 1940 meldt seg inn i partiet etter en vervingskampanje NS hadde mot lærerne, men meldte seg senere ut. I avhør etter krigen begrunnet han innmeldelsen med brevene fra

¹⁷⁴ Ibid., 6.

¹⁷⁵ L-sak, Anr. 6504, Ingvar Godal.

¹⁷⁶ Birkemo, *Kampen om kateteret: Skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940-1945*, 88-89.

¹⁷⁷ Ibid., 143.

¹⁷⁸ Ibid., 139.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ *Dagningen*, 1. august 1945.

¹⁸¹ Birkemo, *Kampen om kateteret: Skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940-1945*, 140.

¹⁸² Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 173.

kampanjen og trusler om å miste jobben. I kampanjebrevene het det seg at man enten var innenfor eller utenfor. Fjell prøvde allerede i august 1941 å melde seg ut, men ble etter hva han anså som trusler fra lærerkollega Sole stående i partiet frem til utgangen av 1942. Han byttet i løpet av okkupasjonen skole og ble etter frigjøringen midlertidig fjernet fra stillingen av Lesja Skolestyre 5. juni 1945.¹⁸³ Siden han ikke ble fengslet, er det naturlig å tro at han ble sittende i stillingen som lærer i perioden frem til 5.juni.

En markant NS-skikkelse i lokalmiljøet i Lom var dyrlege og distriktsveterinær Ingvar Godal. Godal meldte seg inn i NS høsten 1940 og hadde under okkupasjonen vervet som personalleder for NS i Lom kommune. Han ble værende i partiet ut okkupasjonstiden og var, blant annet sammen med lærer Sole, en av de som i forbindelse med lærerstriden utarbeidet listen som tjente som grunnlag for arrestasjonen av de to lærerne i Lom som protesterte mot Lærersambandet.¹⁸⁴

Det fantes også en tannlege i Lom som høsten 1941 meldt seg inn i NS, et medlemskap han hadde gjennom hele okkupasjonen. Tannlegen var av finsk ætt, og han hevdet i ettertid at det hadde vært hovedargumentet til at han i 1943 tjenestegjorde i Arbeidstjenesten AT som tolk og tannlege i Finland i 3 måneder.

Oppsummering

I forbindelsen med innføringen av førerprinsippene i Lom kommune 1.januar 1941 ble NS-medlem Paal O. Aukrust utnevnt som ny ordfører. Aukrust valgte å kaste samtlige representanter i det demokratisk valgte herredstyret og plukket selv ut alle de 22 nye formenn og varaformenn. Ni av disse rådgiverne var eller ble medlem av NS under okkupasjonen.

Aukrust brukte mye av tiden under okkupasjonen på kommunens økonomiske situasjon. Han tok over styringen av det interkommunale rutebilselskapet, og Lom og Sjøk realskule ble etablert under hans tid som NS-ordfører. I tillegg til at han brukte tid og engasjement på viktige saker for bygda, var han også opptatt av å bidra til at okkupasjonsmakten befestet sin posisjon gjennom arbeidet som presseleder og de ulike donasjonene.

Hagtvet og Myklebust hevder i sin artikkel at personer med høye posisjoner var en viktig faktor i rekrutteringen av NS-medlemmer i bygdene. Lom kommune hadde flere framstående, NS-medlemmer blant dem ordfører Aukrust, lensmann Haugen, to lærere og

¹⁸³ L-sak, Anr. 6594, Torkjell Fjell.

¹⁸⁴ L-sak, Anr. 6504, Ingvar Godal.

distriktsveterinær med flere. Både politiet og lærerne ble utsatt for press fra NS om innmeldelse.

5. Lom etter okkupasjonen

I dette kapittelet beskriver jeg overgangen fra en NS-styrt kommune til et demokratisk valgt herredsstyre høsten 1945, og jeg analyserer rettsoppgjøret og inntekt- og formuesutviklingen for NS-medlemmene i Lom kommune.

Valg av nytt herredsstyre i Lom

Rettsoppgjøret i Lom begynte for mange av bygdas NS-medlemmer med varetektsfengsling umiddelbart etter frigjøringen. NS-ordfører Aukrust ble fengslet 11.mai, og tidligere ordfører Hans Bruøygard overtok.¹⁸⁵ Bruøygard utnevnte følgende medlemmer i det midlertidige kommunestyret: Jo H. Kveum, Torgeir Skjasar, Hans A. Kroken og Jonas Galde.¹⁸⁶ Både Bruøygard og Kveum var begge tidligere herredsstyretrepresentanter i Lom kommune før krigen.¹⁸⁷ Det nye midlertidige herredsstyret hadde sitt første møte 17. mai, kun ni dager etter frigjøringen, og de første skritt var tatt mot et demokratiske lokalstyre, noe som eksilregjeringen i London og Hjemmefrontens ledelse hadde sett på som viktig i overgangen fra okkupasjon til demokrati. Dette var et møte, som ifølge herredsstyreprotokollen, blant annet tok for seg valg av nytt jordstyre, fattigstyre, forstanderskap og helsenemd.¹⁸⁸ Referatet viser en tendens til at de samme personene sitter i flere styrer, og at mange av de som var valgt inn i perioden før krigens utbrudd nå ble gjeninnsatt.

«Kommunale oppgaver i Lom» er tittelen på en artikkel i *Dagningen* 23. juli 1945. Der informerer ordfører Bruøygard om kommunens situasjon, og sier: «I Lom er ein nå ferdig med første etappe i det kommunale arbeidet etter frigjeringa, nemlig opprenskinga innen administrasjonen, styre og nemder. Vi måtte suspendera heradskasserar, likningssekretær, jordstyresekretær og tre assistenter på forsyningskontoret.»¹⁸⁹ I tillegg er det i artikkelen informasjon om bevilgninger gjort av herredsstyret til frontkjemperkontoret og Den norsk legion under okkupasjonen. Noe mer om kommunens situasjon i forhold til etterkrigsoppgjøret sto ikke, og ut fra avisen og ordfører Bruøygard kan man få inntrykk av at opprydningen innenfor kommunal sektor i første omgang nå var ferdig, og at kommunen hadde begynte å se fremover.

¹⁸⁵ L-sak, Arn. 6523, Paal O. Aukrust.

¹⁸⁶ *Dagningen*, 22. mai 1945.

¹⁸⁷ Fylkesarkivet i Oppland, Herredsstyreprotokoll Lom kommune, referat 30.des 1940.

¹⁸⁸ Fylkesarkivet i Oppland, Herredsstyreprotokoll Lom kommune, referat 17.mai 1945.

¹⁸⁹ *Dagningen*, 23. juli 1945.

I kommunevalget høsten 1945 ble det i Lom kommune valgt et herredsstyre bestående hovedsakelig av folk fra Arbeiderpartiet. Av de 1173 som stemte, noe som tilsvarte 65,1 prosent valgdeltakelse, var stemmene fordelt på Arbeiderpartiet med 46,3 prosent, mens uavhengige bygdelister fikk 53,7 prosent.¹⁹⁰ Ordfører ble Jo H. Kveum fra Arbeiderpartiet, mannen som hadde sittet i herredsstyret før krigen og i det midlertidige herredsstyret etter frigjøringen. Kveum hadde selv en tøff okkupasjonshistorie med fangeopphold i Tyskland bak seg.¹⁹¹

På grunn av etterforskningen knyttet til NS-medlemmer og andre som var mistenkt for unasjonale holdninger, var det mange som ikke fikk stemme ved dette valget. I en rapport utarbeidet av Statistisk Sentralbyrå vedrørende kommunevalget 1945, kan man lese:

Som ventet ble det ved valgene i 1945 et stort antall personer som fikk sin stemmerett suspendert på grunn av medlemskap i NS og liknende forhold. I alt var det i 1945 38 668 personer med suspendert stemmerett. Av disse var 25 772 menn og 12 896 kvinner. I 1937 var de tilsvarende tallene 1299 menn og 1001 kvinner, tilsammen 2300.¹⁹²

Temaet sto omtalt i *Dagningen* 6. august med overskriften «Landssvikere får ikke stemmerett ved høstens valg». Der kommer det fram at selv de som «bare» har vært medlem i NS og går fri, ikke får stemme ved valget.¹⁹³ *Dagningens* bruk av anførselstegn på «bare» sier noe om avisens syn på tidligere passive NS-medlemmer, som er helt i tråd med myndighetenes avgjørelse. Bygdene i Oppland fylke var de bygdene i Norge med høyest prosentandel av suspenderte stemmeberettigede. De hadde totalt 3 prosent suspenderte, noe som utgjorde 2968 personer.¹⁹⁴

Norges Kommunistiske Parti (NKP), som i flere deler av landet opplevde stor oppslutning etter frigjøringen og i stortingsvalget samme år fikk en oppslutning på hele 11,9 prosent og 11 representanter på Stortinget, fikk i kommunevalget i Lom null stemmer. Det samme var tilfelle i nabokommunene Dovre, Lesja, Skjåk, Vågå og Heidal.¹⁹⁵ NKP fikk heller ikke stemmer i kommunevalgene i Lom i 1947 og 1951.¹⁹⁶ I Oslo derimot, gjorde partiet det svært

¹⁹⁰ Statistisk sentralbyrå, NOS X 133: Kommunevalgene og ordførervalgene 1945.

¹⁹¹ L-sak, Arn. 6523, Paal O. Aukrust.

¹⁹² Statistisk sentralbyrå, NOS X 133: Kommunevalgene og ordførervalgene 1945.

¹⁹³ *Dagningen*, 6. August 1945.

¹⁹⁴ Statistisk sentralbyrå, NOS X 133: Kommunevalgene og ordførervalgene 1945.

¹⁹⁵ Ibid.

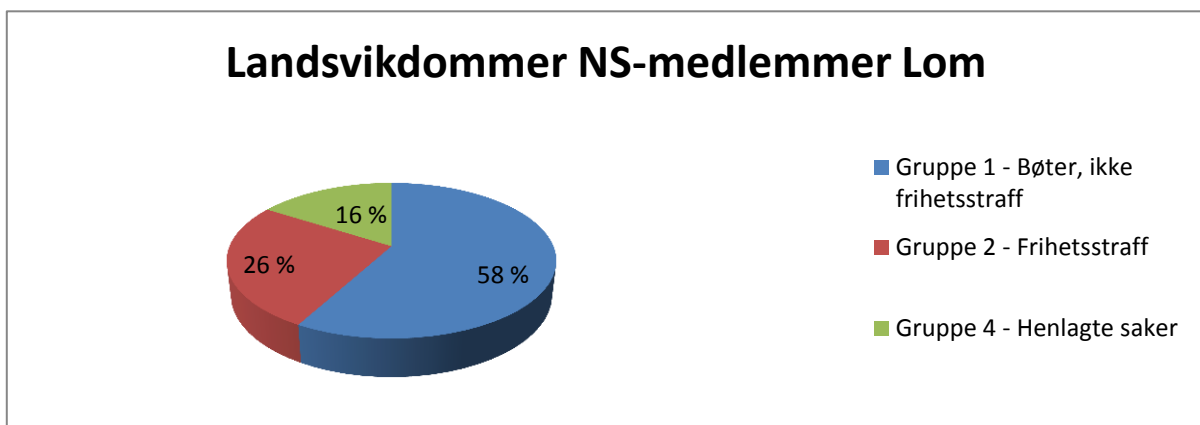
¹⁹⁶ En gjennomgang av kommunevalgresultatene på ssb.no fra 1945 og frem til 1967 viser at NKP fikk ingen stemmer i Lom kommune.

godt i kommunevalget i 1945 og fikk 15,9 prosent av stemmene.¹⁹⁷ Valgresultatene viser at kommunismen ikke var et alternativ for lomværingene verken under eller etter krigen, og i forsvaret av NS-medlemmer i Lom under landssvikoppgjøret ble frykten for kommunismen ofte en del av forsvaret.

Landssvikoppgjøret i Lom

For landssvikene i Lom var det Nord-Gudbrandsdalen herredsrett som var første instans, der man i starten av november 1945 behandlet de første landssviksakene. I første omgang dreide det seg om frontkjemper-, førergarde- og våpenkurssaker.¹⁹⁸ En eventuell anke i herredsretten måtte godkjennes av Høyesteretts kjæremålsutvalg, før saken på ny kunne bli behandlet i Eidsivating lagmannsrett og eventuelt Høyesterett.¹⁹⁹

I Lom kommune ble det etter frigjøringen etterforsket 151 saker vedrørende landssvik. Gudbrandsdalen politikammer organiserte sakene med egen nummerserie for hvert lensmannsdistrikt. Sakene fra Lom lensmannskontor har anmeldelsesnummer 6501 til 6651. Mest sannsynlig var antall personer mistenkt for landssvik høyere enn det de 151 sakene tilsa, fordi det fantes saker der man hadde flere mistenkte i samme sak. Blant annet gjaldt dette for flere ektepar. Derfor er tallet på antall saker ikke lik tallet på mistenkte.²⁰⁰

Figur 5.1

¹⁹⁷ Statistisk sentralbyrå, NOS X 133: Kommunevalgene og ordførervalgene 1945.

¹⁹⁸ *Dagningen*, 23.oktober 1945.

¹⁹⁹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 100.

²⁰⁰ Riksarkivet – brev fra arkivar daterte 9.02.2015.

Figur 5.1 viser resultatet av rettsoppgjøret for tidligere NS-medlemmer i Lom. Av de 101 NS-medlemmene i Lom var det 84 prosent som ble straffefelt. De resterende medlemmene fikk sine saker enten henlagt etter bevisets stilling eller unnlatt påtale. Dette skyldtes ofte at medlemskap som var opphørt før 22. januar 1942 ble unnlatt påtale etter rundskrivet av 19. november 1945 angående saker vedrørende passivt NS-medlemskap.²⁰¹ Andre forhold kunne bygge på misforståelse, uvennskap eller ivrige NS-ververe, som i jaget etter flere medlemmer kunne ha meldt folk opp nærmest uten samtykke.²⁰² I tillegg var det en som begikk selvmord. Av de 101 NS-medlemmene ble 26 prosent dømt til frihetsstraff, enten fengsel eller tvangsarbeid. Den strengeste straffen var det en frontkjemper som fikk, med 10 års tvangsarbeid.²⁰³

NS-ordfører Aukrust

NS-ordfører Aukrust ble arrestert 11.mai, men allerede etter kun tre dager i arrest ble han friggitt mot meldeplikt. Foranledningen for dette skal blant annet ha vært et utbredt ønske blant Loms befolkning om at Aukrust foreløpig burde være fritatt for arrest.²⁰⁴ Allerede i juni er Aukrusts posisjon som foreløpig fri mann et tema i bygda, det later til at Aukrust har misbrukt tilliten. 13. juni er det innhentet forklaringer, og i en rapport fra konstituert lensmann i Lom, står det at det er en hjemvendt tysklandsfange, Jo Kveum, som innmeldte han etter en diskusjon i Lom sentrum om konge og regjering og hvilket samfunn menn som Aukrust hadde bygd opp. Kveum er mannen som senere skulle sitte to perioder som ordfører i bygda. Lensmannen finner ingen grunn for å arresterte Aukrust på nytt, men han blir allikevel beordret husarrest, og fra 13. juni fikk han kun lov til å snakke med folk utenfor gården hvis det gjaldt høyst nødvendig gårdsarbeid.²⁰⁵

23. juni ble Aukrust igjen fengslet og søkte umiddelbart distriktpolitisjefen i Oppland om midlertidig å få byttet fengselsopphold med husarrest for å sikre en god avling. 28. september ble han vedtatt løslatt, og 6. oktober var han på vei hjem.²⁰⁶ 28. februar 1946 forelå siktelse og endelig tiltale for forbrytelse mot straffeparagraf 86 og 98 og landssvikanordningen paragraf 2

²⁰¹ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikkoppgjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 99.

²⁰² I Lom var det tre unge gutter som nærmest ble «lurt» til å signere innmeldingsskjema i bytte mot bussbilletter inn til Lillehammer. I tillegg var det to som visstnok meldte seg inn på grunn av en tur til Oslo.

²⁰³ L-sak, Arn. 6501, Kjartan Holø.

²⁰⁴ L-sak, Arn. 6523, Paal O. Aukrust.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

nr. 1, 2 og 4 på bakgrunn av blant annet medlemskap i Nasjonal Samling. Men også vervet som presseleder²⁰⁷ i NS i Lom fra 7. nov 1940, som han senere sa fra seg, og donasjoner fra kommunen til forskjellige nazistiske organisasjoner, på henholdsvis 500 kroner til den norske legionen, 100 kroner til hirdførerskolen og 1000 kroner til frontkjemperkontoret som Aukrust i kraft av ordførervervet hadde vedtatt, var med i tiltalen. I tillegg var han tiltalt for å ha ytet et personlig bidrag på 10 kroner til Den norske legionen.²⁰⁸ Donasjonene var de mest alvorlige punktene i tiltalen og ble av de nye styringsmaktene sett på som bidrag til fienden og fiendens krigføring. Landssvikanordningens paragraf 25, om det solidariske erstatningsansvaret, har han derimot sluppet unna.²⁰⁹ Selv argumenterte han i rettsforklaringen med at alle bevilgninger han hadde vært med på å vedta hadde vært for å spare staten, og uttalte: «Årsaken til at jeg gjorde dette, var at jeg fant det riktig å støtte den frivillige innsamlingen istedenfor å risikere statsbevilgning, som jeg anså for å være farlig for landet».²¹⁰

I tillegg til de nevnte donasjoner, gjorde han i herredstinget 25. februar 1942 vedtak om skattefritak for alle legionærene i Waffen SS fra Lom kommune. Aukrust fikk også lærer Johannes Bruheim avsatt som skolestyreformann, fordi han var ansvarlig for at NS-plakater ble tatt ned og fjernet i gymsalen på skolen. Han var også ansvarlig for en markant økning av donasjonen til den norske legion fra A-S Lom Tamreinselskap fra 200 til 1000 kroner. Artikkelen «Bonde, Kva Drygjer Du Etter», som Aukrust fikk trykt i *Laagen* 10. desember 1940, er også nevnt i tiltalen, og kan ha bidratt til å forsterke stempelet av han som aktivt NS-medlem.

Det fantes videre beskyldninger om at Aukrust skal ha fått avlyst et foredrag av Kristian Skjelderup²¹¹ i regi av kirken og lagt ned forbud mot en ungdomsleir i Lom. Leiren ble avholdt, men vaktet av uniformerte hirdmedlemmer og tysk sikkerhetspoliti. Han skal også ha anklaget skolestyreformann Bruheim for å ha brukt binders i slipset.²¹² Beskyldningene om avlysning av foredraget og forbudet mot ungdomsleir ble frafalt og ikke inkludert i tiltalen.

²⁰⁷ Med presseleder mener man en som hadde kontroll over den lokale pressen, og var et virkemiddel NS tok i bruk over hele landet.

²⁰⁸ L-sak, Arn. 6523, Paal O. Aukrust.

²⁰⁹ «Landssvikanordningen bestemte i paragraf 25 at alle som etter 8. April 1940 på en straffbar måte hadde vært medlem av NS, skulle svare en for alle og alle for en for skade som organisasjonen hadde voldt ved medvirkningen til rettsstridig handlinger», Andenæs, *Det Vanskelige Oppgjøret: Rettsoppgjøret Etter Okkupasjonen*, 147.

²¹⁰ L-sak, Arn. 6523, Paal O. Aukrust.

²¹¹ Biskop i Hamar fra 1947, satt på Grini fra 1942 og var i samtiden sett på som en respektert mann innenfor den norske kirke.

²¹² L-sak Arn. 6523, Paal O. Aukrust.

Hovedforhandlingene tok til 29.mars 1946, og det ble da klart at påtalemyndigheten valgte å forene Paal Aukrust og sønnen Oddvar i én sak, med to tiltalte. Dette skyldes trolig det forvirrende kaos av forklaringer om hvem sitt navn gården sto i, og en samlet rettsak ville gjøre avgjørelsen om erstatningskravet lettere å håndtere for påtalemyndigheten. Oddvar Aukrust hadde som sin far meldt seg inn i NS høsten 1940. Han hadde deltatt aktivt på møter og hadde som hirdmann brukt hirduniform, vært lagfører og lokal hirdleder i Lom. Han hadde deltatt i forskjellige oppmarsjer, vært idrettsleder, sveitfører og hadde så sent som 16.april 1945 donert 10 kroner til frontkjemperkontoret. Han hadde i tillegg tiltalens mest alvorlige punkt, da han i 1944 «anga radioreparatør Oluf Haugom til kretsføreren for å lytte på «fiendtlige» sendere og spre nyheter og la hvemsomhelst høre på radioen».²¹³

Forsvaret la opp til ni vitner, alle fra Lom, som avga sine forklaringer. Åtte av disse forklaringene ble satt til side av retten. Paal O. Aukrust ble dømt til ni måneder i fengsel og 4987 kroner i inndragning av lønn tjent som ordfører under okkupasjonen. Han ble dømt for politisk forfølgelse og for å svekke den norske motstandsfronten. Som formildende omstendigheter hadde retten tatt høyde for idealistiske motiver, at han var en eldre mann og ønsket om å gjøre det beste for bygda. I tillegg var det bevist, at han gjennom bekjenskaper hadde prøvd å få sambygdingen som var fengslet av tyskerne løslatt fra Viktoria terrasse. Den økonomiske erstatningen, som man dømte etter landssvikanordningens paragraf 25, var det sønnen Oddvar som fikk. I tillegg ble Aukrust dømt til tap av allmenne rettigheter i ti år.²¹⁴

3. juli 1947 var Paal O. Aukrust igjen en fri mann. Med en rabatt på 61 dager og med tre års prøvetid, ble han løslatt og sendt hjem. Om oppholdet på Trarabu fangeleir i 1947 skrev Aukrust «Desse tri måneder er den einaste kviletida eg har hatt»,²¹⁵ og mer enn antydnet at soningsforholdene hadde vært bra. En uttalelse som heller ikke bar preg av noen synlig anger.

Lensmann Haugen

Politietaten fikk en særstilling når det gjaldt opprensingen etter krigen, fordi etaten hadde behov for en rask og stor omorganisering. Med tjenestemannsanordningen var det før frigjøringen utarbeidet klare retningslinjer i forhold til opprydningen. Dette førte til suspensjon av politibetjenten i Lom, og lokalbefolkningen i Gudbrandsdalen kunne på forsiden av *Dagningen* onsdag 23. mai 1945 lese om «Stor opprydning innen politiet: 650

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Aukrust, *Sjølviografi og kommunalsoge*, 34.

politifolk avskjediget i Oslo». I Lom var lensmann Erik Haugen allerede suspendert og erstattet.

Lensmann Haugen var en av de rundt 25 prosent av politietaten som ikke hadde klart å stå imot presset NS,²¹⁶ og hadde derfor meldt seg inn i NS før årsskifte 1940/41.²¹⁷ Hadde han stått imot presset, og fulgt lensmannen i Sjøk sitt eksempel, ville han mest sannsynlig ha mistet jobben. Haugen valgte enkleste utvei, et valg aktor Erling Riddervold under sin prosedyre i ankesaken kommenterte med, at man under slike situasjoner ikke hadde lov til å ta hensyn til personlige omstendigheter.²¹⁸ Mye ville kanskje ha vært annerledes hvis lensmann Haugen hadde tatt et annet valg. Det er naturlig å antyde at han som en godt likt lensmann i bygda før okkupasjonen ville ha satt et eksempel til etterfølge for andre med å avstå fra presset om NS-medlemskap. Kanskje ville en slik avståelse fra en markant skikkelse og innehaver av en viktig posisjon som lensmann i bygda, ha bidratt til å skape bedre grobunn for en motstandsbevegelse, som under store deler av okkupasjonen var ikke-eksisterende i Lom kommune.

Etter okkupasjonen ble Haugen suspendert, og konstituert lensmann Sigurd Austin tok over. At Haugen var godt likt i bygda, selv med NS-medlemskapet, kommer tydelig frem i en erklæring sendt til påtalemyndigheten og underskrevet av fire medlemmer fra det nyvalgte herredstyret og 21 andre lomværingar 6. desember 1945.²¹⁹ 13. februar 1946 kommer det et nytt brev til politisjefen, denne gangen fra hele formannskapet i Lom. I brevet ber man om en rask avklaring og peker på at lensmannen i Sjøk allerede hadde fått sin sak henlagt. En heller pussig sammenligning, da lensmannen i Sjøk, i motsetning til Haugen, aldri hadde meldt seg inn i NS. Brevet viser at selv formannskapet i Lom mente at tidligere NS-medlemskap ikke nødvendigvis var grunn til utestengelse fra viktige posisjoner i bygdesamfunnet etter krigen. 11. november 1946 har man igjen sett behovet for en støtteerklæring. Erklæringen er skrevet etter at statsadvokaten anket Haugens frifinnelse i herredsretten. «Det syn vi foran har anført om lensmann Haugen er den enstemmige oppfatning her i bygden. Det er også en enstemmig oppfatning at lensmann Haugen har gjort seg fortjent til frifinnelse og gjeninnsettelse i sin stilling, og at en annen dom vilde være en stor urettferdighet».²²⁰

²¹⁶ Ringdal, *Mellom barken og veden: Politiet under okkupasjonen*, 38-39.

²¹⁷ L-sak, Arn. 6563, Erik Haugen.

²¹⁸ *Dagningen*, 1. okt 1948.

²¹⁹ L-sak, Arn. 6563, Erik Haugen.

²²⁰ *Ibid.*

I Sør-Fron hadde man en sak der NS-lensmannen under rettsoppgjøret oppga de samme forklaringene for medlemskap som Haugen. Lensmannen i Sør-Fron ble frikjent som landssviker, men mistet stillingen som lensmann for alltid, samtidig som han fikk en bot.²²¹ Han mistet også stillingen som heradskasserer i kommunen. Men også i Sør Fron var det flere som mente at lensmannen burde få beholde stillingen, uavhengig av NS-medlemskapet. Allikevel er det tydelig at det i Sør-Fron var mer nyanserte meninger blant folk i bygda om lensmannens rolle, enn det kan synes å ha vært i Lom. I Sør-Fron, nabobygda til Lom, stemte både Bondepartiet og Samlingspartiets representanter i herredstyre imot at den tidligere herredskassereren på grunn av medlemskap i NS mistet jobben.²²² Det er naturlig å antyde at bygdas holdninger til Haugen som lensmann og sambygding, samt deres vitneprov når det gjelder hans handlinger og holdninger under okkupasjonen, i stor grad bidro til frifinnelse og gjeninnsettelse i stillingen.

Det kan virke som hele Lom ville ha lensmann Haugen tilbake i arbeid så fort som mulig. Det kommer tydelig fram fra vitneutsagnene at mange i bygda var enig om at Haugen ville det beste for bygda, og at den samarbeidslinja han hadde lagt seg på under hele okkupasjonen var mer en nok formildende til at full frifinnelse var det eneste fornuftige. Rapporter og vitneutsagn i forbindelse med landssviksaken viser at Haugen på av tross NS-medlemskap, rollen som økonomileder og pengedonasjonen til Den norske legion på 10 kr, også spilte på lag med de av bygdefolket som ikke var NS-medlemmer. Men det var stor forskjell på hva man mente på statsadvokatens kontor og hva man mente i bygda. At saken ikke var endelig avgjort før 11. mars 1949, sier noe om de store meningsforskjellene mellom den sentrale myndighet og bygdeopinionen. I domsavsigelse fra Nord-Gudbrandsdalen herredsrett 9.oktober 1948 står det:

Det er intet som tyder på at Lomværingene gjennomgående var mindre nasjonalsinnede under krigen enn Gudbrandsdøler flest; og det er klart at det ikke skyldes noen mangel på nasjonalt sinnelag, når et enstemmig herredsstyre og en rekke enkeltpersoner nu under saksbehandlingen har gått inn for den oppfatning, at tiltalte ikke har gjort seg skyldig til straff ved sitt forhold til NS. Men en må etter de under saken fremkomne opplysninger gå ut fra, at innstillingen ovenfor NS under hele krigen var påtagelig mere «lunken» i Lom en i en rekke andre bygder i Gudbrandsdalen. Det var prosentvis temmelig mange NS-medlemmer i Lom, og noen virkelig front mot NS-folkene ble ikke skapt der; bygdefolket omgikkes omtrent som tidligere. Organisert illegalt arbeid av større omfang eller betydning har, så vidt skjønnes, ikke vært drevet i Lom – Milorgs områdesjef har forklart at hans gruppe ved frigjøringen bestod av 16-20 mann. Dette siste kan selvsagt ha forskjellige årsaker, men det ligger iallefall nær å tro, at utviskingen av klare linjer mellom NS-folk og andre har vært medvirkende.²²³

²²¹ *Dagningen*, 16.mars 1946.

²²² *Dagningen*, 10. desember 1946.

²²³ L-sak, Arn 6563, Erik Haugen.

Ser man på mangelen av en organisert motstand mot NS og fraværet av klare linjer mellom NS-folk og andre i Lom, blir forholdene her ganske så annerledes enn i de byer og bygder hvor hjemmefronten var aktiv. Dommen antyder at man i Lom kommune under okkupasjonen hadde en mer lunken holdning til NS, enn hva myndighetene hadde ønsket, en påstand som formannskapet i Lom kommune så seg nødt til å svare på i et brev til fylkets tilsettingsråd og politimester. Her forsvarte bygda seg mot domsavsigelsens påstand om flytende grenser, samtidig som de forsvarte Haugen sin opptreden under krigen:

Vi kan elles ikkje vera samde i det synet at lomværanane i det store og heile skulle vera «lunkne ovafor N.S. Ein kan etter vår meining med større rett segja at lensmann Haugen greidde å leggje et ban på nasistane så dei stort sett bar seg rimeleg åt, og klufta kom av den grunn ikkje så tydelig fram her som mange andre steder.²²⁴

Haugens dom fra herredsretten om 2 års suspensjon ble etter behandlingen i Høyesterett 11. mars 1949 stående.²²⁵ 21.mai 1949 ble det på bakgrunn av dommen vedtatt i fylkesrådet at Haugen fra 1.juli 1949 igjen skulle ha stillingen som lensmann i Lom.²²⁶

Fordi han hadde vært suspendert siden frigjøringen, men ble frifunnet, hadde han i utgangspunktet krav på etterbetalt lønn. Dette ble det fra fylkesrådet anbefalt ikke å utbetale, da han i suspensjonsperioden skal ha hatt stillinger med god lønn. Han ser altså ut til å ha klart seg godt i de første årene etter krigen, selv med en uavklart dom hengende over seg.²²⁷

NS-lærerne

Av de 15 NS-lærerne som ifølge *Dagningen* hadde undervist i Gudbrandsdalen under okkupasjonen, tyder mye på at den siste som fikk avskjed fikk det så sent som i starten av juli 1945.²²⁸ Hva avisen legger i ordet avskjed er vanskelig å si, men mest sannsynlig mente de suspensjon. Tidspunktet for endelig avskjed lå gjerne lenger frem i tid, i påvente av rettsoppgjøret. I tillegg var man både lokalt og nasjonalt opptatt av hva som ville skje med de som hadde meldt seg inn i Lærersambandet. *Dagningen* bruker forsiden på dette både 23. og 25. juli, hvor de nye retningslinjene for den videre etterforskningen ble drøftet. Forsiden og lengden på artiklene kan tyde på stor folkelig interesse.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ *Dagningen*, 14. mars 1949.

²²⁶ L-sak, Arn 6563, Erik Haugen.

²²⁷ Ibid.

²²⁸ *Dagningen*, 8. juli 1945.

Alle NS-lærerne skal etter frigjøringen ha blitt suspendert, samtidig som de ble kastet ut av lærerorganisasjonene Norges Lærerinnforbund, Norges Lærerlag og Norsk Lektorlag.²²⁹ I innstillingen til Stortinget kan man i forbindelse med opprenskningen lese at «så godt som alle NS-medlemmer og andre medløpere som var mistenkt for straffbart forhold straks ble suspendert».²³⁰ Her er innstillingen unøyaktig, det kan virke som at mange straks ble arrestert, mens en offentlig suspensjon lå lenger frem i tid. Dette skyldtes, slik tilfellet var i Lom, at de gamle skolestyrene ofte hadde mange NS-folk som måtte skiftes ut. Når man fra departementets side tidlig la mye av ansvaret for dispensasjon og nyansettelser i opprenskningsfasen nettopp hos skolestyret, ble dette fort en vanskelig situasjon å håndtere.

Georg Sole ble arrestert allerede 10.mai og mistet umiddelbart muligheten til å utføre jobben som lærer. Offisielt ble han derimot ikke suspendert før 31. mai, tjuen dager etter at de første retningslinjene vedrørende suspensjon av lærere var sendt ut. Dette skyldtes at nettopp Sole hadde sittet som formann i skolerådet i Lom det siste okkupasjonsåret, og først 31. mai fikk man innkalt et nytt midlertidig skolestyre, oppnevnt av midlertidig ordfører Bruøygard. Riktignok var det det gamle skolestyret fra før krigen, ledet av prost Bondevik, som utgjorde skolestyret i tiden rett etter frigjøringen.²³¹ Retningslinjene var klare om at alle lærere som under okkupasjonen hadde stått som NS-medlemmer umiddelbart skulle suspenderes. De man antok lå i hva man kunne kalle en gråsoner i forhold til nasjonale holdninger, som blant annet sambandslærerne og Loms andre NS-lærere, som tidlig under okkupasjonen hadde meldt seg ut, skulle enn så lenge fortsette med å undervise.

Sole ble, etter fengslingen 10.mai og suspensjonen 31.mai, tiltalt for å ha innført nazistisk hilsen i klasserommet, vært lagungsleder i N.S.U.F, propagandaleder, økonomileder og skolestyreformann. I tillegg hadde han brukt hirduniform, båret NS-merke og deltatt på NS-møter.²³²

Lærer Sole ble dømt til 7 ½ måned i fengsel, en lav straff fordi man fra rettens side tok hensyn til at han kun hadde en arm, samtidig som han var enkemann og aleneforsørger for 5 barn. Han mistet også retten til å stemme og til å oppnå offentlig tjeneste i 10 år samt tap av stillingen som lærer og klokke i Garmo krets i Lom for alltid.²³³ Lærer Fjell, som allerede i

²²⁹ *Dagningen*, 26. mai 1945.

²³⁰ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 433.

²³¹ Oppland fylkesarkiv, Skolestyreprotokollen 1934-1947. Møtereferat 31.mai 1945.

²³² L-sak, Arn. 6508, Georg Sole.

²³³ *Ibid.*

1942 hadde meldt seg ut av partiet, fikk en bot på 750 kroner og tap av rettigheter 1, 2, og 3.²³⁴

De to Lom-lærerne var to av totalt 44 406 landssvikere som ble fradømt en eller flere rettigheter. Rettighetstapene førte ofte til at landssvikere ikke lenger fikk lov til å bruke utdannelsen sin i jobber de var faglig kvalifisert for. Som et mottiltak til dette, fordi det for mange ble et problem i forhold til resosialiseringsprosessen, ble det etter hvert som etterkrigsårene gikk, gitt en del benådnings. Med loven av 28. mai 1949, ble rettighetstapene redusert for mange og dette var med på å lette resosialiseringen i Norge. 22. mai 1953 ble det på ny foretatt en endring i forhold til rettighetstap, som medførte en stor reduksjon i antall landssvikdømte med rettighetstap. For lærer Sole er det mest sannsynlig å tro at han ved endringer av 28.mai 1949 igjen hadde lov til å jobbe som lærer. Fra da av gjaldt utestengelse fra offentlig tjeneste kun de med fengselsstraffer over 8 år.²³⁵

Men selv med fjerningen av rettighetstap er det naturlig å tro at det var vanskelig for NS-lærerne å komme tilbake til skolen, og Sole står i ligningsbøkene for Lom kommune frem til 1951 oppført som bonde. Loms andre lærer står ved stortingsvalget i 1950 oppført i likningsbøkene under gruppen Kontor og butikksfunksjonærer, noe som betyr at han selv etter benådningsvedtaket av 28.mai 1949 var uten lærerjobb.²³⁶

I Lom kommune var det flere elever som under okkupasjonen var blitt medlem av NS eller et av partiets organisasjoner. Allikevel ser det ut til, ifølge skolestyrerapportene, at man i kommunen valgte å ignorere pålegget om utestengelse. Skolestyret, som i overgangsfasen ble ledet av prost Bondevik, hadde i alt fem møter i perioden 31.mai til 6.august,²³⁷ og ikke på noen av disse møtene, eller i herredsstyret i samme periode, ble det vedtatt å utvise skoleelever. I Oslo virker situasjonen å ha vært en annen. Der ble NS-medlemmer og andre landssviksiktete elever på realskolen nektet avgang til å avlegge eksamen.²³⁸

Distriktsveterinæren og tannlegen

Distriktsveterinær Godal ble etter frigjøringen fengslet 23.mai, og ble midlertidig fjernet fra stillingen som distriktsveterinær dagen etter, 24. mai. 27. juli ble det fra

²³⁴ L-sak, Anr. 6594, Torkjell Fjell.

²³⁵ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 427-428.

²³⁶ Oppland fylkesarkiv, Ligningsbok for skatteåret 1950/51.

²³⁷ Oppland fylkesarkiv, Skolestyreprotokollen 1934-1947.

²³⁸ Thorleif Storaas, *Oslo-skolens historie på 1900-tallet: Nasjonale føringer og kommunale initiativ* (Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2011). 134.

landbruksdepartementet nedlagt forbud for Godal mot å praktisere som veterinær og autorisasjonen ble inndratt på grunn av medlemskapet i NS. I herredsretten ble han dømt til seks måneder i fengsel og tap av rettigheter 1-4 i 10 år. Han anket til Høyesterett over straffeutmålingen, og særlig rettighetstap 3 og 4, som angår tap av offentlige stilling, virker å ha vært tung å fordøye. En anke som ble avist av kjæremålsutvalget.²³⁹

Den 28. mars 1946 søkte han om benådning av Kongen, en benådningssøknad med vedlagte erklæringer fra ordførerne i både Lom og Sjøk. I tillegg er det vedlagt erklæringer fra Lom og Skjåk Dampysteri. I erklæringen fra bestyrer og leder ved dampysteriet blir det lagt vekt på de særegne forholdene som var i de to bygdene under okkupasjonen, hvor polarisering knapt fantes.²⁴⁰ I tillegg forteller erklæringen fra styret til Lom og Skjåk Dampysteri, et styre som under okkupasjonen besto av halvparten NS-medlemmer, om et bursdagsselskap 6. oktober 1944. I selskapet deltok styret til Lom og Skjåk Dampysteri sammen med både sognepresten i Lom, midlertidig formannskap etter frigjøringen, konstituert lensmann under frigjøringen og hjemmestyrkens leder.²⁴¹ Et bursdagsselskap som på mange måter oppsummerer bygdas forhold til NS.

Ved kongelig resolusjon ble Godal benådet 11. juli 1947, slik at han igjen hadde adgang til å jobbe i det offentlige. Dette skjedde nesten to år før den første fellesbenådningen i forbindelsen med en endring av landssviklovene av 28. mai 1949.²⁴² Godal kom seg raskt tilbake til yrket som veterinær i Lom, en viktig stilling i bygda. Forholdene rundt gjeninnsettelsen av Godal vitner om en pragmatisk tilnærming til hans landssvik.

Tannlege Methi ble i herredsretten dømt til 63 dager i fengsel, som på det tidspunktet allerede var ferdigsonet, pluss rettighetstap 1 og 2. Aktor hadde i tillegg nedlagt påstand om inndragelse av retten til å drive tannlegepraksis i ett år, men dette punktet ble frafalt i retten. Han kunne derfor allerede høsten 1946 igjen praktisere som tannlege i Lom.²⁴³ Det at både veterinæren og tannlegen var tilbake i arbeid allerede høsten 1947, strider mot forstillingen om at dyktige fagfolk med NS-bakgrunn i de første årene etter krigen ofte måtte ta til takke

²³⁹ L-sak, Arn. 6504, Ingvar Godal.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Ibid.

²⁴³ L-sak, Arn. 6545, Helge Gunnar Methi.

med jobber utenfor sitt fagfelt.²⁴⁴ Det er mulig at en slik ekskludering av fagfolk skjedde oftere i byene, der det var flere å velge mellom, og muligheten for å kunne velge bort lå mer til rette.

Inntekt- og formuesutvikling

Det økonomiske aspektet ved rettsoppgjøret ble for mange tidligere NS-medlemmer en stor belastning. Perioder uten lønn, bøter, erstatningskrav og en landssvikdom hengende over seg medførte for mange tidligere NS-medlemmer økonomiske utfordringer.

Opplysningene om ligningstall for de 101 NS-medlemmene for året 1943 ligger i landssviksakene til hver enkelt på Riksarkivet. Ligningstallene for 1947 er hentet fra ligningsbøkene, som i dag ligger på fylkesarkivet for Oppland i Lillehammer. For 35 av de 101 personene i 1947 finnes det ingen inntekt- og skatteopplysninger fra Lom kommune. 11 av disse 35 hadde heller ingen inntekt i 1943 i henhold til det som er oppgitt i de enkelte landssviksaker. De resterende 24 som hadde inntekt og/eller formue i 1943, men som ikke står oppført i ligningen for 1947, må antas å ha flyttet fra kommunen i løpet av de første etterkrigsårene.²⁴⁵

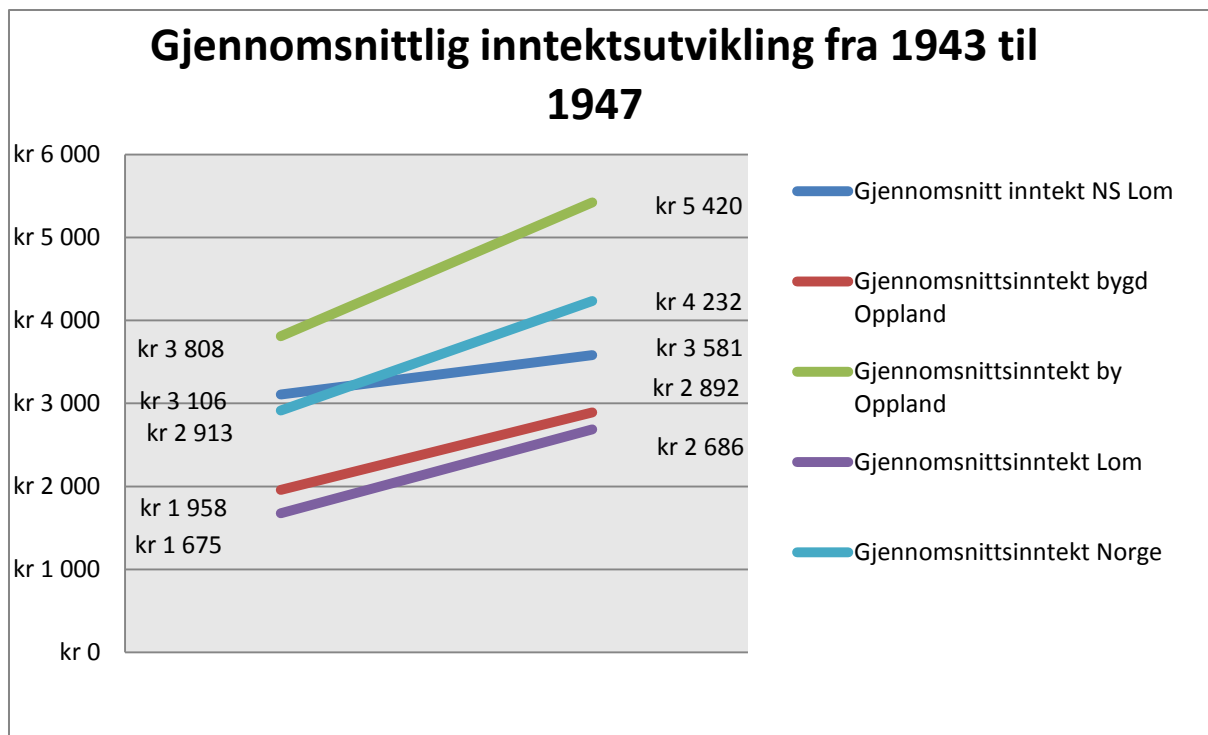
Inntektsutvikling

Figur 5.2 viser gjennomsnittlig inntektsutvikling for NS-medlemmene i Lom kommune og for samtlige skatteyttere i Lom, bygdene i Oppland, byene i Oppland og samtlige skatteyttere i Norge, og baserer seg på tall for inntektsårene 1943 og 1947. Tallene er hentet fra Statistisk Sentralbyrå, landssviksaker og ligningsbøkene for Lom kommune.

Gjennomsnittslønnen er regnet ut ifra antall skatteyttere i Lom, Oppland og Norge og må ikke forveksles med gjennomsnittslønn per årsverk. For NS-medlemmene er gjennomsnittet regnet av de som sto oppført med inntekt og/eller formue i Lom kommune, henholdsvis 87 NS-medlemmer i 1943 og 66 medlemmer i 1947.

²⁴⁴ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 255.

²⁴⁵ Det var fire landssvikdømte som fortsatt sonet sine frihetsstraffer i 1947.

Figur 5.2²⁴⁶

Inntektsutviklingen i Norge sett under ett fra 1943 frem til 1947 viser en økning i den totale inntekten i landet på 45 prosent. Dette skyldes primært to ting. Tyskernes massive lønnsøkninger i bygg og anleggsbransjen under okkupasjonen ble brukt for å lokke arbeidskraft til de tyske anleggene. Dette forplantet seg til andre næringer som jordbruk og skogbruk, begge viktige næringer i bygde-Norge. I forbindelse med dette økte den gjennomsnittlige årslønnen per årsverk fra 2960 kroner i 1939 til 4260 kroner i 1944, en økning på hele 44 prosent. Reallønna til folk flest ble allikevel ofte dårligere, fordi konsumprisindeksen i samme periode økte med 50 prosent. I tillegg til at lønningene økte under okkupasjon, opplevde man også en relativ høy lønnsvekst i årene etter okkupasjonen.²⁴⁷

Ser man på hvor man fikk de største økonomiske forandringene i inntekt og formue for norske skatteyttere, viser tall fra Statistisk Sentralbyrås skattestatistikk at både formuesøkningen og

²⁴⁶ I figur 5.2 og 5.3 er gjennomsnittsutviklingen basert på NS-medlemmenes inntekt og formue for 1943 og for 1947. For tre personer er det tallene for ligningsåret 1945/46, inntektsåret 1944, som ligger til grunn. Fordi jeg er ute etter å finne forskjellen på inntekt og formue under okkupasjon og etter okkupasjon, mener jeg det kan forsvares. For at sammenligningen skal bli så korrekt som mulig, er de NS-medlemmene som i 1943 sto oppført med null både i formue og inntekt ikke tatt med. Gjennomsnittlig inntektsutvikling (figur 5.2) baserer seg derfor på 87 NS-medlemmer, og det er gjennomsnittet for disse 86 som legges til grunn. Sammenligningsgrunnlaget er basert på antall skatteyttere, og ikke antall innbyggerne, i Lom, bygder i Oppland, byer i Oppland og i hele Norge.

²⁴⁷ Statistisk Sentralbyrå, «Utviklingen i sysselsetting og lønn etter 1930». *Økonomiske analyser* nr. 6, 2008; Statistisk Sentralbyrå, NOS XI 048: Skattestatistikken for budsjettåret 1948/49; Statistisk Sentralbyrå, NOS X. 098: Skattestatistikken for budsjettåret 1944/44.

inntektsøkningen var størst i bygdene under krigen. Dette kom av at lønningene i industrien, som ofte var bynær, var regulert, mens det i landbruket var gode avsetningsmuligheter og de fikk derfor godt betalt for varene. Etter krigen fortsatte inntekten å øke mest i bygdene, mens det var i byene man hadde den største økningen i formue.²⁴⁸

Figur 5.2 viser at for NS-medlemmene i Lom med skattbar inntekt økte gjennomsnittsinntekten i perioden 1943-1947 fra 3106 kroner til 3581 kroner, en økning på 15 prosent, en langt lavere prosentvis økning enn sammenligningsgruppene. Økningen i gjennomsnittet for samtlige skatteyttere i Lom kommune i samme tidsrommet var på hele 60 prosent, fra 1675 kroner til 2686 kroner. Dette viser en forskjell i lønnsveksten mellom tidligere NS-medlemmer og den gjennomsnittlige lønnsveksten for folk i Lom på hele 45 prosent.

Allikevel var gjennomsnittslønnen for samtlige skatteyttere i Lom dårligere i 1947 enn gjennomsnittslønnen for tidligere NS-medlemmer i 1943. Det bekrefter at NS-medlemmer hadde vesentlig større inntekt enn gjennomsnittsinntekten i bygda. I samme periode opplevde bygdene i Oppland en økning i gjennomsnittslønnen på 47 prosent. I byene Gjøvik og Lillehammer økte gjennomsnittlig årslønn med 42 prosent. Dette er tall som ligger i nærheten av landsgjennomsnittet på 45 prosent økning i gjennomsnittlig årslønn.

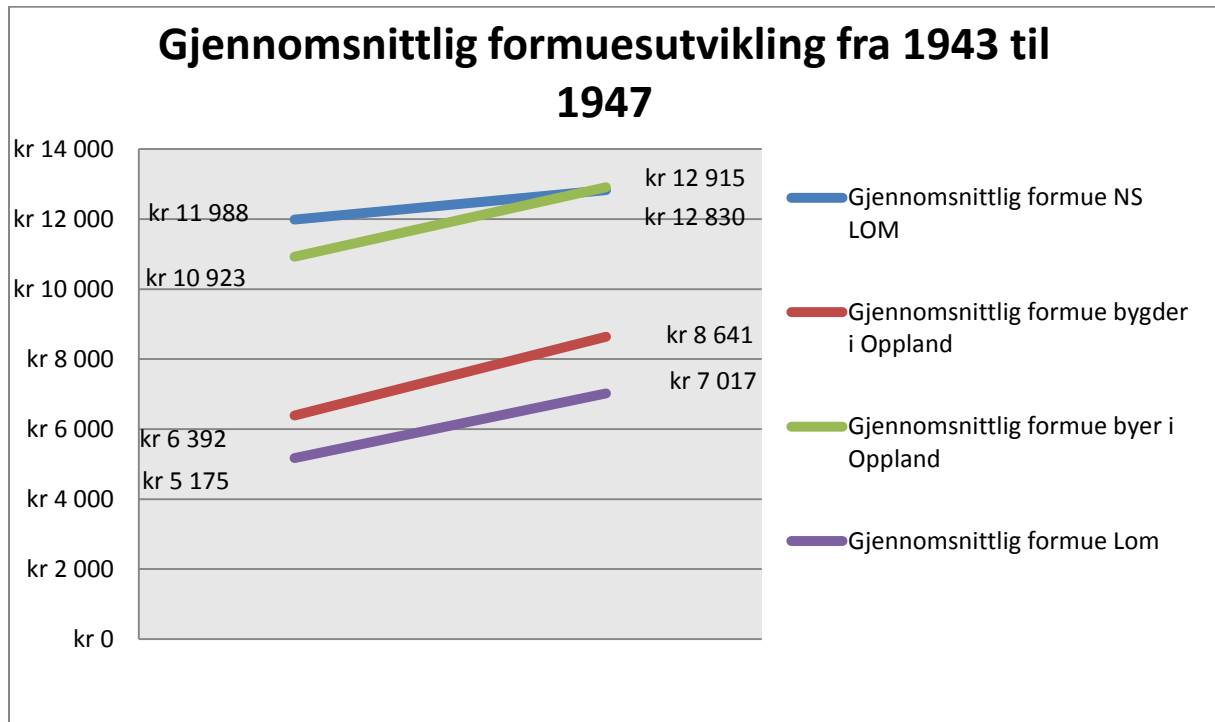
NS-medlemmene i Lom hadde en gjennomsnittlig høy inntekt og lå over gjennomsnittet i kommunen og over gjennomsnittsinntektene for samtlige skatteyttere i bygdene i Oppland. Dette henger trolig sammen med at mange av NS-medlemmene var veletablerte personer med relativt høy inntekt. Hvorfor inntektene til NS-medlemmene ikke følger utviklingen til resten av befolkningen kan skyldes mange faktorer, men det er naturlig å peke på bytte av jobb som den største. Personer i gode stillinger, selvstendig næringsdrivende, fagfunksjonærer og offentlige ansatte i ansvarsfulle stillinger med dertil god lønn, måtte mest sannsynlig i årene etter krigen ta til takke med dårligere betalte jobber. Andenæs skriver i sin bok om NS-medlemmene som relativt raskt kom seg tilbake i arbeidslivet, men ofte i laver og dårligere stillinger.²⁴⁹ De har fortsatt en relativt høy gjennomsnittsinntekt, men den økte ikke på langt nær i takt med inntektene i resten av samfunnet. Allikevel kan det konkluderes med at de NS-medlemmene som i 1947 fortsatte var i arbeid i Lom ser ut til å ha klart seg bra økonomisk.

²⁴⁸ Statistisk Sentralbyrå, NOS XI 072: Skattestatistikken for budsjettåret 1949/50.

²⁴⁹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 255.

Formuesutvikling

Figur 5.3 viser gjennomsnittlig formuesutvikling for NS-medlemmene i Lom kommune og for samtlige skatteyttere i Lom, bygdene i Oppland og byene i Oppland og baserer seg på den kommunale skattelikningen for budsjettårene 1948/49, tall tilsvarende formue per 1. januar 1948.

Figur 5.3

Figur 5.3 viser at gjennomsnittsformuen for NS-medlemmer i Lom økte fra 11 988 kroner i 1943 til 12 830 kroner i 1947, en økning på 7 prosent på en allerede relativt stor gjennomsnittsformue. Dette var en relativt beskjeden økning sammenlignet med gjennomsnittsøkningen på 35 prosent i formuen i samme tidsperiode for samtlige skatteyttere i Lom.

Det kan se ut som at erstatningskravene, bøtene og foreleggene har påvirket formuesutviklingen for mange tidligere NS-medlemmer. Flere av NS-medlemmene i Lom kommune var gårdbrukere med store gårder og dertil store formuer. At det var flere tradisjonelle storfamilier som hadde gått inn i NS, betydde også at når de yngre familiemedlemmene flyttet ut av bygda etter krigen, ble gjennomsnittlig formue større per person i 1947 enn den var i 1943. Men noen tilfældighet var det neppe, at det var tidligere NS-medlemmer som sakk baketter i formuesutviklingen, med en økning på bare 7 prosent. Skattyterne i bygdene og byene i Oppland opplevde samtidig en gjennomsnittlige

formuesøkningen på henholdsvis 35 prosent og 18 prosent. Denne utviklingen stemmer bra med den moralske betraktning førstvoterende i Høyesterett 23. november 1946 uttalte vedrørende en sak mot en gårdbruker: «det er også i beste overensstemmelse med sunn rettsfølelse om ledende og betydelige NS-medlemmer i bygd og by, som har misbrukt den stillingen de har i samfunnet, etter avsoningen av straffen må søke sitt utkomme på en mer beskjeden måte enn tidligere».²⁵⁰

Formuesituasjonen til mange NS-medlemmer både i Lom og i resten av landet kom til å bli påvirket av hva Andenæs i sin bok kaller det solidariske erstatningsansvaret, en av landssvikoppgjørets mest omdiskuterte bestemmelser. Den innebar at alle NS-medlemmene skulle svare «en for alle og alle for en» på bakgrunn av paragraf 25 i landssvikanordningen.²⁵¹ I praksis betydde det at alle NS-medlemmer skulle være med å betale de skader den tyske okkupasjonen hadde påført landet. Andenæs var en av de som ikke var enig i det solidariske erstatningsansvaret, og han skriver i boken *Det vanskelige oppgjøret*:

Jeg fremhevet videre at regelen i mange tilfelle kunne virke urimelig hårdt, og pekte på de sosiale konsekvenser som en gjennomføring av solidaransvaret ville føre med seg, f.eks. ved å drive bønder og småbrukere fra gård og grunn. [...] regelen «etter vårt syn er grunnlovsstridig og dessuten høyst betenkelig i sine sosiale konsekvenser».²⁵²

Paragraf 25 ble i landssvikanordningen av 3. august noe reformulert, noe som åpnet for at man i hver enkelt sak skulle fastsette erstatningsansvaret etter mer individuelle forhold, som type forbrytelse og den siktedes privatøkonomi.²⁵³

Det økonomiske oppgjøret etter krigen i Norge beløp seg til rundt 290 millioner kroner. Av dette ble rundt 52 millioner innbrakt i bøter og 73 millioner i erstatninger. Inndragningene innbrakte i overkant av 165 millioner og gjaldt alt fra tilbakebetaling av lønn som NS-ordfører til frontkjempenes bankinnskudd og krigsprofitørenes forelegg. Administrasjonen av det hele ble organiserte av det nyopprettede og midlertidige Erstatningsdirektoratet.²⁵⁴ Aktive NS-medlemmer med formue under 10 000 kroner og passive medlemmer med formue under 20 000 kroner ble ikke gjort erstatningsansvarlig.²⁵⁵ For mange i Lom betydde dette at man slapp å betale en del av det solidariske erstatningsoppgjøret, mens det for andre betydde store

²⁵⁰ Bue, «Det økonomiske oppgjøret», i *Et rettfærdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigert av Øystein Sørensen og Hans Fredrik Dahl, 160-192 (Oslo: Pax Forlag A/S, 2004), 179.

²⁵¹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 147.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid., 151.

²⁵⁴ Bue, Svein. «Det økonomiske oppgjøret», 178.

²⁵⁵ Ibid.

erstatningskrav, det de fleste imidlertid ikke slapp unna var pådømte forelegg i størrelsesorden 500 kroner og oppover. Dette var forelegg som alle kunne få uten hensyn til inntekt.²⁵⁶

I Lom ser ikke bøtene, foreleggene og erstatningsansvaret ut til å ha påført NS-medlemmene store økonomiske problemer. Skattelikningen for Lom viser at NS-medlemmene var en ressurssterk gruppe. Totalt hadde de 66 NS-medlemmene med inntekt og/eller formue i utgangen av 1947, formuer på tilsammen 846 880 kroner, tall som tilsvarte 9,8 prosent av den totale formuen i Lom kommune. Andenæs sin frykt fra 1945, om at man med paragraf 25 ville drive bønder og småbrukere fra gård og grunn, ser ut til å ha vært ubegrunnet, siden de fleste virker å ha gjort opp for seg relativt raskt. Andenæs skriver da også i 1979, som en kommentar til hva han fryktet i 1945: «i sin nye formulering, og slik som den ble praktisert av domstolene, førte bestemmelsen heller ikke til de sosiale konsekvenser som den ville ha medført i sin opprinnelige form».²⁵⁷ Allikevel viser en gjennomgang i landssviksakene at bøtene og erstatningene for noen få landssvikdømte ble et problem, enten fordi de nektet å betale eller fordi de rett og slett ikke hadde råd. Det ble derfor i løpet av etterkrigsårene arrangert flere tvangsauksjoner i Lom i regi av Erstatningsdirektoratet og lensmannskontoret grunnet manglende innbetalinger.

Oppsummering

Rettsoppgjøret ble gjennomført med det mål å straffe de som hadde bistått fienden. De alvorligste forbrytelsene ble straffet med dødsstraff, en straff som tok utgangspunkt i et rettferdighetshensyn der man mente dødsstraff var det eneste riktige.²⁵⁸ Andenæs skriver om forberedelsene til oppgjøret:

Det var under krigen klart at det etterpå måtte komme til et oppgjør med quislingene og tyskernes øvrige hjelpere. Både London-regjeringen og Hjemmefrontens organer var opptatt med forberedelser av oppgjøret. Etter invasjonen i Frankrike viste det seg at det kunne føre til lynsj-justis og alvorlig uro om ikke oppgjøret var omhyggelig planlagt og ble gjennomført med fast hånd. [...] En anordning av 22. januar 1942 rettet seg uttrykkelig mot medlemskap i NS eller annen organisasjon som ytet fienden bistand. Anordningen innførte den tidligere ukjente straffart «tap av almen tillit».²⁵⁹

I Lom kommune etter okkupasjonen var det en relativt rolig avvikling av det førerprinsippet som NS hadde innført. Trakassering og andre overgrep mot NS-folk var det lite av, med noen unntak av trakassering av tyskerjenter. Det må riktignok tas høyde for at store deler av NS-medlemsmassen fortsatt satt fengslet sommeren 1945.

²⁵⁶ L-Sak, Arn. 6553, Sigmund Hidem.

²⁵⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 154.

²⁵⁸ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 200.

²⁵⁹ *Ibid.*, 74.

«Ingen landssvikere kan fritas men vi er nå igjen kommet over i et rettssamfund» er en artikkeloverskrift på lokalavisen *Dagningen* forside i den første etterkrigsutgaven. Avisartikkelen er en orientering fra Oppland fylkes politisjefer til lokalbefolkningen om politiets arbeid. Her kommer det frem at det blant lokalbefolkningen fantes de som stilte spørsmålsteget ved politiets arbeid. Politiet mottok i perioden etter frigjøringen de:

forunderligste brev om henvendelser angående mange av de personer som den senere tid er blitt sikret av politiet. Således har vi bl. a fått en henvendelse fra en av de mest kjente gårdbrukere i en av bygdene som faktisk går god for så å si alle N. S. – medlemmer i bygda med den begrunnelsen at de tross alt har opptrådt på en bra måte og sabotert de forskjellige pålegg osv.²⁶⁰

Nå sier ikke artikkelen noe om hvilken bygd gårdbrukeren tilhørte, men sitatet sier at en del av lokalbefolkningen så på tidligere NS-medlemmer med overbærenhet. Artikkelen legger imidlertid vekt på at politiet mente at lokalsamfunnene rundt om i bygdene trengte en moralsk opprustning, og at det derfor var nødvendig med en grundig opprensning av unasjonale elementer.²⁶¹

Det at markante skikkelser i bygda, som bonde og lokalpolitiker Paal O. Aukrust og lensmann Erik Haugen under krigen valgte å melde seg inn i NS, var nok en medvirkende årsak til at motstanden mot NS og okkupasjonsmakten i Lom var liten, og at frontene mellom de to gruppene var uklare. Mange av de tiltalte i landssviksakene argumenterte med at de valgte å fortsette å utføre pliktene sine som medlemmer av NS, fordi det kunne hindre andre mer fiendtlige og brutale NS-menn fra å terrorisere bygda. De var opptatt av ro og orden og ville ha tilnærmet normale tilstander. Det kan se ut som at en slik innstilling legger lokk på de motsetningene som fantes, spesielt fordi mange av de som meldte seg inn i NS var det vi kan kalle øvrighetspersoner. De utførte arbeidsoppgavene sine som de ville gjort tidligere, enten det var lensmann, veterinær, tannlege eller lærer, med små justeringer. De vek unna for trusler om å miste jobben og lønnen, eller gården, og de fulgte de nye makthavernes råd. Hadde alle i Norge tenkt som Aukrust, Haugen, Godal og Sole med flere, tenkte i Lom, ville trolig norsk okkupasjonshistorie sett annerledes ut og langt ifra vært den historien vi har i dag.

Herredstyret ber i gjentatte brev etter krigen påtalemyndighetene om å få tilbake Erik Haugen som lensmann. Dette kan vitne om en bygd som har liten interesse av den NS-opprensningen som skjedde på flere områder i Norge etter krigen, en bygd som sliter med å se de store

²⁶⁰ *Dagningen*, 22. mai 1945.

²⁶¹ *Ibid.*

sammenhengene. Det kan se ut som bygdefolket er mest opptatt av å fortsette med livet og arbeidet som før, de snur seg bare litt etter vinden, slik det kan se ut som mange også gjorde da Norge ble okkupert av tyskerne.

Ordfører Aukrust mottok, i likhet med Haugen, også støttebrev fra sambygdinger etter krigen. Aukrust var ansvarlig for tre relativt store kommunale donasjoner og et lite personlig bidrag, gjennom dette støttet Lom kommune og NS-ordfører Aukrust tysk krigføring direkte. I tillegg ble det vedtatt skattefritak for alle bygdas legionærer. Artikkelen «Bonde, Kva Drygjer Du etter», som ble en del av påtalemyndighetens bevismatriale mot Aukrust, viser tydelig hvor Aukrust stått politisk under okkupasjonen. I memoaren *Sjølvbiografi og kommunalsøge* er det lite som tyder på en angrende landssviker.

Når Aukrust og Haugen får så stor støtte fra lokalbefolkningen etter krigen, kan det ikke bety annet enn at bygdefolket ikke brydde seg vesentlig om at de hadde vært aktive NS-medlemmer under krigen. De må ha hatt vanskelig for å se eventuelle konsekvenser av de handlinger Aukrust, Haugen og andre nazisters gjennomførte, eller de anså at konsekvensene ikke var alvorlige. Riktignok var det flere momenter ved lensmann Haugens sak som var formildende, men han hadde vært NS-medlem, og han hadde blant annet arrestert lærere i bygda under læreraksjonen i 1942 og han støttet det tyske krigsmaskineriet med penger i form av en donasjon til Den norske legionen.

Lensmann Erik Haugen i Lom ble frikjent av norske myndigheter i landssvikoppgjøret. Lærer Fjell, som også meldte seg inn i NS ved krigens begynnelse, men som meldte seg ut igjen i 1942, fikk 750 kroner i bot og fradømt muligheten til å jobbe som lærer i 10 år. Med bakgrunn i de to mennenes ulike posisjoner under krigen, både når det gjelder tilgang til maktutøvelse og NS-tilknytning, er det vanskelig å se noen rettferdighet i Haugens frifinnelse. Kanskje er det slike urimeligheter som gjør at rettsoppgjøret av mange kritiseres som unyansert.

Det at bygdesamfunnet i Lom aldri ble polarisert, blir i forsvaret av NS-medlemmer i Lom under landssvikoppgjøret pekt på som formildende. Det er forståelig at det i de første årene etter krigen ble sett med formildende øyne på de NS-medlemmer som hadde forsøkt å gjøre det beste for bygda i en ellers vanskelig periode. Allikevel er det lov å sette spørsmålsteget ved frifinnelsen av lensmann Haugen. Som lensmann har man stor makt. Som NS-lensmann utførte Haugen gjennom fem år ordre fra okkupasjonsmakten, som blant annet fengslingen av de to lærerne i Lom. I landssviksaken hans står det imidlertid at han så gjennom fingrene på

en del av de påleggene som kom fra okkupasjonsmakten, blant annet skal han ha gitt en sambygding beskjed om at noen ville komme for å lete etter en radio han skulle ha.

Av NS-medlemmene i Lom ble 55 prosent kun idømt bøter og forelegg, hovedsakelig på grunn av medlemskap i NS eller en av partiets underorganisasjoner. 25 prosent fikk frihetsstraff, med straffer som varierte fra tre måneder til 10 år. Av de som ble dømt fikk flesteparten tap av en eller flere rettigheter. Tap av rettigheter er en av største årsakene til at full resosialisering ikke var mulig i de første årene etter krigen.

Det kan se ut til at NS-medlemmene som gruppe økonomisk sett kom relativt bra ut av rettsoppjøret. Figur 5.1 viser at de hadde en lønnsvekst på vel 15 prosent fra 1943 til 1947, mens gjennomsnittslønnsøkningen for samtlige skatteyttere i Lom for denne perioden var på hele 60 prosent. Tidligere NS-medlemmer fikk altså ikke ta del i den store lønnsveksten som resten av befolkningen opplevde i disse årene. For alle skatteyttere i Lom var det en gjennomsnittsøkning i formuen på 35 prosent. Formuesutviklingen til NS-medlemmene var i samme periode på kun 7 prosent, her kan erstatningskrav og bøter ha påvirket den markant mindre økningen for NS-medlemmene.

6. Resosialisering

I dette kapittelet gjør jeg rede for resosialiseringsproblemet i Norge og veien tilbake til arbeidslivet. Jeg analyserer resosialiseringen i Lom gjennom å se på tidligere NS-medlemmers arbeidssituasjon under og etter krigen, før jeg til slutt ser på resosialiseringen av tidligere NS-medlemmer i Norge i et komparativt syn.

Resosialiseringsproblemet i Norge

Jeg definerte resosialisering i innledningen av denne oppgaven som en samlebetegnelse på de ulike prosessene som fant sted i Norge for å få norske landssvikere tilbakeført til det norske samfunnet som gode samfunnsborgere. Det er skrevet lite om resosialiseringsproblemet i Norge etter at den tyske okkupasjonen tok slutt, på tross av mengden litteratur utgitt om ulike sider av krigen. Dette kan ha en sammenheng med at det er forsket lite på temaet. Norsk historieskrivning etter krigen fokuserte på de store linjene og de gode historiene om helter og såkalte gode nordmenn. Resosialiseringen av tidligere NS-medlemmer og andre utsatte grupper etter krigen har så langt ingen stor plass i den historien.

I det lille som er skrevet om resosialiseringsproblemet i Norge i årene etter okkupasjonen virker det å være en felles forståelse blant historikere om at det har vært en forskjell på hvordan befolkningen har opplevd tiden etter frigjøringen i byen og på bygda. Et utvalg satt ned av staten i 1945, Krigsbarnutvalget, skrev i sin innstilling om folks syn på tyskerjentene og barna deres:

Mest fiendtlig er stemningen i byene og tettbygde strøk, men når det gjelder de deler av landet som ligger fjernt fra byer og industristrøk og i det hele i mer sparsomt bebygde deler av landet, har Utvalget inntrykk av at folk ser mer forsonlig på mødrene og barna.²⁶²

I samfunn der man så en tydelig fiendtlig innstilling til tyskertøsene og barna deres vil det være naturlig å tro at liknende holdninger også kom til syne når det gjaldt NS-medlemmer og barna deres. I boken *De kalte oss naziynge* skriver historiker og samfunnsviter Baard Borge om resultatene av en spørreundersøkelse av NS-barn, som viser at NS-barn jevnt over ser ut til å ha hatt det bedre i bygde-Norge enn i storbyene.²⁶³ Undersøkelsen viser at av de NS-barna som bodde i byene i tiden etter frigjøringen svarte 65 prosent at våren 1945 opplevdes

²⁶² Borge, «*De kalte oss naziynge*»: *Ns-barnas historie 1940-2002*, 105.

²⁶³ *Ibid.*, 106.

som svært vanskelig. I bygde-Norge derimot var det kun 40 prosent som hadde dårlige minner fra frigjøringsvåren.²⁶⁴

Okkupasjonen av Norge og rettsoppgjøret skapte i årene etter store menneskelige problemer for mange grupper i samfunnet. Ikke bare for de grupper som hadde fått en juridisk dom, men også for de som under okkupasjonen hadde vist dårlige nasjonale holdninger uten å bryte noen lover, som for eksempel tyskerjentene, NS-barn og tyskerbarn.

Resosialiseringsproblemet i det norske samfunnet etter okkupasjonen hadde spesielt to dimensjoner. For det første var antall NS-medlemmer som ble straffet i Norge stort, rundt to prosent av befolkning,²⁶⁵ sammenlignet med andre okkuperte land som Danmark.²⁶⁶ I tillegg var det etter fem år med okkupasjon knyttet sterke følelser i befolkning mot dem som gjennom okkupasjon hadde stått på feil side.

Noen i befolkningen må ha formidlet et ønske om hevn, siden Jens Bjørneboe skriver:

Vi startet ikke denne freden med hat [...] Vi begynte den med den reneste, uskyldigste, barnlige glede og takknemlighet. Det er løgn at vi ville ha hevn. Det er løgn, det som sto i avisen etterpå, at det norske folk ville ha gjengjeldelse. Så dårlig er ikke det norske folk.²⁶⁷

Bjørneboe beskriver her lykkerusen de fleste følte i den første tiden etter frigjøringen, for selvfølgelig var den jevne nordmann glad og takknemlig over å være fri. Einar Gerhardsen, Norges statsminister etter krigen, svarte derimot på kritikken som oppsto under og etter rettsoppgjøret med å si at, «folkets dom ville ha blitt strengere».²⁶⁸ Han mente, i motsetning til Bjørneboe, at det i Norge etter frigjøringen fantes krefter som ville ta saken i egne hender, og at hevn var noe som sto sterkt i opinionen. Mange historikere i nyere tid deler Gerhardsens syn, og skriver om behovet for å ta et oppgjør både innenfor og utenfor rettslokalene.

Offentlig var man klar over resosialiseringsproblemet, og allerede på dagen seks måneder etter frigjøringen holdt riksadvokat Sven Arntzen et radioforedrag om rettsoppgjøret som han avsluttet slik:

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Elster, Jon, *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati*, 18.

²⁶⁶ Tamm, Ditlev, «Retsoppgjøret i Danmark», i *Danske tilstande, norske tilstande: Forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45*, redigerte av Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale, 342-356 (København: Gyldendal, 2010), 342.

²⁶⁷ Anders Røhr og Edvard Bull, *Norgeshistorien etter 1945*, 2. utg. ed. (Oslo: Cappelen, 1990). 40.

²⁶⁸ Ibid.

Og når den store mengde mennesker det her gjelder har fått sin straff og sonet den, må vi gjenoppta dem i samfunnet, gi dem arbeidsmuligheter og levelig vilkår. Vi kan ikke la så mange mennesker bli gående som en ulykkelig, misfornøyd, samfunnsfiendtlig befolkningsgruppe.²⁶⁹

Riksadvokat Arntzen ga i foredraget uttrykk for myndighetenes syn og innstilling til problemet. Et syn som, ifølge Johs Andenæs, på dette tidspunktet var i strid med folkeopinionen, men som Andenæs mener folk senere skulle støtte opp om.²⁷⁰

I den første fasen av landssvikoppgjøret var det fra myndighetenes side snakk om en «omskolering» av landssvikerne, der målet var erkjennelse av skyld og veiledning inn i de demokratiske tankebaner. Rent praktisk ble det fra myndighetenes side aldri satt i gang noe systematisk forsøk på en slik «omskolering», fordi man var redd for at det ville være ressurskrevende og at man fra et psykologisk perspektiv var redd for å støte på store problemer.²⁷¹ Professor Andenæs peker på at politiske fanger vanligvis har vanskeligheter med å endre politisk syn, da de ofte heller vil høre om de ting som setter egen posisjon i et bedre perspektiv. Han referer også til det han kaller en alminnelig iakttagelse av at fanger som i tiden etter frigjøringen erkjente skyld, ofte ble sosialt ekskludert av andre innsatte, og måtte forvente en bitter og aggressiv innstilling fra sine medfanger.²⁷²

Arbeidslivet

Andenæs skriver at man var opptatt av å få landssvikerne tilbake i arbeidslivet, slik at samfunnet kunne unngå en sosial boikott av landssvikere. Et problem Andenæs mente «løste seg lykkeligere enn noen hadde regnet med»²⁷³, noe som nok var et definisjonsspørsmål avhengig av hvem man snakket med. Arbeidsdirektør Sverre Iversen holdt et foredrag i Kriminalistforeningen 12. desember 1945, der han mente at de NS-folk som var på frifot antagelig gikk uten arbeid og uten noen mulighet til å skaffe seg det. Dette var, ifølge Iversen, i hvert fall tilfelle i byene, og foredraget gir et bilde av den situasjonen man opplevde i storbyene i månedene etter frigjøringen. Hvordan problemstillingen var i bygde-Norge var mer uklart, men ble av Iversen antatt å være noe annerledes.²⁷⁴

For myndighetene ble det en situasjon man var opptatt av å løse, og det ble igjen gjentatt fra deres side at NS-folk som viste god vilje og som hadde fått sin straff burde få komme tilbake

²⁶⁹ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 252.

²⁷⁰ Ibid.,

²⁷¹ Ibid., 253.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Ibid.

til arbeidslivet.²⁷⁵ Men i desember 1945 var det få som hadde fått noen dom.²⁷⁶ Det var stort sett bare de som raskt ble idømt enkle forlegg for å være passive NS-medlemmer som på dette tidspunkt var klare for tilbakeføring til arbeidslivet. For de som i løpet av krigen hadde hatt verv av en viss posisjon og med det en viss innflytelse enten sentralt eller lokalt, var desember 1945 altfor tidlig for å komme tilbake i arbeidslivet.

En avtale mellom sosialdepartementet, Arbeidsgiverforeningen og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon ble forhandlet frem våren 1946. Den skulle motvirke det man vinteren 1945 hadde kalt en «uholdbar» situasjon. Ifølge Andenæs ble situasjonen løst mer eller mindre av seg selv grunnet stor etterspørsel etter arbeidskraft, og det ble ikke nødvendig å sette i verk de arbeidstiltakene som Arbeidsdirektoratet hadde forberedt. Andenæs hevder videre at man som regel kunne gå rett fra fangeleir til arbeidslivet, men dette gjaldt først og fremst de fanger som hadde hatt arbeid innenfor jordbruk og skogbruk i fangetiden og fikk mulighet til samme type arbeid etter endt soning.²⁷⁷ Disse arbeidsplassene fantes første og fremst i bygde-Norge. I byene var arbeidsmarkedet annerledes, med en voksende industrialisering og en stadig sterkere fagbevegelse.

Andenæs skriver om en episode så sent som i 1949, vedrørende en tidligere drosjesjåfør som under krigen hadde jobbet som NS-politimann. Etter endt oppgjør skaffet han seg nytt løyve til å kjøre drosje, noe som Oslos drosjenæring likte dårlig. Det endte med streik våren og sommeren 1949 og en avtale mellom drosjeeiernes og drosjesjåførenes organisasjoner, hvor de ble enig om at tidligere NS-medlemmer ikke skulle kjøre drosje i Oslo. Saken ble drøftet i en interpellasjonsdebatt på Stortinget 19.mai 1949, der man etterlyste tiltak fra regjeringen. Fra regjeringshold tok man sterk avstand fra holdningene til drosjenæringen og oppfordret partene til å vurdere saken på nytt. Holdningen hos myndighetene var allikevel at dette var en modningsprosess som samfunnet måtte igjennom. Som en ren reaksjon på saken ble den tidligere avtalen mellom sosialdepartementet, Arbeidsgiverforeningen og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon tatt frem for revisjon for å unngå liknende episoder med en så klar diskriminering av tidligere NS-folk som var ferdige med sitt rettsoppgjør.²⁷⁸

Det var ikke bare i drosjenæringen tidligere NS-medlemmer opplevde vanskeligheter etter endt soning. For yrkesgrupper som prester, lærere og jurister var det, ifølge Andenæs,

²⁷⁵ Ibid., 254.

²⁷⁶ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 111.

²⁷⁷ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 254.

²⁷⁸ Ibid., 254-255.

nærmest psykologisk umulig å tilby tidligere NS-medlemmer å gjenoppta sine gamle stillinger, særlig hvis de hadde gjort seg skyldig i mer alvorlig forhold. Stikk i strid med hva man blant annet opplevde i Tyskland, der store deler av justisvesenet fortsatte i sine stillinger etter krigen.²⁷⁹ Andenæs skriver videre at det allikevel ser ut til at store deler av denne gruppen etter hvert fikk jobber, men da i andre og dårligere stillinger enn hva som ville vært naturlig.²⁸⁰

Også situasjonen for leger som hadde vært NS-medlemmer syntes lenge uviss. En tidligere NS-ordfører, som også var lege, hadde fått sin lisens tilbake allerede før han ble stilt for retten og mottok sin dom. Saken skapte reaksjoner, og daværende sosialminister Sven Oftedal kunne som et svar fra regjeringen opplyse om at 109 NS-leger hadde fått sine legelisenser suspendert. Fra regjeringens side regnet man det som overveiende sannsynlig at legene i sine respektive landssviksaker ville bli fradømt retten til å praktisere som lege. Hvordan denne holdningen hang sammen med tidligere uttalt holdning, om at man etter endt soning skulle få arbeidsmuligheter, er uklart. Etter hvert som sakene nådde Høyesterett, viste det seg at man fra domstolens side ikke var villig til å fradømme legene retten til å praktisere, uavhengig hvor graverende landssvikforholdet hadde vært.²⁸¹

Innenfor justisvesenet ble man derimot ofte fradømt retten til å praktisere i sine yrker i en lengre eller kortere periode. Det samme var tilfellet med lærerne, som gjennom sitt arbeid med barn og unge ble ansett som viktige rollemodeller. Statsråd Gundersen fastslo at målet burde være å gjennomføre rettsoppgjøret uten tap av nyttig arbeidskraft, og at det kun skulle være i visse yrker man burde gå inn for fradømmelse.²⁸²

I NTB artikkelen «Vanskelig å få anbrakt tidligere NS-folk i arbeid: Et alvorlig sosialt problem» står det:

Fullmektig Vold ved Oslo arbeidskontor forteller at det er ikke svært mange tidligere NS-folk som søker jobb. De vi har er omtrent umulig å få anbragt. Muligens kommer det av at de anser det for håpløst. I første rekke skyldes det arbeiderne som nekter å arbeide sammen med tidligere NS-medlemmer, men heller ikke arbeidsgiverne har særlig lyst på dem.²⁸³

I oktober 1946, samme måneden som statsråd Oftedal omtalte resosialiseringen som et sosialt problem, innhentet Arbeidsdirektoratet rapporter fra 654 av landets 747 kommuner. Disse

²⁷⁹ Anette Storeide, *Arven etter hitler: Tysklands oppgjør med naziregimet*, (Oslo: Gyldendal, 2010). 115.

²⁸⁰ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 255.

²⁸¹ *Ibid.*, 255.

²⁸² *Ibid.*, 256.

²⁸³ *Dagningen*, 18. september 1946.

kunne fortelle at fire av fem kommuner ikke lenger opplevde det som særlig vanskelig å skaffe tidligere NS-medlemmer jobber.²⁸⁴ Kontorsjef Bakke i Oppland Fylkesarbeidsnemnd uttalte til *Dagningen* 18. oktober 1946 i artikkelen «Alle NS-folk i Oppland i arbeid» at det ikke var noe stort problem i kommunene i Oppland fylke å skaffe tidligere NS-medlemmer jobb.²⁸⁵ Igjen synes det å være ulike oppfatninger av hvordan resosialiseringen i arbeidslivet opplevdes i by og bygd.

Våren 1946 fastla LO og Arbeidsgiverforeningen retningslinjer for å klargjøre for alle parter i arbeidslivet hva som var gjeldende arbeidsvilkår for tidligere NS-medlemmer som var ferdig med sine oppgjør. I 1.punkt het det: «Tidligere medlemmer av NS som er ferdig med sitt rettslige oppgjør skal uhindret kunne søke ordinært arbeid som de ikke ved endelig dom eller vedtatt forelegg har mistet retten til å inneha eller oppnå».²⁸⁶ Veien tilbake til arbeidslivet for landssvikere som var ferdige med sine saker var nå klarlagt fra sentralt hold, selv om det er grunn til å tro at valget mellom landssviker/ikke landssviker for mange arbeidsgivere fortsatt var rimelig opplagt.

Lom og resosialiseringen

I lokalavisen *Dagningen* var NS-medlemmenes resosialisering og veien tilbake til arbeidslivet mye omtalt. Figur 6.1 viser resosialiseringen av tidligere NS-medlemmer i arbeidslivet. En gjennomgang av NS-medlemmenes landssviksaker i Lom gir svar på hvem som hadde hvilke yrker under krigen. Ligningslistene til Lom kommune viser hvor stor andel NS-medlemmer som hadde sammen yrke i 1947 som under okkupasjonen, og den viser den viser andelen av de som byttet yrke i løpet av disse årene. Figur 6.1 viser også andelen NS-medlemmer som fortsatt sonet straff 1947 og den viser gruppen NS-medlemmer uten inntekt i Lom kommune i 1947.²⁸⁷

Årene 1943 og 1947 er valgt ut fordi 1943 mest sannsynlig representerer det yrket man hadde under okkupasjonen, mens 1947 er året man begynte å se en slutt på det norske landssvikoppjøret. Hele 88 prosent av alle landssviksakene i Norge var innen 1947 ferdigbehandlet, og mange hadde sonet ferdig dommer og betalt bøter og erstatning.²⁸⁸ I 1947

²⁸⁴ *Dagningen*, 18. desember. 1946.

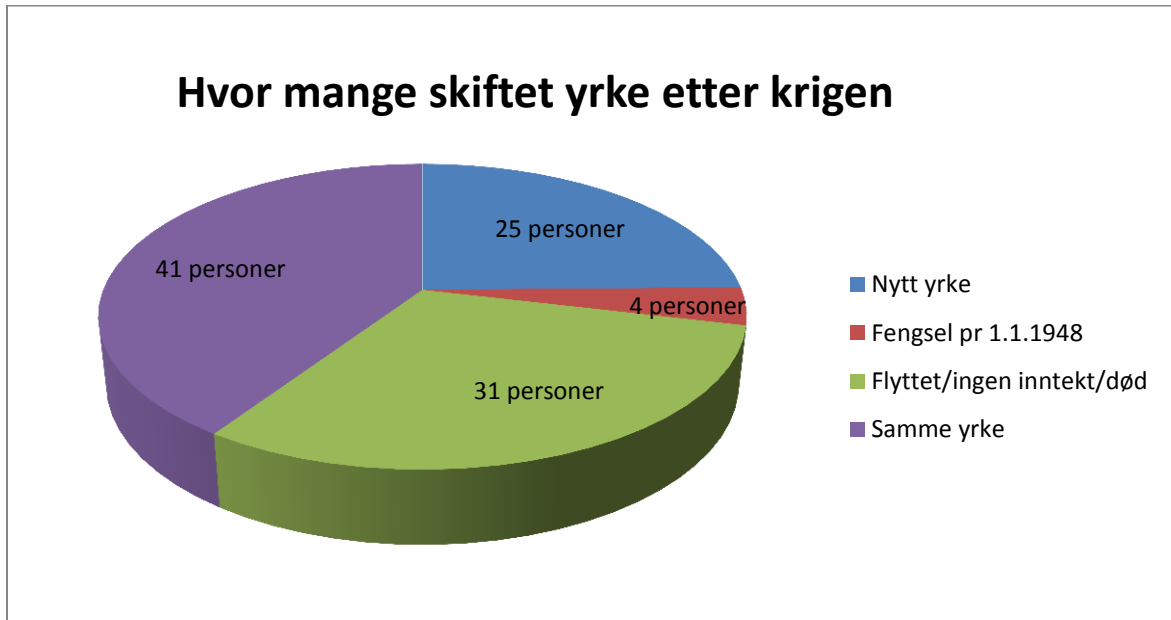
²⁸⁵ *Dagningen*, 18. oktober. 1946.

²⁸⁶ *Dagningen*, 13. april. 1946.

²⁸⁷ Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1948/49 – Ligningstallene for 1948/49 baserer seg på tall og info fra utgangen av 1947.

²⁸⁸ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 111.

hadde det norske folk fortsatt krigen friskt i minne, men både i Norge og i resten av verden begynte man nå å se framover. Benådningene var fortsatt en stund frem i tid, mange av dommene i landssviksakene gjorde seg fortsatt gjeldende og la for mange ofte premissene for relasjoner både privat og i arbeidslivet.

Figur 6.1

Figur 6.1 viser at 66 av de 101 tidligere NS-medlemmene som var registrert i Lom under krigen fortsatt bodde og jobbet i Lom i 1947, og at 41 fortsatt jobbet i samme yrke.²⁸⁹ Dette var stort sett gårdbrukere, gårdsarbeidere, husmenn, tjenerskap og håndverkere samt pensjonister og kårfolk. Men også tannlegen, bygdas veterinær, poståpneren og lensmannen var tilbake i sine tidligere yrker. 25 hadde byttet yrke, 4 sonet fortsatt sine frihetsstraffer, mens 31 tidligere NS-medlemmer enten hadde flyttet, hadde ingen inntekt eller var død.

Tidligere NS-medlem og herredskasserer i Dovre kommune under okkupasjonen, men hjemmehørende i Lom kommune, flyttet hjem til Lom (skatteklasse hjemmeværende barn). Han reduserte inntekten fra 4125 i 1943 til 1600 i 1947, en inntekt som mest sannsynlig kom fra arbeid hjemme på gården. To personer var NS-lærere i Lom under okkupasjonen. Ingen av de to jobbet som lærere i 1947. Den ene ble gårdbruker mens den andre jobbet som kontormedarbeider.

²⁸⁹ Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1948/49 - Linningen for 1948/49 er inntektstallene for året 1947 og formue per.1.1.1948.

Arbeidsledigheten i Lom kommune var per 31. desember 1946 på tre personer. Totalt i fylket var det på dette tidspunktet snakk om 222 arbeidsledige, men fordi man i fylket også hadde 253 ledige stillinger, omtalte *Dagningen* arbeidsmarkedet som «Inga arbeidsløyse i Oppland». Ved årsskiftet 1946/47 sonet fortsatt flere av bygdas NS-medlemmer sine frihetsstraffer, men mye tyder på at de aller fleste av de som ikke satt inne var i jobb.²⁹⁰

Kontorsjef Bakke i Oppland fylkesarbeidsnemnd uttalte til *Dagningen* 10. september 1948: «En har det bestemte inntrykk at tidligere NS-fanger stille og rolig har glidd inn i arbeidslivet igjen. [...] Det er nok først og fremst i de større byene der industrien dominerer at dette er et problem».²⁹¹ Dokumentene fra landssviksakene viser at bygdesamfunn forholdsvis tidlig var klare for å gi NS-medlemmer en ny sjanse, holdninger man så i flere bygder i Gudbrandsdalen.

Selv om fig. 6.1 viser at NS-medlemmene i Lom etter hvert kom seg tilbake i arbeidslivet uten de store konfliktene, skulle det gå lengre tid før de tidligere NS-medlemmene i Lom var fullt integrert i lokalsamfunnet. Høsten 1947 var det kommunevalg i Norge, et valgt der 94 av Lom kommunes 1910 stemmeberettigede var suspendert.²⁹² En gjennomgang av Lom herredsstyrets valg til forskjellige verv, nemder og styrer, viser at NS-medlemmene ble holdt utenom møterommene i kommunen i årene etter krigen, selv om på langt nær alle tidligere NS-medlemmer mistet sine politiske rettigheter. Først i mai 1948, tre år etter frigjøringen, innstilte formannskapet i kommunen tidligere NS-ligningssekretær Ragnvald H. Moe til stillingen som kontorist ved herredskontoret. Dette skjedde uten at stillingen ble offentlig utlyst.²⁹³ Moe var dømt for landssvik og tildelt et forelegg på 1500 kroner for medlemskap i NS.²⁹⁴ Han er, etter en tilfeldig gjennomgang av de forskjellige styrene og nemdene i Lom kommune, mest sannsynlig det eneste tidligere NS-medlemmet med et offentlig verv i etterkrigsårene i Lom kommune. Fra 8. mai 1950 fikk imidlertid landssvikdømte med mindre en ett års frihetsstraff tilbake sine politiske rettigheter, og juridisk ble de fleste igjen fullverdige medlemmer av samfunnet.²⁹⁵

I forbindelse med kommunevalget 8. oktober 1951 finnes det svært lite stoff i de to lokalavisene *Dagningen* og *Gudbrandsdølen* om det forestående valget i Lom. Aukrust har 4. oktober et innlegg i *Gudbrandsdølen*. 5. oktober får han svar på dette innlegget i *Dagningen*,

²⁹⁰ *Dagningen*, 10. januar 1947.

²⁹¹ *Dagningen*, 10. september 1948.

²⁹² *Dagningen*, 13. oktober 1947.

²⁹³ *Dagningen*, 7. mai 1948.

²⁹⁴ L-sak, Arn. 6544, Ragnvald H. Moe.

²⁹⁵ Andenæs, *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*, 250.

«Gamle Bismarck sa ein gong at det ingen gong blir loga så mykje som før eit val, under ein krig og etter ei jakt. Om det er sant veit vi ikkje, men jernkanslaren har i alle fall fått ein lærenem elev i Pål Aukrust. Det prover han sjølv i sin freistnad på å vinne makt og ære den 8. oktober».²⁹⁶ Forfatteren av svaret trekker her en link til Aukrusts fortid som NS-medlem, men ellers er det lite som tyder på at dette er et tema i valgkampen.

I dagene etter valget er det kun valgresultatet det står skrevet om i avisene. Der kan man lese at Arbeiderpartiet og Aukrusts parti Frie velgere begge fikk 12 mandater til herredsstyret.²⁹⁷ Det står ingen ting om Aukrusts fortid. At Aukrust blir gjenvalgt som ordfører i Lom kommune i kommunevalget 1951 blir *ikke* kommenterte i lokalavisene.

Resosialiseringen i et komparativ syn

De vest-europeiske landene Belgia, Nederland, Frankrike og Danmark hadde, som Norge, vært under tysk okkupasjon, og de hadde alle etter frigjøringen behov for et overgangsoppgjør lik det man opplevde i Norge. I Norge hadde man tidlig i planleggingen vært opptatt av å forhindre gatejustis og klarte stort sett å gjennomføre overgangsoppgjøret uten for mye uro, sammenlignet med andre land. I Frankrike opereres det med 10 000 lovløse drap, et høyt og omdiskutert tall.²⁹⁸ I Belgia og Nederland, som i Norge, ble medlemmene av nazistiske organisasjoner automatisk å betrakte som landssvikere. Ser man på statistikken, viser den at 2 prosent av Norges befolkning etter krigen ble straffedømt. I Belgia var tallene 1,2 og i Nederland 1 prosent.²⁹⁹ I tillegg definerte man etter krigen en ny type forbrytelse, unasjonalt holdning, som ofte ble straffet med tap av allmenn tillit, tilsvarende paragraf 10 i den provisoriske landssvikanordningen i Norge. I Frankrike betydde dette ikke bare utestengelse fra offentlige stillinger, men også fra ledene stillinger i halvoffentlig selskaper. Samtidig ble det nedlagt forbud mot å praktisere som jurist og lærer, et forbud man ikke hadde i Norge. I Belgia omfattet tap av allmenn tillitt all tap av politiske rettigheter, samt forbud mot å praktisere som lege, advokat, prest, journalist eller dommer. Ledende stillinger i organisasjoner ble utelukket. Tap av allmenn tillit i Belgia innebar på mange måter en statsborgerlig død.³⁰⁰ I Norge mistet mange mulighetene for å praktisere som både lege, lærer, prest og jurist umiddelbart etter frigjøringen, men i motsetning til i blant annet Belgia og

²⁹⁶ *Dagningen*, 5. oktober 1951.

²⁹⁷ *Dagningen*, 9. oktober 1951.

²⁹⁸ Elster, Jon, *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati*, 18.

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ *Ibid.*, 19.

Nederland, kom mange av dem tilbake i stillinger innenfor sin profesjon etter hvert som benådningene kom på slutten av 1940-tallet.³⁰¹

Tyskland opplevde en del av de samme problemstillingene knyttet til resosialiseringen etter krigen, men i Tyskland var det de fire stormaktene USA, Storbritannia, Sovjetunionen og Frankrike som gikk løs på opprydningen og den såkalt avnazifiseringen.³⁰²

Oppsummering

Norske myndigheter la stor vekt på at tidligere NS-medlemmer måtte tilbake i arbeid etter endt soning. Riksadvokat Arntzen understreket i en radiotale allerede høsten 1945 hvor viktig det var at tidligere NS-medlemmer ikke ble utestengt, fordi en slik utestengelse fort kunne føre til dannelse av samfunnsfiendtlige grupper.

Tap av ulike rettigheter påvirket i stor grad resosialiseringsprosessen for den enkelte. For de fleste ansatte i offentlige stillinger betydde en landssvikdom tap av muligheten til både å fortsette å jobbe i det offentlige og ansettelse i offentlige stillinger i fremtiden.

Arbeidsløsheten i Lom kommune var etter okkupasjonen tilnærmet lik null, og mange NS-medlemmer fortsatte i sine tidligere yrker eller fikk ny jobb i kommunen. Perioden med gjenopprettelsen av det sosiale felleskapet, som under og etter okkupasjonen var brutt, ble for mange en vanskelig tid med mobbing og ekskludering. Her var det store forskjeller fra sted til sted, men man vet i dag at særlig barn av både NS-folk, de såkalte tyskertøsene og deres tyskerunger i årene etter krigen opplevde mye vondt.

³⁰¹ Norge Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppgjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*, 427.

³⁰² Storeide, *Arven etter Hitler: Tysklands oppgjør med naziregimet*, 37.

7. Avslutning

I denne oppgaven har jeg gjennom landssviksaker, aviser og annet arkivmateriale prøvd å kartlegge hvilken posisjon Nasjonal Samling hadde i Lom under okkupasjonen og hvordan man løste overgangen fra partiets lokale førerprinsipper til norske demokrati. Jeg har også, så langt det lot seg gjøre, kartlagt resosialiseringen av bygdas NS-medlemmer med hensyn til arbeid, inntekt- og formuesforhold samt deltagelse i bygdas organisasjonsliv. Når jeg samler trådene og konkluderer, kan jeg si noe om særtrekkene ved Lom kommune i Gudbrandsdalen under og etter den tyske okkupasjonen, og hvordan disse bidro til gjenvalget av Paal O. Aukrust etter krigen som landets eneste tidligere NS- ordfører.

I bakgrunnskapitlene 2 og 3 gjør jeg rede for Nasjonal Samling i Gudbrandsdalen før og under den tyske okkupasjonen av Norge. Jeg gjennomgår rettsoppgjøret i Norge og de forskjellige grupperingene som ble rammet av oppgjøret. Fordi man i Norge valgte å straffeforfølge alle tidligere NS-medlemmer, fikk man et av de mest omfattende rettsoppgjørene i Europa etter krigen. Et rettsoppgjør som stemplet alle tidligere NS-medlemmer som landssvikere, et stempel de levde med resten av livet.

I kapittel 4 gjør jeg rede for hvordan Nasjonal Samling innførte sine førerprinsipper i Lom. Omorganiseringen av herredsstyret under de nye førerprinsippene medførte et helt nytt herredstyre. Samtlige medlemmer var plukket ut av den nyutnevnte NS-ordfører Paal Aukrust, og det nye herredsstyret besto av 40 prosent NS-medlemmer. Som ordfører fokuserte Aukrust på kommunens økonomiske situasjon, styringen av det interkommunale rutebilselskapet og etableringen av Lom og Sjøk realskule.

Jeg gjør også rede for den demografiske fordelingen av bygdas NS-medlemmer og presenterer de mest fremstående og aktive NS-representantene i Lom. Etter gjennomgang av alle de tidligere NS-medlemmenes landssviksaker konstaterer jeg i figur 4.1 at Nasjonal Samling i Lom hovedsakelig besto av menn født før 1920. Kun 11 % av bygdas NS-medlemmer var kvinner, et lavt tall sammenlignet med kvinneandelen på landsbasis, som var 35 prosent. Jeg har tidligere i oppgaven vist at NS-medlemskap for mange av kvinnene i Lom ofte hadde en sammenheng med familierelasjoner. Jeg presenterer ordfører Aukrust sammen med noen av Loms mest fremstående NS-medlemmer som lensmann Erik Haugen, lærerne Georg Sole og Torkjell Fjell, distriktsveterinær Ingvar Godal og tannlege Helge Methi.

I kapittel 5 ser jeg på rettsoppgjøret i Lom og hvordan de løste overgangen fra okkupasjon til demokrati i bygda. Samtlige av bygdas NS-medlemmer ble i løpet av de første ukene i mai 1945 tatt inn til avhør. NS-medlemmer som var mistenkt for grovere forbrytelser, som blant annet angiveri, donasjoner og personer med lokale NS-verv, ble samlet i nyopprettede interneringsleirer. Dette var et ledd i en overordnet plan for å hindre gatejustis. Dette ga samtidig myndighetene rom for å gjennomføre planlagte overgangsordninger, både politiske og juridiske.

Allerede 17. mai 1945 møttes et midlertidig herredsstyre i Lom kommune og tok de første viktige skritt mot gjeninnføringen av et demokratisk lokalstyre. Dette var i prinsippet et herredsstyre som var innsatt på samme måte som NS hadde innsatt sitt herredsstyre 1. januar 1941. En reell gjeninnføring av de demokratiske prinsipper i Lom kommune skjedde først ved kommunevalget høsten 1945. NS-medlemmer ansatt i offentlig sektor ble etter utarbeidede retningslinjer, som blant annet Tjenestemannsanordningen, suspendert fra stillingene sine umiddelbart etter frigjøringen, og mange av dem ble arrestert. Disse og andre landssvikmistenkte i bygda var også suspendert fra å delta i kommunevalget høsten 1945. Et valg som bekrefter overgangen fra Nasjonal Samlings lokale førerprinsipper til norsk demokrati.

Landssvikarkivet forteller at det på Lom lensmannskontor ble etterforsket 151 landssviksaker i løpet av det norske rettsoppgjøret. I innsamlingen av min empiri har jeg gjennomgått og analysert 101 av de 151 sakene. Gjennomgangen viser at 84 prosent ble straffefelt. De resterende NS-medlemmene fikk sine saker enten henlagt etter bevisets stilling eller unnlatt påtale. Av de 101 sakene var det 26 prosent som ble dømt til frihetsstraff, med straffer fra noen dager til 10 år.

Jeg viser også hvordan de tidligere NS-medlemmenes økonomiske situasjon ble etter krigen. Kartleggingen av inntekt- og formuesutviklingen til tidligere NS-medlemmer, fig. 5.2 og 5.3, viser at disse ikke fulgte utviklingen til resten av befolkningen. Allikevel er det tydelig at tidligere NS-medlemmer i Lom skal ha klart seg relativt bra økonomisk etter krigen.

I kapittel 6 skriver jeg om resosialiseringen av tidligere NS-medlemmer i Lom og om hvordan de kom seg tilbake i arbeid. Det kan se ut som at på tross av at tidligere NS-medlemmer var utestengt fra ulike verv og oppgaver i samfunnet, kom de stort sett raskt tilbake i arbeid og ble en del av det sosiale bygdesamfunnet etter okkupasjonen. Familiemedlemmer av tidligere NS-medlemmer i Lom fortsatte i sine verv, og en familietilknytning til NS ser ikke ut til å ha stått

i veien for slik deltakelse. Tidligere NS-medlemmer med landssvikdommer under ett års frihetsstraff fikk 8. mai 1950 tilbakeført sine politiske rettigheter og ble med dette igjen fullverdige borgere av Norge.

Forskjell mellom by og bygd

Det finnes lite forskning på de sosiale konsekvensene av det norske rettsoppgjøret. Men flere ting tyder på at det i Norge var en viss forskjell mellom det å være tidligere NS-medlem i by og bygd. 40 prosent av NS-barn som bodde i bygdene sier de har såre minner fra frigjøringsvåren 1945, mens så mye som 65 prosent av NS-barna i byene forteller det samme. Krigsbarnutvalget skrev i sin innstilling i 1945 at den fiendtlige stemningen til tyskerjentene og barna deres var større i byene enn i bygdene.

Borge hevder at de negative holdningene mot tyskerjentene og barna deres, som Krigsbarnutvalget så i lokalmiljøene, var holdninger man også kunne knytte til andre grupper landssvikere. Han mener det er naturlig å anta at folk hadde de samme negative holdningene mot også andre som under krigen hadde stått på feil side.³⁰³ Det blir derfor rimelig å anta, at for de fleste landssvikere og deres familier var det en lettere vei tilbake til arbeidsliv og resosialisering i bygda enn i byen.

Tidligere NS-medlem Sophie Hartmark Berge skriver om et særdeles vanskelig arbeidsmarked i Oslo etter krigen,³⁰⁴ en beskrivelse som stemmer med hva fullmektig Vold ved Oslo arbeidskontor uttalte til NTB høsten 1946, om hvor vanskelig det var å få tidligere NS-folk tilbake i arbeid i hovedstaden. I tillegg til et vanskelig arbeidsmarked, var det i Oslo i den første tiden etter frigjøringen mye fiendtlige holdninger rettet mot de man mistenkte for landssvik. Særlig kom dette fram ved at hjemmefronten arresterte flere hundre personer uten arrestordre, personer de antok var landssvikere. Disse ble i tillegg sittende uten siktelse av frykt for represalier fra arrestasjonspuljene.³⁰⁵ Hendelsen var en del av grunnlaget for at det i Stortingsmelding nr. 64 ble slått fast at det ikke var ro og orden over politiets arbeid i Oslo og omegn de første ukene etter frigjøringen.³⁰⁶

Hendelsene i Oslo står i sterk kontrast til det inntrykket jeg har av forholdene i Lom etter krigen. Jeg finner at kun noen få hendelser vedrørende tyskerjenter er nevnt, når jeg leser

³⁰³ Borge, «*De kalte oss naziungel*»: *Ns-barnas historie 1940-2002*, 106.

³⁰⁴ Anders Chr Gogstad, Ole Kristian Grimnes, og Kjartan Rødland, *Der veiene skiltes : Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?* (Bergen: Eide, 2005). 170-174.

³⁰⁵ Norge Justis- og politidepartementet, *Stortingsmelding nr.64, Angrepene på rettsoppgjøret med landssvikerne*, 1950.

³⁰⁶ *Ibid.*

lokalaviser og tidligere NS-medlemmers landssviksaker. Det jeg derimot finner i flere av landssviksakene, er støtteerklæringer fra sambygdingene uten tilknytning til NS, som mener tidligere NS-medlemmer må fritas fra straff. Dette gjaldt blant annet NS-ordfører Aukrust, NS-lensmann Haugen og distriktsveterinær Godal.

Lom ser ut til å ha vært et samfunn uten skarpe politiske fronter. Bygdas innbyggere synes å ha godtatt hverandres ulike politiske ståsted uten at det har forårsaket store konfrontasjoner. I tillegg til at mange bygder hadde en prosentvis høyere NS-andel enn byene, 22 av de 30 kommunene med høyest prosentvis NS-andel levde av landbruk, skogbruk og dyrehold,³⁰⁷ har motstandsbevegelsen i mange bygder vært lite synlig. I Lom var den organiserte motstandsavdelingen nærmest fraværende gjennom hele okkupasjonen, høsten 1944 var verken områdesjef eller gjemmesteder på plass.³⁰⁸ Fraværet av organisert motstand ser ut til å ha spilt en viktig rolle for de samfunn som unngikk store konfrontasjoner under og etter krigen, og et slikt fravær synes å ha vært en viktig faktor for at mange bygdesamfunn ikke ble polarisert på samme måte som byene ble.

Den tyske okkupasjonsmakten var også stort sett fraværende i Lom, og de lokale NS-medlemmene ble okkupasjonsmaktens representanter i bygda. Den forholdvis høye andelen NS-medlemmer representerte ikke den samme faren for lokalbefolkningen som den tyske okkupasjonsmakten gjorde i byene, hvor den hadde sine administrasjonssentre med hovedsete i Oslo. I byene var den tyske krigsmakten en del av gatebildet, med blant annet sjekkpunkter hvor befolkningen måtte identifisere seg.³⁰⁹ Slik ble det ikke bare flere møtepunkter mellom den tyske okkupasjonsmakten og nordmenn i byen enn i bygda, men disse møtepunktene tydeliggjorde også maktforholdet mellom nordmenn og tyskere. Dette, i tillegg til at det i byene var en organisert motstandsbevegelse, skapte et mer polarisert samfunn enn i bygda.

Ved stortingsvalget i 1945 fikk Norges Kommunistiske Parti (NKP) 11,9 prosent, et valgresultat som viser den største oppslutningen i partiets historie. Enda mer interessant for min problemstilling er resultatet i kommunevalget i Oslo samme høst, hvor NKP fikk hele 15,9 prosent av stemmene. NKP fikk ingen stemmer ved kommunevalgene i 1945, 1947 og 1951 i Lom kommune. NKPs suksess skyldes den økende industrialiseringen i og rundt byene som fant sted i Norge på denne tiden. Mange arbeidere med naturlig tilhørighet i Det Norske

³⁰⁷ Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 626-627.

³⁰⁸ Hovdhaugen, *Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945*, 114.

³⁰⁹ Ebba D. Drolshagen, *Den vennlige fienden*, (Oslo: Spartacus Forlag, 2012). 68-69; Ottar Samuelsen, *Det var her det skjedde*, (Lysaker: Dinamo Forlag, 2010).

Arbeiderparti (nå Arbeiderpartiet) sympatiserte etter hvert med NKP. Stor arbeidsløshet i årene før krigen førte til harde tider for mange, og flere ønsket andre og nye politiske tanker velkommen.

NKP og NS representerte hver sin motpol i det politiske bildet i Norge i årene rundt den tyske invasjonen av landet. Mens NKP samlet mange av de som ønsket endring i byen, fikk NS forholdsvis stor oppslutning rundt i bygdene. Det tradisjonelle bondesamfunnet og den hierarkiske sosiale struktur med store klasseskiller var en viktig faktor for Nasjonal Samlings oppslutning i bygde-Norge. I motsetning til i storbyenes moderne samfunn, der man opplevde at fabrikkene overtok som folks sentrale sosiale holdepunkt i en økende industrialisering, forble Lom et landsbrukssamfunn der bonden, familien og gårdene fortsatt var det sentrale sosiale holdepunktet. I et slikt tradisjonelt bondesamfunn slo kommunismens tankegang aldri rot.

Forskjeller i bygde-Norge

I artikkelen «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*:A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», skriver Hagtvet og Myklebust om hvordan lokale variasjoner var med på å påvirke bygdens forhold til NS og antall NS-medlemmer.³¹⁰ Som eksempel bruker forfatterne de to nabokommunene Tolga og Os i Østerdalen, to kommuner med likt utgangspunkt men med tydelig forskjellige okkupasjonshistorier. Tolga var landets tredje største NS-kommune med 8,7 prosent³¹¹ (Valle i Setesdal var først på lista med 11,9 prosent), mens nabokommunen Os var nesten uten NS-medlemmer.³¹² Eystein Eggen skriver i artikkelen «Norsk Nazisme» at en viktig faktor til den store NS-oppslutningen i Tolga var dikteren Ivar Sæther.³¹³ I forbindelse med 150 års-markeringen av hans fødsel skriver lokalavisen for Tolga, *Arbeidets Rett*, at forfatteren, bonden og politikeren Ivar Sæther var en omstridt mann med stor påvirkningskraft, og at han ofte ble omtalt som åndshøvding og dikterhøvding.³¹⁴ At det fantes slike markante skikkelser i

³¹⁰ Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*:A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 623.

³¹¹ Ibid., 627.

³¹² Ibid., 628.

³¹³ Eystein Eggen, «Norsk Nazisme», i *Samtiden* nr 7. 1979, 450.

³¹⁴ Ola Rye, «Omstridt forfatter skal markeres», *Arbeidets Rett*, 29.01.2014, http://www.rettten.no/lokale_nyheter/article7136286.ece, (oppsøkt 4.mai 2015).

lokalsamfunnet, mener Hagtvet og Myklebust var en viktig faktor for stor NS-oppslutning i bygda.³¹⁵

Lom kommune med sine 4 prosent ligger 25 prosent over landsgjennomsnittet, Dovre ligger øverst av kommunene i Gudbrandsdalen med 6,5 prosent og åtte av fjorten kommuner i Gudbrandsdalen ligger under landsgjennomsnittet på tre prosent. I Dovre kan det se ut som om det var tyskernes tilstedeværelse og de mange arbeidsplassene dette medførte for nordmenn, som var årsaken til den forholdsvis høye andelen NS-medlemmer i kommunen. I tillegg vil det være naturlig å se på den store NS-oppslutningen i Dovre under krigen som en forlengelse av den store NS-oppslutningen før krigen. I Lom kan det se ut som den forholdsvis høye andelen NS-medlemmer i stor grad skyldtes det faktum at flere av bygdas fremstående menn var NS-medlemmer. En situasjon som, ifølge Hagtvet og Myklebust, bidro til å legitimere NS-medlemskap og derfor med stor sannsynlighet bidro til økt oppslutning om NS i lokalmiljøet. Men valgresultatene fra stortingsvalget i 1933 viser at NS langt fra var noe nytt fenomen i Lom.

Få konflikter både under og etter okkupasjonen er et annet særtrekk i Lom kommune. En forholdsvis høy NS-medlemsmasse og en fraværende motstandsgruppe synes å ha vært med på å dempe polariseringen man først og fremst så i byene, men som også kunne være synlig i en del bygder. *Dagningen* oppsummerte sommeren 1945 følgende: «På Lom og Skjåk var det ikkje så kvass motstand mellom nazistar og nordmenn som ein kunne ynskja. Fronten var flytande. Ordføraren og lensmannen var sers rimelege». I domsavsigelsen til lensmann Haugen står det at motstanden mot NS var mindre i Lom enn i mange andre bygder i Gudbrandsdalen. En påstand som formannskapet i Lom kommune tilbakeviste i brev form, hvor de sier at det ikke var motstanden mot NS som var liten, men at lensmann Haugen greide å holde tyskernes innflytelse på en armlengdes avstand.

Ved kommunevalget høsten 1951 er det *Dagningens* uttalelser om Aukrust som «sers rimelege» folk synes å huske. Paal O. Aukrust var mannen som den NS-vennlige avisen *Folk og Land* omtalte som både *bondehøvding* og *bygdehøvding* da han døde i 1966, mannen som til tross for sine klare holdninger til Quisling og NS virker å ha fremstått som en samlende ordfører for hele bygda.³¹⁶ Følgene står om Aukrust i domsavsigelsen fra 1946: «Retten antyder at tiltalte har vært beveget av ønske om å gjøre det beste for bygden, og han har

³¹⁵ Hagtvet og Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945», 623.

³¹⁶ *Folk og Land*, Lørdag 21. januar 1967.

utvilsomt vært en meget bra ordfører for bygden og dens institusjoner i den forløpne tid».³¹⁷ Gudbrandsdal historielag skriver om Aukrust: «Det at han med ein bakgrunn som NS-ordfører vart vald att alt i 1951, viser at han hadde ein svært spesiell posisjon i Lom».³¹⁸ Det ser også ut som de fleste i Lom ser ut over NS-mannen og finner egenskaper som de verdsetter, på tross av de forbrytelser han begikk under krigen.

Konklusjon

Hvilken posisjon hadde Nasjonal Samling i Lom under krigen?

Nasjonal Samling i Lom hadde under okkupasjonen en oppslutning på 4 prosent, 25 prosent høyere enn landsgjennomsnittet. Flere høyt respekterte personer meldte seg tidlig inn i NS, noe som kan ha bidratt til det forholdsvis høye antall NS-medlemmer i kommunen. Det kan også se ut som at NS-medlemmer i Lom var en relativt sett integrert del av lokalsamfunnet. Dette, sammen med det nærmest totale fraværet av en motstandsbevegelse, bidro trolig til et forholdsvis konfliktfritt bygdesamfunn i Lom under krigen.

Hvordan løste man overgangen fra NS sine lokale førerprinsipper til norsk demokrati?

Umiddelbart etter krigens slutt ble NS-ordfører Aukrust avsatt sammen med andre i NS-posisjoner i bygda. Deler av det tidligere herredsstyret ble gjeninnsatt som et interimsstyre, og tidligere ordfører Bruøygard tok over etter Aukrust. Det første demokratiske kommunevalget fant sted høsten 1945, et valg de fleste tidligere NS-medlemmer ikke fikk delta i på grunn av suspensjon. De aller fleste tidligere NS-medlemmer fikk igjen retten til å stemme ved kommunevalget i 1951 etter tilbakeføringene av de politiske rettighetene 8.mai 1950.

Hvordan foregikk resosialiseringen av tidligere NS-medlemmer i Lom kommune etter krigens slutt?

Lom kommune synes å vært et samfunn uten store konflikter og med liten grad av polarisering. Tidligere NS-medlemmer i Lom kom raskt tilbake til arbeidslivet etter dom og eventuelt soning. Flere av dem gikk imidlertid tilbake til lavere stillinger enn det de hadde hatt ved krigens slutt. De få ekskluderingene som fant sted i kommunen var stort sett et resultat av anordninger fra sentrale myndigheter og rammet blant annet lærerne i bygda.

³¹⁷ L-sak, Anr. 6523, Paal O. Aukrust.

³¹⁸ Gudbrandsdalen Historielag, «Ymse glimt frå innhaldet i Årbok for 2006»

<http://www.gudbrandsdalhistorielag.no/dolaringen/aarboker/aarboken-2006>, (oppsøkt 4.mai 2015).

Lensmann Haugen var tilbake i stillingen som lensmann 1.juli 1949, etter å ha blitt frikjent i Høyesterett.

Hvordan var det mulig for Paal O. Aukrust å bli gjenvalgt etter krigen som landets eneste tidligere NS-ordfører?

8.mai 1950 fikk de fleste tidligere dømte NS-medlemmene tilbake sine politiske rettigheter. Med denne tilbakeføringen lå veien åpen for alle norske borgere med stemmerett til å stille til valg i kommunevalget i 1951. Slik kunne tidligere NS-ordfører Paal O. Aukrust stille til valg i et fritt og demokratisk Norge. Mange av hans sambygdingere synes å ha vært mer opptatt av hva han hadde gjort for bygda under okkupasjonen, enn at han hadde vært NS-ordfører. Selv om det også fantes de som ikke ønsket Aukrust tilbake, valgte et samlet herredsstyre Paal O. Aukrust som ny ordfører i 1951.

I tillegg til at mange mente Aukrust hadde gjort en god jobb for bygda som NS-ordfører under okkupasjonen, er det flere faktorer som gjorde et slikt gjenvalg mulig. Lom var et tradisjonelt bygdesamfunn med et sterkt sosialt hierarki og uten den polariseringen man fant i byene. Flere fremstående personer i bygda, som ordfører, lensmann, lærere og distriktsveterinær var NS-medlemmer, en situasjon som Hagtvet og Myklebust mener legitimerte NS-medlemskap og som trolig var en medvirkende årsak til Lom kommunes relativt høye andel NS-medlemmer. Med flere fremstående NS-medlemmer i bygda, noen av de også villige til å hjelpe sambygdingere i vanskelige situasjoner på tross av ulikt politisk ståsted under okkupasjonen, er det mulig at NS-medlemskap ble sett på som noe relativt ufarlig av deler av bygdefolket. En nærmest fraværende motstandsbevegelse og et totalt fravær av kommunistiske støttespillere var også medvirkende årsaker til at Lom var et bygdesamfunn uten skarpe fronter.

Bare moralske reservasjoner stod i veien for de fleste som ønsket seg tilbake i politiske posisjoner etter 8.mai 1950. Aukrust hadde ingen slike reservasjoner. Tvert imot mente han at han var uskyldig i de anklager han var dømt for i landssviksaken. Aukrusts egne holdninger og hans tilsynelatende store arbeidskapasitet, sammen med de særtrekk som preget Lom kommune under og etter krigen, gjorde at Paal O. Aukrust igjen ble ordfører i 1951.

Veien videre

Gjennom arbeidet med oppgaven har det kommet frem nye problemstillinger som innenfor rammen av dette prosjektet ikke har latt seg løse. Spesielt hadde det vært interessant å

kartlegge Nasjonal Samling i Oslo. Slik kunne man se på geografiske og demografiske forskjeller vedrørende resosialiseringen i et større bilde.

Behandlingen og resosialiseringen av de grupper i samfunnet som så langt har fått lite fokus i fortellingen om krigen i Norge, bør trekkes fram via ny forskning. Dette vil gi et sårt tiltrengt bidrag rundt det Ivo de Figueiredo har kalt det usynlige oppgjøret. Dette vil også bidra til å skape ny åpenhet rundt hendelser som så langt har vært forbundet med skam, sorg eller sinne. Slik forskning vil gjøre det enklere å skille de forskjellige gruppene av NS-medlemmer, og på den måten nyansere bildet av NS-folk, og det vil belyse en mulig urimelig behandling av utsatte grupper, som for eksempel NS-barn, tyskerjenter og tyskerunger.

Noen avsluttende tanker

Mitt syn på passivt medlemskap i NS har gjennom prosjektet forandret seg vesentlig. Fra å se på dette som noe relativt uskyldig, forstår jeg nå bedre behovet for å stille de alle for retten. Uten alle de som turte å stå imot Nasjonal Samling hadde norsk okkupasjonshistorie vært en helt annen. Bare ved å ta et oppgjør med alle de som sviktet, kunne landet tillate seg å se fremover. Samtidig har arbeidet med denne oppgaven vist meg at NS-medlemmer i viktige posisjoner i et bygdesamfunn i noen tilfelle medvirket til å gjøre livet enklere – og kanskje bedre for bygdefolket enn om disse posisjonene var besatt av tyske nazister.

Kilder og litteratur

Aviser og tidsskrift

Arbeidets Rett, nettutgave, http://www.rekken.no/lokale_nyheter/article7136286.ece
(oppsøkt 4.mai 2015).

Dagningen, 23.januar 1939, 16.mai 1945 - 16.oktober 1951.

Gudbrandsdølen, 24.desember 1941 – 10. januar 1942, 1.september 1951 – 16.oktober 1951.

GudbrandsdølenDagningen (GD), 20.07.2013.

Historisk tidsskrift, nr.1/2015, bind 94.

Laagen, 10.10.1940 og 29.3.1941.

Lillehammer Byavis, nettutgave, <http://www.byavis.no/index.php/byhistorie/6090-boom-i-byggebransjen> (oppsøkt 10.12.14).

Samtiden, nr.7/1979.

Skriftserien ved Høyskolen i Harstad, 1997.

Sosiologisk Tidsskrift, nr.3/09.

Syn og Segn, nr.1/1997 og nr.4/2007.

Arkivmateriale

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1944/45.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1945/46.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1946/47.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1947/48.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1948/49.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1949/50.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes ligningsbok for skatteåret 1950/51.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes skolestyreprotokoll 1934-1947.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes skolestyreprotokoll 1947-1964.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes herredstingsprotokoll 1937-1942.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes herredstingsprotokoll 1942-1948.

Oppland fylkesarkiv, Lom kommunes herredstingsprotokoll 1948 – 1954.

Landssviksaker

Gudbrandsdal politikammer

- Anr. 3014 – Sigurd Magnus Mytting
- Anr. 5121 – Egil Brenne
- Anr. 6501 – Kjartan Holø
- Anr. 6503 – John Gran
- Anr. 6504 – Ingvar Godal
- Anr. 6508 – Georg K. Sole
- Anr. 6509 – Frantz Bjørn Wentzel
- Anr. 6510 – Hans Frisvold
- Anr. 6511 – Asbjørn Solberg
- Anr. 6512 – Tore Juland
- Anr. 6514 – Sylfest Barlund
- Anr. 6515 – Oddvar Aukrust
- Anr. 6516 – Torgrim Brenna
- Anr. 6517 – Sverre Brenna
- Anr. 6518 – Haakon Odde
- Anr. 6519 – Pål Rolfsen Frisvold Blaker
- Anr. 6521 – Hans Nerjordet
- Anr. 6522 – Eiliv Brenna
- Anr. 6523 – Paal Aukrust
- Anr. 6524 – Kolbjørn Thorleif Grindvold

- Anr. 6525 – Per Gaupar
- Anr. 6526 – Torgeir Holø
- Anr. 6527 – Rolf Hansen Frisvold
- Anr. 6529 – Hans Skjæsar
- Anr. 6530 – Harald Gran
- Anr. 6532 – Rønnaug Frisvold
- Anr. 6534 – Sigurd Synstnes
- Anr. 6535 – Ole Sveen
- Anr. 6537 – Peder Rusten
- Anr. 6538 – Jo Rasmussen Rust
- Anr. 6539 – Rasmus Rust
- Anr. 6540 – Lars Runningen
- Anr. 6541 – Kristen Runningen
- Anr. 6543 – Paul Mork
- Anr. 6544 – Ragnvald Moe
- Anr. 6545 – Helge Gunnar Methi
- Anr. 6546 – Erling Lyngved
- Anr. 6548 – Ola Kolden
- Anr. 6549 – Kristian Kjæstad
- Anr. 6550 – Arne Kroken
- Anr. 6551 – Andreas Holø
- Anr. 6553 – Sigmund Hidem
- Anr. 6554 – Henning Garmo
- Anr. 6555 – Syver Joten
- Anr. 6556 – Torgeir Nerjordet
- Anr. 6557 – Anders og Kristen Brimi
- Anr. 6559 – Tore Borgen
- Anr. 6561 – Ola N. Lunna
- Anr. 6563 – Erik Sølfestsen Haugen
- Anr. 6564 – Håkon K. Kjøk
- Anr. 6565 – Torgeir Kvandalvoll
- Anr. 6567 – Brit Holø

- Anr. 6568 – Trygve Holø
- Anr. 6569 – Erling Brenna
- Anr. 6570 – Torlaug Aukrust
- Anr. 6571 – Eli Brenna
- Anr. 6573 – Ola Øyjordet
- Anr. 6574 – Eva Margrete Wenzel
- Anr. 6575 – Ottar Tegien
- Anr. 6576 – Magne Teigen
- Anr. 6577 – Einar Teigen
- Anr. 6578 – Per Bø
- Anr. 6579 – Tor Bø
- Anr. 6580 – Kristian Brimi Ekle
- Anr. 6581 – Nils Bergheim
- Anr. 6582 – Rolf S. Blakar
- Anr. 6583 – Gunvor Brenna
- Anr. 6584 – Kristoffer Botten
- Anr. 6585 – Halfdan Dalen
- Anr. 6586 – Erik Enersvold
- Anr. 6587 – Anton Fjellstad
- Anr. 6588 – Rudolf Frisvold
- Anr. 6589 – Gunnar Frisvold
- Anr. 6592 – Pål P. Frisvold
- Anr. 6593 – Solveig Frisvold
- Anr. 6594 – Torkjell Fjell
- Anr. 6595 – Odd Sulheim Grindvold
- Anr. 6596 – Christian Grindvold
- Anr. 6597 – Hans Graffer
- Anr. 6598 – Eiliv Gran
- Anr. 6599 – Ragnhild Garmo
- Anr. 6600 – Ragnhild Gaupar
- Anr. 6601 – Syver Garmo
- Anr. 6609 – Syver Heggero

- Anr. 6612 – Lars Frisvold
- Anr. 6613 – Iver Kolden
- Anr. 6614 – Lars Sulheim
- Anr. 6617 – Halvard Runningen
- Anr. 6618 – Tor B. Aukrust
- Anr. 6620 – Asmund Haug
- Anr. 6623 – Iver Frisvold
- Anr. 6624 – Lars Hermann Holø
- Anr. 6627 – Kristian Garmo
- Anr. 6629 – Gudmund Runningen
- Anr. 6633 – Ola Moløkken
- Anr. 6635 – Harald Øverli
- Anr. 6646 – Jon Stamstadbakken
- Anr. 6650 – Torbjørn Fjelstad
- Anr. 6651 – Gunhild Frisvold

Breitveit fengsel

- L-sak 156 1947/48 - Magnhild Aukrust

Hamar politikammer

- Forlegg 688 – Gudrun Erland

Haugesund politikammer

- Anr. 452/45 – Ingeborg Emilie Ekle

Oslo politikammer

- Dom 1205 – Arne Kroken

Trykte kilder

Aukrust, Paal O. *Sjølvbiografi og kommunalsoge*. Lillehammer, 1966.

Justis- og politidepartementet

Justis- og politidepartementet, *Stortingsmelding nr.64, Angrepene på rettsoppjøret med landssvikerne*. 1950.

Justis- og politidepartementet, *Om landssvikoppjøret: Innstillingen fra et utvalg nedsatt for å skaffe tilveie materiale til en innberetning fra Justisdepartementet til Stortinget*.

Utvalget oppnevnt 22. Desember 1955, innstilling avgitt 11. Januar 1962, Oslo: Departementet, 1962.

Justis- og politidepartementet, *Innstilling fra undersøkelseskommissjonen av 1945*. Oslo: Familieforlaget, 2010.

Statistisk sentralbyrå

NOS X. 96: Skolestatistikk 1942-1943,

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_x_096.pdf (oppsøkt 15.februar 2015).

NOS X. 098: Skattestatistikken for budsjettåret 1944/45,

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_x_091.pdf (oppsøkt 15.februar 2015).

NOS X. 133: Kommunevalgene og ordførervalgene 1945,

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_x_133.pdf (oppsøkt 06.januar 2015).

NOS XI. 048: Skattestatistikken for budsjettåret 1948/49,

http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_xi_048.pdf (oppsøkt 15.februar 2015).

NOS XI. 072: Skattestatistikken for budsjettåret 1949/50,

http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_xi_072.pdf (oppsøkt 15.februar 2015).

Økonomiske analyser nr. 6/2008,

https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_200806/skoglund.pdf (oppsøkt 15.februar 2015).

Internettkilder

Globalresearch.ca. «Winston Churchill's Secret Poison Gas Memo» (2004),

<http://www.globalresearch.ca/articles/CHU407A.html> (oppsøkt 2.juni 2014).

Gudbrandsdalen Krigsminnesamling. «Gudbrandsdalen Krigsminnesamling Kvam»,

<http://www.krigsminne.no/> (besøkt 12.november 11.2014).

Historylearningsite.co.uk. «David Lloyd George» (2014),

http://www.historylearningsite.co.uk/david_lloyd_george.htm (oppsøkt 1.juni 2014).

HL-senteret. «Josef Terboven – leder av den tyske okkupasjonen av Norge» (2013),
<http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/bakgrunn/aktorer/josef-terboven-leder-av-den-tyske-okkupasjonen-av-norge.html> (oppsøkt 16.januar 2015).

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS, «Valgprogrammet til Norges Kommunistiske Parti 1933»
<http://www.nsd.uib.no/polsys/data/parti/partidokumentarkivet/?q=nkp&rows=10&fq=aarstall:1933> (oppsøkt 1.mars 2015).

Store norske leksikon, snl.no

Store norske leksikon, «Administrasjonsrådet», <http://snl.no/Administrasjonsr%C3%A5det>,
(oppsøkt 16.januar 2015).

Store Norske Leksikon, «David Lloyd George», http://snl.no/David_Lloyd_George
(oppsøkt 18.mai 2014).

Store norske leksikon, «den norske legion», https://snl.no/Den_Norske_legion,
(oppsøkt 28.mars 2015).

Store norske leksikon, «Kvinneres rettigheter I Norge fra 1913 til 1940»,
https://snl.no/Kvinneres_rettigheter_i_Norge_fra_1913_til_1940
(oppsøkt 1.mars 2015).

Store norske leksikon, «lanssviklovgivningen», <https://snl.no/landssviklovgivningen>,
(oppsøkt 16.februar 2015).

Store norske leksikon, «sonofrene», https://snl.no/sonofrene_i_Tr%C3%B8ndelag,
(oppsøkt 22.april 2015).

Brev

Landssvikarkivet – brev fra arkivar datert 09. mars 2015.

Litteraturliste

- Aarnes, Helle. *Tyskerjentene : Historiene vi aldri ble fortalt*. Oslo: Gyldendal, 2009.
- Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret: Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Tano Aschehoug, 1998.
- Andreassen, Bård-Anders og Elin Skaar. *Forsoning eller rettferdighet?: Om beskyttelse av menneskerettighetene gjennom sannhetskommisjoner og rettstribunaler*. Oslo: Cappelen akademisk, 1998.
- Arneberg, Sven T. og Kristian Hosar. *Vi dro mot nord: Felttoget i Norge i april 1940, skildret av tyske soldater og offiserer: (Oslo, Østfold, Akershus, Hedmark, Oppland, Møre Og Romsdal)*. Oslo: Aventura, 1989.
- Birkemo, Asbjørn. *Kampen om kateteret: Skolepolitikk og pedagogikk i Norge 1940-1945*. Oslo: Unipub forlag, 2000.
- Borge, Baard H. *"De kalte oss naziengel": Ns-barnas historie 1940-2002*. Oslo: Samlaget, 2002.
- Bruknapp, Dag O. «Ideene splitter partiet: Rasespørsmålets betydning i NS`s utvikling». I *Fra idé til dom: Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Redigert av Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, 9-47. Bergen: Universitetsforlaget, 1976.
- Bue, Svein. «Det økonomiske oppgjøret». I *Et rettferdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, 160-192. Oslo: Pax Forlag AS, 2004.
- Corell, Synne. *Krigens ettertid: Okkupasjonshistorien i norske historiebøker*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2010.
- Dahl, Hans Fredrik. *Quisling: En Norsk Tragedie*. Oslo: Aschehoug, 2012.

- Dahl, Hans Fredrik. «Innledning: Oppgjøret som rystet Norge». I *Et rettferdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Redigert av Hans Fredrik Dahl og Øystein Sørensen, og 9-29. Oslo: Pax Forlag AS, 2004.
- Dahl, Hans Fredrik og Øystein Sørensen, «Et parti av lovbrøtere». I *Et rettferdig oppgjør?: Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*, redigerte av Øystein Sørensen og Hans Fredrik Dahl, 87-117. Oslo: Pax, 2004, 100.
- Dahl, Hans Fredrik, Guri Hjeltnes, Berit Nøkleby, Nils Johan Ringdal og Øystein Sørensen. *Norsk Krigsleksikon 1940-45*. Oslo: Cappelen, 1995.
- Drolshagen, Ebba D. *Den vennlige fienden*. Oslo: Spartacus Forlag, 2012.
- Elster, Jon, *Oppgjøret med fortiden: Internasjonalt perspektiv på overgangen til demokrati*. Oslo: Pax, 2004.
- Eik, Jarl og Stein Uglevik Larsen, «Taushet og dobbelt taushet. NS-barns oppvekst etter krigen». I *Krigens kjølevann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, 255-273. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Emberland, Terje og Matthew Kott. *Himmlers Norge: Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug, 2013.
- Figueiredo, Ivo de og Hans Olaf Brevig. *Den Norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940*. Oslo: Pax, 2002.
- Flo, Yngve. *Statens mann, fylkets mann: Norsk amtmanns- og fylkesmannshistorie 1814-2014*. Bergen: Fagbokforlaget, 2014.
- Furre, Berge. *Norsk historie 1914-2000: Industrisamfunnet - frå vokstervisse til framtidstvil*. Vol. B. 6, Oslo: Samlaget, 2000.

- Gogstad, Anders Chr, Ole Kristian Grimnes, og Kjartan Rødland. *Der veiene skiltes: Hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?.* Bergen: Eide forlag, 2005.
- Grimnes, Ole Kristian. «Fra krig til fred». I *Danske tilstande, norske tilstande: Forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45*. Redigert av Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale, 259-281. København: Gyldendal, 2010.
- Grytten, Ola Honningdal. «En empirisk analyse av det norske arbeidsmarked 1918-1939: arbeidsledigheten i Norge i internasjonalt perspektiv». Doktoravhandling, Norges handelshøyskole, 1994.
- Hagen, Ingerid. *Oppgjørets Time: Om Landssvikoppgjørets Skyggesider*. Oslo: Spartacus, 2009.
- Hagtvet, Bernt og Jan Petter Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945». I *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvet, 621-650. Bergen: Universitetsforlaget, 1980.
- Hauge, Jens Chr. *Frigjøringen*. Oslo: Gyldendal, 2005.
- Hovdhaugen, Einar, *Gudbrandsdalen gjennom krigsåra 1940-1945*. Otta: Gudbrandsdal historielag, 1950.
- Hudson, Pat. *History by Numbers: An Introduction to Quantitative Techniques*. London: Arnold, 2000.
- Høidal, Oddvar. *Quisling: En studie i landssvik*. Oslo: Orion, 2002.
- Kroglund, Nina Drolsum. *Hitlers norske hjelpere*. Oslo: Historie & kultur, 2012.
- Lange, Even. *Samling om felles mål: 1935-1970*. Vol. B. 11, Oslo: Aschehoug, 2005.

- Larsen, Stein Ugelvik. «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933-1945: An Analysis of Membership Data». I *Who Were the Fascists: Social Roots of European Fascism*. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Jan Petter Myklebust og Bernt Hagtvat, 595-620. Bergen: Universitetsforlaget, 1980.
- Lunde, Jon Vegard «*Det var ei rar tid*»: *Hjemmfronten i Gudbrandsdalen 1040-45*. Otta: Jon Vegard Lunde presseservice, 1982.
- Lundeby, Einar. *De norske lærernes kamp i 1942*. Oslo: Lærerlaget, 1992.
- Lorentzen, Svein. «Norsk lokalforvaltning under førerprinsippet: Okkupasjonstidens kommunale nyordning 1940-1945». I *Fra idé til dom: Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*. Redigert av Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, 128-154. Bergen: Universitetsforlaget, 1976.
- Moren, Gudmund. «Nasjonal Samling i Dovre 1933-45: Styrke og stagnasjon». Hovedoppgave i historie, Høgskolen i Lillehammer, 2004.
- Nielsen, May-Brith Ohman. *Etter 1914*. Vol. B. 4, Oslo: Aschehoug, 2011.
- Nøkleby, Berit og Sissel Falck. *Josef Terboven: Hitlers mann i Norge*. Oslo: Gyldendal, 2008.
- Olsen, Kåre. «Da freden brøt løs: Norske myndigheters behandling av tyskerjenter». I *Krigens kjølevann: Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, 275-295. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- Olden, Asgeir. *Fødd skuldig*. Oslo: Det norske samlag, 1998.
- Olstad, Ivar. «Nyordningen av det kommunale styresettet 1940-41: Oppland Fylke». Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1969.
- Olstad, Kristian Walberg, «Historisk åpenhet». I *Historieformidling*, Serie Nr 2/2014. Universitetet i Oslo, IAKH.

- Ottosen, Rune, «Norsk presse i det okkupert Norge 1940-1945»,
<https://oda.hio.no/jspui/bitstream/10642/624/3/521624post.pdf> (oppsøkt 5.mai 2015).
- Rees, Laurence. *Bak lukkede dører: Stalin, nazistene og vesten*. Oslo: Schibsted, 2009.
- Ringdal, Nils Johan. *Mellom barken og veden: Politiet under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug, 1987.
- Røhr, Anders og Edvard Bull. *Norgeshistorien etter 1945*. 2. utg. Oslo: Cappelen, 1990.
- Samuelsen, Ottar. *Det var her det skjedde*. Lysaker: Dinamo Forlag, 2010.
- Sivertsen, Aage Georg. *9. April 1940: Et historisk bedrag*. Oslo: Kagge, 2014.
- Skogen, Elisabeth. *Aldri tilbake*. Oslo: Aschehoug, 1982.
- Storaas, Thorleif. *Oslo-skolens historie på 1900-tallet: Nasjonale føringer og kommunale initiativ*. Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2011.
- Storeide, Anette. *Arven etter Hitler: Tysklands oppgjør med naziregimet*. Oslo: Gyldendal, 2010.
- Sæther, Vegard. *En av oss: Norske frontkjempere i krig og fred*. Oslo: Cappelen Damm, 2010.
- Tamm, Ditlev, «Retsopgøret i Danmark». I *Danske tilstande, Norske tilstande: Forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45*. Redigert av Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale, 342-356. København: Gyldendal, 2010.
- Wiesener, Albert. *Seierherrens Justis*. Oslo: Dreyer, 1964.
- Wrigley, Chris. *Winston Churchill: A Biographical Companion*. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2002.

Øksnevad, Toralv. *Det lå i luften*. Oslo: Aschehoug, 1946.

Østerberg, Dag. *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Sosiologiens nøkkelbegreper. 7. utg. Oslo: Cappelen Damm akademisk, 2012.

Vedlegg 1 – Nasjonal Samlings partiprogram

Nasjonal Samlings Partiprogram

=====

Nasjonal Samlings mål er:

Nasjonal enhet uten klassemotsetninger og partier, et solidarisk norsk folkesamfund bygget opp organisk på yrkeslivets grunn, med et sterkt og stødig styre: Et faglig folkestyre.

Ut fra dette grunnsyn vil bevegelsen gjennomføre følgende:

PROGRAM

I. STATEN OG SAMFUNNET

1. En handlekraftig nasjonal riksregjering uavhengig av partipolitikk.

2. Nasjonens kultur- og næringsliv organiseres i selvstyrende legalisterte yrkeslag (laug) som danner bindeledd mellom den enkelte og staten, under statens kontroll. Et riksting av yrkeslagene organiseres og gis innflytelse på rikets styre.

3. Statsforvaltningen rasjonaliseres med sterk øking av fagkyndiges innflytelse, av den enkelte embeds- og tjenestemanns personlige ansvar og myndighet, og med skarpt skille mellom den alminnelige forvaltning og statens forretningsdrift.

4. Det kommunale selvstyre omlegges og kommunene undergis effektiv statskontroll. Fylkesmennenes stilling som organ for regjeringsmakten styrkes. Grundig opprydding i de kommunale gjeldsforhold. Skarpt skille mellom staten og kommunenes oppgaver og ansvar.

5. Lov og rett håndheves uavkortet. Staten overtar alt politi. Korrupsjon og uhederlighet bekjempes strengt. Det skapes vyrndad for domstolene. Legfolks deltagelse i rettsavgjørelser innskrenkes. Kriminalreform og mer nasjonal sivilrett.

6. Det offentlige finanser ordnes, etter en flerårig finansplan med streng økonomi og minst mulig trykk på arbeidslivet. Samskatt innføres, og skattene bringes etter hvert ned på et rimelig nivå, ens for hele riket. Bundne utgifter løses.

7. Frivillig arbeidstjeneste innføres for all frisk ungdom for å styrke solidaritetsfølelsen og som et ledd i arbeidet for å bygge landet.

II. ARBEIDSLIVET

8. Rett og plikt til arbeid for enhver. Ethvert ærlig arbeid skal

aktes, enten det er kroppsarbeid eller åndsarbeid.

9. Den enkeltes tiltak og eiendomsrett trygges innenfor rammene av en planøkonomisk ordning av produksjon og omsetning med full utnyttelse av landets muligheter. Stat og kommuner skal ikke drive næringsvirksomhet, hvor ikke sterke samfunnsmessige hensyn krever dete. Kooperasjon skal være upolitisk.

10. Tidsmessig utbygging av samferdselsmidlene til lands, til sjøs og i luften, og av våre farvann, under størst mulig bruk av private tilbud.

11. Lockout og streik forbys. En arbeidets lov fastsetter arbeidsgivernes og lønnsinntagernes rettigheter og plikter, deres innbyrdes samarbeid og bestemmer hvorledes interessetvister i arbeidslivet skal avgjøres. For å verne bedriftene og deres funksjonærer og arbeidere mot misbruk, endres også børs- og aksjelovene, og ledelsens personlige ansvar skjerpes.

12. Arbeidsløshet bringes til opphør med alle gagnlige midler etter en landsomfattende arbeidsplan. Arbeidstiden og arbeidernes antall reguleres i samhøve med teknikkens utvikling så all ungdom kan komme i arbeid. Det tilgjengelige arbeid påsees fordelt rimelig og rettferdig; misbruk med dobbeltstillinger og med ansettelse ved bekjentskaper hindres.

Forsorgsordningen legges om som et ledd i en samlet planmessig sosialreform. Arbeidsføre skal ikke ha bidrag, men skaffes arbeid.

13. Et rasjonalt pengesystem med fast pengeverdi på nivå som landets næringsliv er tjent med.

14. Bankvesenet omordnes og sentraliseres. Kredittgivningen skal tilgodese næringslivet over det hele land og like meget de små næringsdrivende som de store. Kapitalen skal tjene arbeidslivet.

Rentebyrden lettes. Skadelig spekulasjon og urimelig arbeidsfri inntekt hindres. Spareinnskudd og alders- og livstrygd sikres.

15. En nasjonal bondepolitikk som trygger en fri, selveiende bonde- og smådyrbrukerstand, sikrer landets matforsyning og letter nydyrking og bureising. Gjeldsopphør og regulering av beskatning, tollavgifter, markeder og priser så landbruket blir lønnsomt.

16. Skogsaken fremmes i stor målestokk. Skogrekruttskoler. Skogens avkastning økes ved rasjonelle bruksmåter og ved kultur- og veiarbeider som som samtidig gir jevnt arbeid året rundt for skogsarbeiderne. Disses kår skal bedres, deres adgang til å bli selveire lettes.

17. Fiskere støttes ved hjelp til organisert samdrift, ved arbeid for bedre fiskeprodukter, bedre organisert utførsel, øket innenlandsk omsetning, modernisering av oppbevaringsmåte og transport, samt gjeldsordninger og lettet overgang for fiskere til jordbruk. Vaktholdet mot fremmede trålere gjøres effektivt.

18. Energisk opphjelp av håndverk, hjemmeindustri og småbedrifter.

III. INDIVIDET, SLEKTEN OG FOLKEHELSEN

19. Den enkeltes ansvar for å berge seg selv skjerpes. Enhver søkes stilt på den plass hvor han best kan nytte sine evner og krefter til det heles vel.

20. Familien og hjemmet vernes. Vyrnaden for kvinnens virke i hjemmet og for morskallet høynes. Politisk, rettslig og yrkesmessig likestilling mellom mann og kvinne. Barnetrygd gjennomføres og folketrygd for gamle og uføre.

21. Folkehelsen styrkes ved bedre hygiene og bedre boligforhold, ved å motarbeide alkoholmisbruk og opphjelpe sunn folkeidrett. Vern om folke-ätten; vaneforbrytere, sinnsyke og arvelige belastede personer, som etter sakkyndiges mening ikke kan få sunde barn, berøves forplantningsevnen. Strengere kontroll med utlendingers oppholdstillatelse og innvandring.

IV. SKOLE OG ÅNDSLIV

22. Kristendommens grunnverdier vernes.

23. Bedre skoleutdannelse på kortere tid med større vekt på karakterdannelse, samfunnsånd, kroppsutvikling og det praktiske livet. En samlet skoleplan med spesialisering etter den enkelte elevs anlegg og fremtidsplaner, og etter samfunnets behov.

Ved stipendier bekoster staten den høyereutdannelse av særlig begavet ungdom. Forskningsinstitutter og fagskolerutbygges.

24. Fritt åndsliv med organisert selvstyre under statens tilsyn og kontinuerlig økonomisk støtte.

25. Presse, teater, kringkasting, film og andre kulturformidlere skal fremme nasjonens interesser. Samfunnsfiendtlig propaganda og utbredelse av klassehat forbyes.

V. FORSVARET OG UTENRIKSPOLITIKKEN

27. Forsvaret styrkes, særlig sjø- og luftforsvaret. Hær, flåte og luftvern organiseres til sterkt samarbeid.

28. Utenrikstjenesten gjøres praktisk og effektiv. Det stakes opp

klare linjer for en målbevisst nasjonal handels- og utenrikspolitikk.

29. Handelspolitikken skal især arbeide for å skaffe folkehusoppholdet fast grunn og for å holde oppe utførsel og skipsfart. Varer som kan frembringes forsvarlig og tilstrekkelig innenlands, skal ikke hentes utenfra. Utenom denne selvberging arbeides for økt varebytte med andre land, om nødvendig på grunnlag av gjensidighet.

Norske tiltak i fremmede land skal ha aktiv og målbevisst politisk støtte. Norges interesser i polarstrøkene hevdes våkent og sterkt.

30. Utenrikspolitikken skal søke tilknytning til rase-, kultur- og interessebeslektede folk ferden over for særlig på denne fellesgrunn å gjøre vår innsats i folkenes verdensfellesskap.

Overalt må gjelde at hensynet til hele landet går foran enkeltpersoner, partiers og landsdelers særinteresser. Egennytte gjennom folkenytte.

VI ER ET RIKE. VI SKAL BLI ET FOLK.

Dette Nasjonal Samlings program er fremlagt på NS's Landsting og godtatt av rådet 28.-29. januar 1934, samt stadfestet av undertegnede partifører 15. februar 1934, etter at hensyn er tatt til fremkomne bemerkninger.

Vidkun Quisling

Kilde: Andenæs, Johs. *Det vanskelige oppgjøret: rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug, 1998.

Vedlegg 2 - Liste over de 25 største NS-kommunene i Norge

	Kommune	Fylke	Medlemmer i %
1.	Valle	Aust-Agder	11.9%
2.	Finsland	Vest-Agder	8.5%
3.	Tolga	Hedmark	8.2%
4.	Levanger	Nord-Trøndelag	7.1%
5.	Aurskog	Akershus	7.0%
6.	Åsgårdstrand	Vestfold	6.8%
7.	Haltdalen	Sør-Trøndelag	6.7%
8.	Torpa	Oppland	6.6%
9.	Hølen	Akershus	6.6%
10.	Dovre	Oppland	6.5%
11.	Beitstad	Nord-Trøndelag	6.5%
12.	Øvre Rendal	Hedmark	6.2%
13.	Hovin	Telemark	5.7%
14.	Kongsvinger	Hedmark	5.6%
15.	Mysen	Østfold	5.5%
16.	Skatval	Nord-Trøndelag	5.4%
17.	Drøbak	Akershus	5.0%
18.	Hyllestad	Aust-Agder	5.0%
19.	Brønnøysund	Nordland	5.0%
20.	Rakkestad	Østfold	4.9%
21.	Mo i Rana	Nordland	4.9%
22.	Nordre Land	Oppland	4.8%
23.	Krødsherad	Buskerud	4.8%
24.	Åmot	Hedmark	4.6%
25.	Blaker	Akershus	4.6%
26.	Trysil	Hedmark	4.6%

Kilde: Bernt Hagtvet og Jan Petter Myklebust, «Regional Contrasts in the Membership Base of the Nasjonal Samling*: A Study of the Political Ecology of Norwegian Fascism 1933-1945». I *Who were the fascists: Social Roots of European Fascism*. Redigert av Stein Ugelvik Larsen, Jan Petter Myklebust, og Bernt Hagtvet. Bergen: Universitetsforlaget, 1980.

Vedlegg 3 – Liste over rettighetstap

Liste over rettighetstap

Etter paragraf 11 i Landssvikanordningen av 15. des 1944 kunne man tildømmes et begrenset rettighetstap som omfattet 9 punkter, der tap av punkt 3 og 7 var endelig, 1, 2 og 4 for 10 år eller alltid mens 5, 6, 8 og 9 kunne fradømmes i antall år stadfestet av rette.

De forskjellige rettighetstapene var.

1. Tap av stemmeretten i offentlige anliggender.
2. Tap av retten til å gjøre tjeneste i rikets krigsmakt.
3. Tap av offentlig tjeneste som den skyldige innehar.
4. Tap av adgangen til å oppnå offentlig tjeneste.
5. Tap av rett til å inneha stilling eller drive erverv som er betinget av offentlig autorisasjon.
6. Tap av rett til å drive annen selvstendig ervervsvirksomhet av slik art som blir bestemt i dommen.
7. Tap av ledende stilling eller lønt eller ulønt tillitsverv i selskaper, stiftelser eller sammenslutninger.
8. Tap av rett til å oppnå slik stilling som er nevnt i nr. 7.
9. Tap av adgang til å eie eller erverve: a) fast eiendom, b) slik rettighet i fast eiendom som det etter gjeldene lovgivning trengs konsesjon til å erverve, c) norsk registrerte skip, d) aksjer eller andre andeler i norske ervervsdrivende selskaper eller sammenslutninger.

Kilde: Norge Justis- og politidepartementet, *Om Landssvikoppgjøret: Innstilling Fra Et Utvalg Nedsatt for Å Skaffe Tilveie Materiale Til En Innberetning Fra Justisdepartementet Til Stortinget*. Oslo: Departementet, 1962.

